TURKISH ETHICS UNIT OF THE INTERNATIONAL NETWORK
UNESCO CHAIR IN BIOETHICS
Newsletter

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ BİYOETİK EĞİTİM UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ E BÜLTEN

HÜBAM REFLECTIONS ON BIOETHICS FROM TURKEY

2021: Vol 4; No 2

İçindekiler

Editörden **2**

Editorial **6**

Bilimsel Çalışmalar **10**

Tamamlayıcı ve Alternatif Tıp Uygulamalarının Etik Açıdan Değerlendirilmesi 10

Yaşlılık Dönemi Özellikleri ve Türkiye'de Dezavantajlı Grup Olarak Yaşlı Bireyler: "Bilgelikten Bağımlılığa" 22

COVID-19 Pandemisinde Yaşlılar ve Sosyal Hizmetin Rolü 47

Çocuk Hakları ve Çocuk Hakları İhlalleri Üzerine Bir Değerlendirme 61

Çocukluk Çağı Travmaları ve Spiritüel İyi Oluş Arasındaki İlişki 87

Biyomühendislik Alanındaki Etik Konulara Genel Bakış 113

Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Siyasete Katılım 120

Bir İhtiyaç Tanımlaması: Cep Telefonu ve Bilişim Sistemleri Etiket Kuralları 134

Etkinlikler **140**

Biyoetik ve Sinema "Perşembe Filmleri" 140

Söyleşiler **145**

Yangın Ekolojisi ve Orman Yangınları 145

Öğrencinin Sesi **165**

A New Day on the Horizon 165

Anı/Edebiyat/Görüş Yazıları **167**

Zaman 167

Slovensky Grob: Slovakya'daki Kaz Krallığı 171

Azerbaycan'da Etik Kurulların Oluşturulması Sürecinde Hacettepe Üniversitesi Biyoetik Araştırma Merkezinin (HÜBAM) Rolü 179

An Introduction to Callenbach's Ecological Utopia: *Ecotopia: The Notebooks and Reports of William Weston* 184

Ankara Devlet Tiyatrosu Oyunu Dr. Jekyll ile Bay Hyde 189

Yayın Kurulu **192**

Editörden

Nüket Örnek Büken[1]

Değerli okuyucular,

UNESCO Uluslararası Biyoetik Ağı Türkiye Birimi'nin (Turkish Ethics Unit of the International Network UNESCO Chair in Bioethics at the Hacettepe University Medical School) ve HÜ Biyoetik Merkezi (HÜBAM)'nin ortak yayını olan Newsletter of the UNESCO "REFLECTIONS ON BIOETHICS FROM TURKEY"in **Aralık 2021** sayısını (**Cilt 4/Sayı 2, 2021**) sizlerle buluşturuyoruz.

Pandeminin etkilerini hissetmeye devam ettiğimiz günlerde 2022 yılına girerken sizlere keyifle okuyacağınızı düşündüğümüz bir sayı hazırladık. Dopdolu bir içerik sunan bu sayıyı sizlerle buluşturmanın mutluluğu içerisindeyiz

Bu sayımızın bilimsel çalışmalar bölümünde ilk olarak **Sevim Coşkun** ve **Nüket Örnek Büken**'in **"Tamamlayıcı ve Alternatif Tıp Uygulamalarının Etik Açıdan Değerlendirilmesi"** başlıklı yazısını sunuyoruz. Yazarlar bu makalede geleneksel tıp, tamamlayıcı tıp ve alternatif tıp kavramlarına yönelik karışıklıkları giderecek açıklamalara yer vermekteler. Bu bağlamda tamamlayıcı tıp (TAT) uygulamalarına neden başvurulduğu, modern tıbbın bu uygulamalar konusundaki yaklaşımları, ülkemizdeki TAT uygulamaları ve yasal düzenlemelere değinen bu kapsamlı yazının ilgili konudaki sorunların çözümüne ışık tutacağını düşünüyoruz.

Hilal Yaşar ve **Deniz Say Şahin "Yaşlılık Dönemi Özellikleri ve Türkiye'de Dezavantajlı Grup Olarak Yaşlı Bireyler: "Bilgelikten Bağımlılığa"** başlıklı yazılarında yaşlılık, yaşlanma, gerontoloji ve geriatri kavramları üzerinden yaşlı bireylerin dezavantajlılıklarının nedenlerini değerlendiriyorlar. Yaşlılık dönemiyle ilgili olarak sağlık sorunlarına, ekonomik sorunlara ve psikolojik problemlere değinen yazarlar örselenebilirlikleri pandemi gibi durumlarda daha da önem arz eden yaşlı bireylerle ilgili oldukça zengin bir içerik sunuyorlar.

[1] Prof. Dr. Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik A.D. Başkanı, Hacettepe Üniversitesi Biyoetik Eğitim
Uygulama ve Araştırma Merkezi (HÜBAM) Müdürü. Ankara/Türkiye. buken@hacettepe.edu.tr

Özge Kutlu Dönmez ve **Deniz Say Şahin "COVID-19 Pandemisinde Yaşlılar ve Sosyal Hizmetin Rolü"** başlıklı yazılarında COVID-19 pandemisinin özellikle yaşlılar üzerindeki yıkıcı etkilerinden hareketle sosyal hizmet uygulamalarının rolüne değiniyorlar. Pandemi sürecinde sosyal hizmet uygulamalarının önemlerini daha iyi anladığımız bugünlerde makale oldukça değerli bilgi ve değerlendirmeler sunuyor.

Hilal Yaşar bu sayımızdaki **"Çocuk Hakları ve Çocuk Hakları İhlalleri Üzerine Bir Değerlendirme"** başlıklı ikinci yazısında toplumsal cinsiyet bağlamında çocukluk ve çocuk hakları kavramlarını açıklayarak ihlallere ve yaşanan sorunlara yönelik değerlendirmelerde bulunuyor.

Özge Bayram ve **Deniz Say Şahin "Çocukluk Çağı Travmaları ve Spiritüel İyi Oluş Arasındaki İlişki"** başlıklı yazılarında kapsamlı bir spiritüellik çerçevesi ile çocuk spiritüelliğini tanımlıyor; çocukluk ve travma kavramları üzerinden travmatik süreçlere karşı gösterilen birinci, ikinci ve üçüncü grup tepkileri açıklıyorlar. Çocuğun spiritüel yetisini geliştirmesi ile travma sonrası oluşan olumsuz durumlara karşı koruyucu bir faktörün yaratılacağı değerlendirmesiyle sonlanan yazı oldukça kapsamlı hazırlanmış.

Hacettepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Biyomühendislik Anabilim Dalı doktora öğrencilerinden **Sema Coşkun "Biyomühendislik Alanındaki Etik Konulara Genel Bakış"** başlıklı makalesinde biyomühendisliğin çok sayıdaki alt alanındaki etik konular üzerine genel bir inceleme yaparak yaşanması muhtemel etik sorunların tespitine yönelik değerlendirmelerde bulunuyor.

Sevinç Sütlü "Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Siyasete Katılım" başlıklı makalesinde küresel cinsiyet uçurumu endeks verileri ışığında toplumsal cinsiyete dayalı farklar ve ilerlemeleri inceliyor. Bu bağlamda ülkemizdeki yasal düzenlemelere değinen yazar kadınların siyasal katılımını engelleyen faktörler üzerinden değerlendirmelerle birlikte katılımı artırmaya yönelik görüşlerini sunuyor.

Anabilim Dalımız öğretim üyelerinden **Doç. Dr. Önder İlgili "Bir İhtiyaç Tanımlaması: Cep Telefonu ve Bilişim Sistemleri Etiket Kuralları"** başlıklı yazısı ile zaman zaman unutulan yeni bir ihtiyacın tanımlamasını yapıyor. Teknolojinin hayatımıza getirdiği yeniliklere yönelik titiz değerlendirmelere sahip yazı etik değerlendirme ve yol gösterme sürecindeki amaçlarımıza dönük görüş, öneri ve temennilerle sonlanıyor.

Etkinlikler bölümünde Anabilim Dalımızda sürekli mesleki gelişim bağlamında **Perşembe** günleri sürdürülen **"Biyoetik ve Sinema"** etkinliği ile ilgili bilgiler sunulmaktadır. Düzenlenen etkinliklere katılmak isteyenler Anabilim Dalı sekreterliğiyle iletişime geçebilirler.

Bu sayımızda söyleşi/röportaj bölümümüzde her zaman olduğu gibi, HÜTF Tıp Tarihi ve Etik A.D. öğretim üyesi **Dr. Öğr. Üyesi Müge Demir**'in her sayımızda yer alan değerli söyleşilerinden birini daha okuyacağız. Müge Demir, Hacettepe Üniversitesi Fen Fakültesi Biyoloji Bölümü Ekoloji Anabilim Dalı öğretim üyesi **Prof. Dr. Çağatay Tavşanoğlu** ile 2021 **yaz aylarında Akdeniz bölgesinde görülen orman yangınları ve yangın ekolojisi** üzerine bir söyleşi yapmıştır**.** Müge Demir'e her sayıda yeni ufukları izlememizi sağlayan röportajları için teşekkür ediyoruz.

Öğrencinin sesi bölümünde Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesinin değerli öğrencilerinden **Bircesu Uslu** köklerini Hipokratik gelenekten alan önce zarar verme ilkesi üzerinden hasta haklarının iyileştirilmesine yönelik oldukça yerinde değerlendirmeler sunuyor. Burada, lisans öğrencilerinin akademik yazın faaliyetlerinde yer almalarının onların kişisel, sosyal ve akademik becerilerine çok olumlu katkılar yapacağını bir kez daha hatırlatmak yerinde olacaktır.

Anı/edebiyat/görüş yazıları bölümümüzde bizleri ilk olarak bölümümüz araştırma görevlilerinden **Araş. Gör. Dr. Çağrı Zeybek Ünsal**'ın akademisyen bir anne olarak kaleme aldığı **"Zaman"** başlıklı yazı karşılıyor. Kadının mesleki ve toplumsal görevleri, annelik ve yaşamdaki yoğunluğun paylaştırılmasına yönelik bu yazı oldukça içten ve dikkat çekici.

Bültenimizin gezi yazıları bölümünün sürekli yazarlarından bölümümüz doktora öğrencisi **Doç. Dr. H. Volkan Acar "Slovensky Grob: Slovakya'daki Kaz Krallığı"** başlıklı yazısında Bratislava yakınlarındaki Slovensky Grob üzerine oldukça keyifli bir yazı kaleme aldı. Volkan Hoca kendi çektiği güzel fotoğraflar eşliğinde bizi gezdiği yerlere götürerek yerel lezzetleri de tatmamızı sağlıyor.

Sevda Aydın Karimova Azerbaycan'da etik kurulların oluşturulması sürecinde Hacettepe Üniversitesi Biyoetik Eğitim, Uygulama ve Araştırma Merkezinin (HÜBAM) rolü üzerine kurumlar arası iş birliğinin önemine vurgu yapan değerlendirme yazısını sizlerin dikkatine sunuyor.

Anabilim dalımız araştırma görevlilerinden **Araş. Gör. Muhammet Arslan "An Introduction to Callenbach's Ecological Utopia: *Ecotopia: The Notebooks and Reports of William Weston*"** başlıklı İngilizce yazısında ekolojik ütopya türünün örneklerinden olan Ekotopya kitabını inceledi. İdeal olanın veya olmayan o güzel yerin hayalini kuran ütopyalar üzerinden yapılan bu değerlendirme oldukça ufuk açıcı.

Son olarak bölümümüz doktora öğrencilerinden **Dt. İlkim Karakapıcı** ***Dr. Jekyll ile Bay Hyde*** adlı Ankara Devlet Tiyatrosu oyunu üzerinden hekim kimliği ve hekimlerin sorumluluklarına dair oldukça keyifli bir değerlendirme sunuyor bizlere.

Yeni yılı heyecan ve umutla karşıladığımız bu günlerde REFLECTIONS ON BIOETHICS FROM TURKEY'in yayın kurulu olarak şimdiden keyifli okumalar diliyoruz. Bu sayıya katkı sunan tüm yazarlara teşekkür ediyoruz.

Biyoetik çalışmalarının ve etkinliğinin dalga dalga yayılacağı ve biyoetiğin sesinin her yere ulaşabileceği bir gelecek umuduyla.

Editorial

Nüket Örnek Büken[1]

Dear Readers,

We present to you the **December 2021 Issue (Vol 4/No 2)** of "REFLECTIONS ON BIOETHICS FROM TURKEY", a joint publication of the Turkish Ethics Unit of the International Network UNESCO Chair in Bioethics at the Hacettepe University School of Medicine and the Hacettepe University Centre of Bioethics (HUBAM).

In the days when we continue to feel the effects of the pandemic, we have prepared an issue that we think you will enjoy reading as we welcome 2022. We are happy to share this full of content issue with you.

In the **"Scientific Studies Section",** we first present the article titled **"Ethical Evaluation of Complementary and Alternative Medicine Practices"** of **Sevim Coşkun** and **Nüket Örnek Büken**. In this article, the authors include explanations that will clear up the confusion regarding the concepts of traditional, complementary and alternative medicine. In this context, we think that this comprehensive article, which deals with why complementary medicine (TAM) practices are applied, the approaches of modern medicine on these applications, TAT applications and legal regulations in our country, will shed light on the solution of the problems in the related subject.

Hilal Yaşar and **Deniz Say Şahin** evaluate the causes of the disadvantages of elderly individuals through the concepts of aging, gerontology and geriatrics in their article **titled "Characteristics of Old Age and the Elderly Individuals as a Disadvantaged Group in Turkey: From Wisdom to Addiction"**. The authors, who touch on health problems, economic problems and psychological problems related to the old age period, present a very rich content about elderly individuals, whose vulnerability is even more important in situations such as pandemics.

[1] Prof., Head of Department of Hacettepe University Faculty of Medicine, Department of Medical Ethics and History of Medicine.
President of Hacettepe University Bioethics Center. Ankara/Tukey. buken@hacettepe.edu.tr

Özge Kutlu Dönmez and **Deniz Say Şahin** address the role of social service practices in their article titled **"The Elderly and the Role of Social Service in the COVID-19 Pandemic"**, considering the devastating effects of the COVID-19 pandemic, especially on the elderly. These days, when we better understand the importance of social service practices during the pandemic, the article offers worthy of knowledge and evaluations.

Hilal Yaşar explains the concepts of childhood and children's rights in the context of gender in her second article, titled **"Children's Rights and An Evaluation of Child Rights Violations",** and evaluates the violations and problems experienced.

Özge Bayram and **Deniz Say Şahin** define child spirituality with a comprehensive spirituality framework in their articles titled **"The Relationship Between Childhood Traumas and Spiritual Well-being"**. They explain the first, second and third group reactions to traumatic processes through the concepts of childhood and trauma. The article has been prepared quite comprehensively including the assessment that a protective factor will be created against the negative situations that occur after the trauma, with the development of the child's spiritual ability,

Sema Coşkun, Ph.D. student at Hacettepe University Graduate School of Natural and Applied Sciences, Department of Bioengineering, in her article **titled "Overview of Ethical Issues in Bioengineering"**, makes a general analysis on ethical issues in many sub-fields of bioengineering and makes evaluations on the identification of possible ethical problems.

In her article titled **"Gender Equality and Participation in Politics", Sevinç Sütlü** analyzes gender-based differences and progress in the light of the global gender gap index data. In this context, the author touches upon the legal regulations in our country and presents his views on increasing participation, together with evaluations on the factors that prevent women's political participation.

Associates of our department, **Assoc. Prof. Önder İlgili** defines an emerging need that is often forgotten in his article titled **"Definition of a Need: Mobile Phone and Information Systems Etiquette Rules".** The article has meticulous evaluations on the innovations that technology

has brought to our lives, including opinions, suggestions and wishes for our purposes in the ethical evaluation and guidance process.

In the activities section, information about the "**Bioethics and Cinema**" event, which is held on **Thursdays** in the context of continuous professional development, is presented. Those who want to participate in the organized events can contact the secretariat of the Department.

In this issue, as always in our **"Interview Section",** we will read another one of the valuable contribution from an associate of Department of History of Medicine and Medical Ethics, **Lecturer Müge Demir**. Müge Demir conducted an interview with **Prof. Çağatay Tavşanoğlu**, Hacettepe University Faculty of Science, Biology Field, Ecology Department. The interview was about **forest fires and fire ecology in the Mediterranean region especially in the summer of 2021.** We thank Müge Demir for her interviews that allow us to follow new horizons in every volume.

In the "**Student's Voice**" section, **Bircesu Uslu**, one of the esteemed students of Hacettepe University Faculty of Medicine, offers adequate assessments on the improvement of **patient rights**, based on the principle of first do no harm, which takes its roots from the Hippocratic tradition. Here, it would be appropriate to remind once again that the participation of undergraduate students in academic writing activities will make very positive contributions to their personal, social and academic skills.

In our **"Anecdote/Literature/Point of View"** section, we were first welcomed by one of the research assistants of our department. The sincere and remarkable article titled "**Time**", written by **Dr. Çağrı Zeybek Ünsal** as an academic mother, is about women's professional and social duties, motherhood and sharing the intensity of life.

Our department's Ph.D. student, **Assoc. Prof. H. Volkan Acar** wrote a very enjoyable article on Slovensky Grob near Bratislava in his article titled **"Slovensky Grob: The Goose Kingdom in Slovakia"**. He takes us to the places he visits, accompanied by beautiful photographs he took, and allows us to taste local delicacies.

Sevda Aydın Karimova presents her article on the role of Hacettepe University Bioethics Center emphasizing the importance of inter-institutional cooperation in the process of establishing ethics committees in Azerbaijan.

One of the research assistants of our department, **Muhammet Arslan**, in his English article titled "**An Introduction to Callenbach's Ecological Utopia:** ***Ecotopia: The Notebooks and Reports of William Weston*****",** examined the Ecotopia, as one of the examples of ecological utopia. This evaluation, based on utopias that dream of an ideal or non-existing places is quite eye-opening.

Finally, one of our department's Ph.D. students, **Dt. İlkim Karakapıcı** offers us a very pleasant evaluation of the identity of the physician and the responsibilities over a state theatre play "**Dr Jekyll and Mr. Hyde".**

When we welcome the new year with hope and excitement, as the editorial board of REFLECTIONS ON BIOETHICS FROM TURKEY, we hope the readers will enjoy our new issue. We thank all the authors once again for their valuable contributions.

With the hope of a future where the voice of bioethics may be heard everywhere...

Bilimsel Çalışmalar

Tamamlayıcı ve Alternatif Tıp Uygulamalarının Etik Açıdan Değerlendirilmesi*

Sevim COŞKUN[1], Nüket ÖRNEK BÜKEN[2]

Giriş

Son yıllarda modern tıp uygulamaları dışındaki uygulamalara olan ilgi artmaktadır. Bunun öncelikli sebepleri arasında, her ne kadar pek çok hastalığa karşı bir tedavi sunulmuş olsa da modern tıbbın hala çaresiz kaldığı durumların var olması gelmektedir. Modern bilgi ve ileri teknoloji ile donatılmış tıbbi tedavilere rağmen hala iyileşemeyen ya da ölümcül bir hastalık tanısı almış olan kişiler, bir çare bulma ümidini korumak için farklı arayışlara yönelmektedir. Böylece tamamlayıcı ve alternatif tıp kavramı öne çıkmıştır. Bu uygulamaların bir bölümü başta Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) olmak üzere sağlık otoriteleri tarafından da desteklenmiştir. Bu uygulamalarla ilgili araştırmalar yapılmış ve kitaplar yazılmış; bazı hekimler de bu uygulamalara ilgi duymaya başlamıştır (1-3).

Koruyucu ve iyileştirici olarak görülen söz konusu uygulamaların geçmişten bugüne modern tıbbın yanında süregelmesi, insanların bu uygulamalara verdiği değeri de göstermektedir. Günümüzde toplumun büyük bir kesimi tarafından benimsenen bu uygulamaların göz ardı edilmesi, denetimsiz bırakılması, standardize edilmemesi ve ehil olmayan kişiler tarafından yapılması; toplum sağlığını riske atmakta ve kişileri istismara açık hale getirmektedir. Böylece karşılaşılan sorunlar artmakta ve bu uygulamalar kişilerin ve toplumun sağlığı için büyük bir risk oluşturmaktadır (2).

Kavramlara Bakış

Günümüzde **geleneksel tıp, tamamlayıcı tıp** ve **alternatif tıp** kavramlarının kullanımına baktığımızda, aslında her üç kavramın da iç-içe girmiş olduğunu ve aynı şeyleri işaret ettiğini görmekteyiz. Ancak burada yapılan önemli bir itiraz alternatif tıp kavramına yöneliktir. Buna göre bir bilim dalı olan tıbbın alternatifi olamaz. Bu nedenle 'alternatif tıp' adı altında yapılan

[1] Araş. Gör. Dr., Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, Ankara. sevimcoskun@hacettepe.edu.tr
[2] Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı Başkanı, Hacettepe Üniversitesi Biyoetik Eğitim, Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü, Ankara. buken@hacettepe.edu.tr

uygulamalar, 'geleneksel ve tamamlayıcı tıp' kapsamında değerlendirilmelidir. Adına ne denilirse denilsin; bu uygulamaların ortak özelliği, kullandıkları yöntemler ve vaat ettikleri sonuçlar açısından yeterli bilimsel alt yapılarının olmamasıdır. DSÖ'ye göre; **geleneksel tıp** uzun bir geçmişe sahiptir ve açıklanabilir olsun ya da olmasın hem sağlığın sürdürülmesi hem de fiziksel ve ruhsal hastalıkların önlenmesi, tanı alması, iyileştirilmesi veya tedavi edilmesi için kullanılan, farklı kültürlere özgü teori, inanış ve deneyimlere dayanan bilgi, beceri ve uygulamaların toplamıdır. **Tamamlayıcı veya alternatif tıp** kavramları bazı ülkelerde geleneksel tıp yerine kullanılsa da bir ülkenin kendi geleneklerinin bir parçası olmayan ve geçerli sağlık sistemine tam olarak entegre edilmemiş, geniş bir sağlık uygulamaları kümesini ifade eder (4-8). Bu yazıda geleneksel tıp ifadesi başlıkta yer bulmamış ve bu kapsamdaki uygulamalar, tamamlayıcı ve alternatif tıp uygulamaları dışında tutulmuştur.

İletişim teknolojileri ve ulaşım araçlarındaki gelişmeler ile birlikte, 1960'lı yıllardan sonra akupunktur, yoga gibi yerel ve/ya ulusal düzeydeki geleneksel tıp uygulamaları **alternatif tıp** adıyla uluslararası alana taşınmıştır. Kentleşen halk tıbbı uygulayıcıları, zamanla bu alandaki ekonomik potansiyeli de görmüştür. Uygulayıcılar arasına tıp doktorlarının da eklenmesiyle, alternatif tıp alanı hem uygulayıcılar hem de uygulamalar açısından zenginleşmiştir. Uygulayıcılar tarafından alternatif tıp yöntemlerinin atalarımızdan geldiği, yüzyılların birikimini taşıdığı ve geçmişte kişilerin bu yöntemlerle şifa buldukları; bu yöntemlerin doğal, ucuz ve zararsız olduğu savunulmuştur. Bu söylemler halkı etkilemiş ve böylece yöntemleri kolayca benimsemişlerdir. İlerleyen yıllarda, bazı ülkeler sağlık hizmetleri sunumunda sosyal devlet anlayışından uzaklaşmış, tıp teknolojisindeki gelişmeler maliyetleri artırmış ve ilaç sektöründe suiistimaller meydana gelmiştir. İleri bilimsel ve teknik gelişmeler ve tıp alanlarının aşırı uzmanlaşma süreci ile birlikte hem endüstrinin hekim-hasta ilişkisine daha fazla müdahil olması hem de tıbbın insancıllığını kaybetmesi ile hekim-hasta ilişkisinin gördüğü zarar, dünyada alternatif tıbba yönelimi arttırmış ve bu uygulamalar popüler hale gelmeye başlamıştır. Böylece alternatif tıp, ticari amaçlarla geleneksel tıbbı yeniden şekillendirmiş ve ona yeni kıyafetlerini giydirmiştir. Mevcut uygulamalar teknolojinin de etkisiyle kullanılan araçların değişimiyle devam etmiştir. Alternatif tıp uygulamaları her geçen gün yenilenerek ve çeşitlenerek artarken; tıbbın alternatifinin olamayacağı görüşünün kabul görmesiyle birlikte bu

uygulamalar için **Tamamlayıcı Alternatif Tıp-TAT** (Complementary & Alternative Medicine-CAM) terimi kullanılmaya başlanmıştır. Böylece bu uygulamalar; hekimlere yardımcı olan ve modern tıbbın eksikliklerini tamamlayan uygulamalar şeklinde yeniden anlam kazanmıştır. Aslında uygulanan yöntemler benzerdir; sadece yaşanan gelişmelerle birlikte kullandıkları teknolojilerin ve araçların farklı olduğu söylenebilir (9-10).

Tamamlayıcı ve Alternatif Tıp Uygulamalarına Neden Başvuruluyor?

Dünya genelinde modern tıp dışındaki sağlık uygulamaları sürekli gündeme gelmekte ve yaygın bir biçimde kullanılmaktadır. Mobil telefon teknolojileri ve ilgili uygulamalardaki gelişmeler, özellikle aktif sosyal medya kullanımı ile internet ortamında yayılan bilgiler, yazılı ve görsel medyada sunulan haberler; ülkeler arasındaki sınırları kaldırmış, bu sayede tüm ülkelerin önde gelen geleneksel tıp uygulamaları herkes tarafından bilinir ve ulaşılabilir olmuştur. Bu araçlarla özendirilen ve modern tıbba bir alternatif olarak sunulan uygulamalar; çok hızlı bir şekilde TAT uygulamalarının da yayılmasını sağlamıştır. Böylece TAT uygulayıcıları, bu fırsatı iyi değerlendirmiş ve yukarıda sayılan tüm araçları kullanarak TAT teknolojilerini geliştirmiş, bitkisel ürünler üretmiş ve bu ürünlerin kolayca reklamını yapabilir hale gelmiştir. Bu şekilde tanınan ve ürünlerini pazarlayan birçok TAT uygulayıcısı, sattığı ürün ve hizmetlerden ticari kazanç sağlamıştır. Yani ilaç ve tıbbi cihaz endüstrisine alternatif yeni bir TAT endüstrisi alanı doğmuştur. Bu endüstri içerisinde geleneksel Çin Tıbbı, naturopatik tıp, homeopati ve ayurveda, zihin-beden tıbbı, enerji tıbbı ve somatik terapiler gibi birçok yöntem yer almaktadır (10-11).

Günümüze geldiğimizde, içinde bulunduğumuz COVID-19 pandemisi döneminde de tüm dünyada hastalıktan korunmak ya da hastalığı tedavi etmek için aşıya ve belirlenen güncel tıbbi tedavilere alternatif olarak TAT uygulamalarına yönelen kişiler olmuştur. Hatta konunun uzmanı olsun ya da olmasın bu uygulamaları öneren ve bunlardan kazanç sağlamaya çalışan kişiler de olmuştur. Hâlbuki hastalığa karşı başvurulan bu alternatif yolların hiçbirinin COVID-19 hastalığını önleyebileceğine ve iyileştirebileceğine dair bilimsel bir kanıt yoktur (12).

Modern Tıp Bu Uygulamalara Ne Diyor?

UNESCO'ya göre "bilimsel ve teknik buluşların en çok olduğu dönem modern çağdır" ve günümüz tıp yaklaşımı **modern tıp** olarak değerlendirilmektedir. Yüzyıllar boyunca birbirini takip eden çalışmalar, tıbbın gelecek yüzyıllardaki bilimsel ve teknik altyapısını hazırlamıştır. Böylece hem insan organizması daha iyi tanınmış hem de klinik hekimlik geleneksel tıbbın etkisinden çıkmaya başlamıştır. Zaman içinde kanıta dayalı tıp yaklaşımını benimseyen modern tıp, TAT uygulamalarına karşı mesafelidir. Modern tıp için temel olarak yanıtlanması gereken sorular; söz konusu uygulamaların "yerine başkası konulmaz" özellikte olup olmadığı, ilaç etkileşimleri ve uzun dönem etkilerinin sağlam kanıtlarla bilinip bilinmediği ve dolayısıyla etkili, güvenli maddeler/uygulamalar olup olmadığıdır. Yani bu uygulamaların modern tıp uygulamalarına entegre edilebilmesi için "nitelik/kalite", "güvenilirlik" ve "etkililik" kanıtlarının bilimsel verilerle ortaya konulması gerekir. Sonuçta bilimsel olarak işe yaradığı kanıtlanan bir uygulama olursa, artık modern tıp uygulamaları içerisinde kendine bir yer bulabilecektir. Modern tıbbın bu hassas yaklaşımının temel nedeni ise, hakkında yeterince bilgi sahibi olmadığımız ve etkili-geçerli olduğu bilimsel yöntemlerle gösterilmemiş uygulamaların, "önce zarar verme ilkesine" aykırı olacak ve haklı çıkarılamayacak bir şekilde kişilerin sağlığını ve yaşamını riske atabilecek olmasıdır (13-15).

Plasebo Etkisi

Günümüzde "ben iyi olacağım" sanrısı, çaresizlik, "doğal olan iyi olandır" anlayışı, bilim karşıtlığı, ilaç endüstrisinin yıpratıcılığı, serbest piyasa şartları ve bir kazanç sağlama kaynağı olması nedeniyle bu uygulamalar devam etmektedir. Diğer yandan bu uygulamaların plasebo etkisinin olabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Plasebo (yalancı ilaç/yalancı uygulama) etkisinin hangi hastalıkta ve hangi ilaçta ne düzeyde olduğu tartışılmaktadır. Bu etkinin birçok sebebi olabilir. TAT uygulamalarının da plasebo etkisi yüksektir ve çoğu uygulamanın plasebodan daha üstün bir etkisi olduğu da zaten gösterilememiştir. Bu bağlamda homeopatinin, kayropraktik uygulamaların ve hipnozun plasebo etkisi dışında bir etkisinin olmadığı ortaya konulmuştur (16-18)[1].

[1] Bu yazının buraya kadar olan kısmı; Bilim ve Ütopya dergisinin Aralık 2021 sayısında ***"Tamamlayıcı ve alternatif tıp uygulamalarının etik açıdan değerlendirilmesi (1)"*** başlığı ile yayımlanan yazımızın bir özetidir; devamı ise Bilim ve Ütopya dergisinin Ocak 2022 sayısında yayımlanacaktır.

Ülkemizde TAT Uygulamaları[1]

Son yıllarda tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de TAT uygulamalarına olan ilgi oldukça artmıştır. Avrupa ülkelerini içeren bir araştırmaya göre; Türkiye bu uygulamaların en yüksek olarak kullanıldığı ülkelerden biridir. Hem erişkinlerde hem de çocuklarda TAT kullanım sıklığı kanser hastaları arasında daha fazladır. Çocuklarda kanser haricinde astım, romatolojik hastalıklar, serebral palsi ve özel bakım gereksinimi gibi durumlarda en az bir TAT uygulanması sıklığı yüksektir. Önemli bir bulgu olarak; TAT uygulayan hastaların ya da ailelerin bu konuda hekime bilgi vermedikleri, hekimler tarafından da bu konunun gündeme getirilmediği ve dolayısıyla uygulanan yöntem ile ilgili gerekli bilgilendirmelerin ve uyarıların yapılmadığı yapılan çalışmalarda vurgulanmıştır (18-19).

Ülkemizde özellikle bitkisel ürünlerin bir ilaçmış gibi kullanılması ve hangi konuda yetkin oldukları tam olarak bilinmeyen kişi ve kurumlarca bu ürünlerin topluma önerilmesi; özellikle hekimler açısından endişe verici bir hale gelmiştir. Bu ürünler yazılı, görsel ve sosyal medya yoluyla hızlı bir şekilde yayılmaya devam etmektedir. Bu endişe nedeniyle konunun bilimsel ve etik çerçevesini çizen bir yaklaşım geliştirme ihtiyacı doğmuştur. Bu kapsamda Türk Tabipleri Birliği (TTB)'nin yaptığı çalışmalar sırasında uzlaşılan konular "toplum sağlığının korunması ve geliştirilmesi", "eldeki bilimsel bilginin dikkate alınması" ve "bitkisel ürünlerle ilgili bilimsel ve etik çerçevede belirtilmiş konuları kapsayan bir düzenlemeye gereksinim duyulması" olmuştur. Bu çerçevede, 6 Ekim 2010 tarihli **"Geleneksel Bitkisel Tıbbi Ürünler Yönetmeliği"** ele alındığında ise "takviye edici gıdaların ve bitkisel içerikli kozmetik ürünlerin" yönetmelik kapsamı dışında bırakıldığı görülmektedir. Bu nedenle ilgili yönetmelik söz konusu gıdalar ve ürünler açısından bir düzenleme sunmamaktadır (15, 18, 20).

Ülkemizde TAT Uygulamaları İle İlgili Düzenlemeler

Ülkemizde uzunca bir süre TAT uygulamaları ile ilgili geniş kapsamlı bir düzenlemenin yapılmaması nedeniyle, bu uygulamalar denetlenmemiş ve izinsiz bir şekilde tanıtımları yapılmıştır. Bu nedenle 2 Kasım 2011 tarihinde yürürlüğe giren **"Sağlık Bakanlığı ve Bağlı**

[1] Bu yazının bu başlıktan itibaren olan kısmı; Bilim ve Ütopya dergisinin Ocak 2022 sayısında yayımlanacak olan devam yazısının bir özetidir.

Kuruluşlarının Teşkilat Ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname" ile Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün görev tanımı arasına "Geleneksel, Tamamlayıcı ve Alternatif Tıp Uygulamaları" hakkında yasal düzenleme hazırlamak girmiştir. Böylece Sağlık Bakanlığı; 2014 yılının başında **"Geleneksel, Tamamlayıcı, Alternatif Tıp Uygulamaları Yönetmelik Taslağı**"nı tartışmaya açmış ve ilgili kurumlardan görüş istemiştir. Kısa bir süre sonra **"alternatif tıp"** söylemi başlıktan ve kapsamdan çıkarılarak taslak değiştirilmiş ve 27 Ekim 2014 tarihinde **"Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Uygulamaları Yönetmeliği"** adıyla Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Ancak bu yönetmelikte; kanıta dayalı tıp uygulamaları içinde bulunmayan, hastalar açısından bir risk/yarar değerlendirmesinin yapılmadığı ve üstelik tartışmalı uygulamaların yer aldığı görülmüştür. Bu yönetmelikle birlikte Sağlık Bakanlığı hem geleneksel ve alternatif tıbbı teşvik etmiş hem de yeterli bilimsel kanıttan yoksun bazı uygulamaları da yasal hale getirmiştir. Bu nedenle başta TTB olmak üzere, konunun uzmanları tarafından yönetmelik değerlendirilmiş ve eleştirilmiştir (3, 13, 18, 21).

"Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Uygulamaları Yönetmeliği"nin ek listesinde uygulama alanları tanımlanmıştır. **Akupunktur, apiterapi, fitoterapi, hipnoz, sülük uygulaması, homeopati, kayropraktik, kupa uygulaması, larva uygulaması, mezoterapi, proloterapi, osteopati, ozon uygulaması, refleksoloji** ve **müzikterapi** olmak üzere **on beş uygulamaya** yer verilmiş ve bazı uygulamalar bilim çevrelerinden çok tepki almıştır. Yönetmeliğin çıkmasının ardından Türkiye Sağlık Enstitüleri Başkanlığı (TÜSEB) kurulmuş ve bünyesi altında kurulan dokuz araştırma enstitüsünden biri de **Türkiye Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Enstitüsü (GETAT Enstitüsü)** olmuştur. Enstitü; geleneksel, tamamlayıcı ve integratif tıp alanlarında disiplinler arası ve çok paydaşlı Ar-Ge çalışmalarını yürüttüğünü ve desteklediğini belirtmiştir. GETAT Enstitüsü daha çok **"geleneksellik"** üzerinden çalışmalarını öne çıkarmıştır. Ancak "Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Uygulamaları Yönetmeliği" ile uygulanmasına izin verilen yöntemlerin ne kadarının ülkemiz açısından geleneksel tıp kapsamında değerlendirilebileceği tartışmalıdır. Daha sonra ilki 2018 yılında gerçekleştirilen daha sonra 2019 ve 2020 yıllarında ikincisi ve üçüncüsü yapılan "Uluslararası Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Kongreleri" İstanbul'da, Cumhurbaşkanlığı himayelerinde ve Sağlık Bakanlığı, Dünya Sağlık Örgütü, TÜSEB tarafından gerçekleştirilmiştir. Böylece bu yöntemler ülkenin en üst sağlık kurumları ve üst idareler

tarafından da desteklenmiştir (10, 13, 22-25). Aslında bu uygulamaların hekim eliyle yapılıyor olması ve siyasi erk tarafından da destekleniyor olması, mevcut sorunları ortadan kaldırmamakta yalnızca görünmez kılmakta ve hastaların bu uygulamalara duydukları güveni arttırarak tedavide yanılsamaya neden olmaktadır.

Söz konusu yönetmeliğin asıl amacı; var olan uygulamaları kontrol altına almak, ehil ellerde hizmetin verilmesini sağlamak ve verilen hizmet ile hizmetin verildiği yerlerin denetimini sağlamaktır. Oysaki yönetmeliğin ek listesindeki ilgili uygulamalar, bu uygulamaların geniş endikasyon listeleri, sertifikasyon süreci ve ilaç/tıbbi cihaz endüstrisini eleştirerek kendi yeni endüstrisini kurması eleştirilmeye devam etmektedir. Bu uygulamaların artık hekim eliyle ve sertifikasyon zorunluluğu ile yapılıyor olması, onların kanıta dayalı tıbbın ve bilimsel yöntembilgisinin bir ürünü gibi algılanmasına, kesin yarar sağlayacağı konusunda öngörünün toplum içinde yayılmasına ve bunlardan kaynaklı bazı yanılsamalara neden olmaktadır. Bu uygulamaların ulusal sağlık otoriteleri ve siyasi erk tarafından desteklenmesi ve uygulamaların tıp kurumlarının çatısı altında yapılmaya başlanması da bu yanılsamanın dalga dalga yayılması ile toplum sağlığını tehdit edebilecek tehlikeleri içermektedir.

Bir diğer sorun ise bu uygulamaları yapan kişiler tarafından yanlış unvan kullanımıdır. Bu nedenle Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü Geleneksel, Tamamlayıcı ve Fonksiyonel Tıp Uygulamaları Genel Başkanlığı kendi web sayfasında bir duyuru yayınlamıştır. Bu duyuruya göre; Sağlık Bakanlığı tarafından "geleneksel ve tamamlayıcı tıp uygulamaları kapsamında düzenlenen sertifikalı eğitim programlarına katılarak sertifika almaya hak kazanan bazı kişiler tarafından tıpta veya diş hekimliğinde uzmanlık alanı olmamasına rağmen" bir uzmanlık alanıymışçasına **akupunktur uzmanı, fitoterapi uzmanı** gibi unvanlar kullanıldığı tespit edilmiştir. Ancak 1219 sayılı Tababet ve Şuabatı San'atlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun'da, tıpta ve diş hekimliğindeki uzmanlık dalları ve eğitim süreleri belli olup GETAT uygulamalarının bu uzmanlık dallarının içinde yer almadığı belirtilmiş ve bu kapsamda sağlık kuruluşlarından unvan kullanımına müsaade edilmemesi istenmiştir (26-27). Özellikle birinci basamakta çalışan ve herhangi bir uzmanlık alanı olmayan hekimler açısından bu uygulama ve unvan kullanımı istismara açık hale gelmeye uygundur.

Diğer yandan GETAT uygulamalarının tamamen dışlanması modern tıp ile toplum arasındaki mesafeyi açabilecektir. Bu nedenle söz konusu uygulamaların geliştirilmesi; bireylerin yaşam kalitesinin artırılması ve toplum sağlığı yararına kullanılması için gerekli ve önemlidir. Bu yüzden bütüncül bir şekilde sağlık politikaları oluşturulmalıdır. Bu açıdan Sağlık Bakanlığı'nın bu uygulamaları olumlu ve olumsuz yönleri ile birlikte bir yönetmelikte düzenlemesi, olumlu bir girişim olarak değerlendirilebilir. Ancak kullanılan kavramların belirsizliğinin giderilmesi, bu uygulamaların standardize edilmesi ve güvenirlik-etkinliklerinin belirlenmesi, özerk bilimsel komisyonların oluşturulması, uygulayıcıların nitelikli şekilde eğitilmesi ve hem kişilerin hem de kurumların uygun şekilde denetlenebilmesi için yönetmeliğin yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Sertifika programlarında ise bilimsel, etik ve profesyonel sınırların ve standartların iyi belirlenmiş olması önemlidir.

Ek olarak ülkemizde TAT uygulamaları ilgili yönetmelikle hukuki bir zemine kavuşsa da henüz bu uygulamalara bağlı ortaya çıkabilecek tıbbi malpraktis (tıbbi uygulama hatası) konusunda özel bir kanun düzenlenmemiştir. Bu durum bilimsel verilerin sınırlı olduğu GETAT uygulamaları açısından uygulayıcıların suçlanmasına yol açabilir. Bu nedenle GETAT uygulamalarından doğabilecek hataların önlenmesi ve hasta güvenliğinin en üst seviyede tutulması için gerekli düzenlemeler yapılmalı ve uygulamalar geliştirilmelidir (27).

Bir başka tartışmalı konu ise GETAT uygulamalarına ilişkin klinik araştırmaların ülkemizde nasıl yapılacağı ile ilgilidir. Kanıta dayalı verilerin oldukça kısıtlı olması nedeniyle bu alanlarda araştırma yapılmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu uygulamalarda kanıta dayalı araştırma yapmanın zorlukları arasında yüksek araştırma maliyeti, yetersiz hasta sayısı, uygulayıcı hekim azlığı, sonuçların yayınlanacağı dergi azlığı, hakem heyetlerinin karşıtlığı, GETAT'ın bir bilim dalı olarak kabul edilmemesi, uygulamalarda standardizasyonu sağlama zorluğu ve "hastalık yoktur hasta vardır yaklaşımı" vardır. Her ne kadar modern tıp açısından bir bilim dalı olarak kabul görmese de ülkemizde bazı kurumlarda GETAT Yüksek Lisans/Doktora programları açılmıştır. Hâlbuki kanıta dayalı tıbbın önemli araştırma yöntemlerinden olan plasebo kontrollü çalışmaların yapılması; apiterapi ve sülük uygulaması gibi bazı GETAT uygulamaları için mümkün değildir. Ayrıca her hastaya özel remedilerin seçildiği homeopatinin klinik araştırmasında bir standardın oluşturulması da olanaklı görünmemektedir. Diğer yandan

GETAT uygulamalarına yönelik yapılacak araştırmalar "insan üzerinde deney" kapsamına girebilir ve bu nedenle "klinik araştırmalar" kapsamında değerlendirilmeleri gerekmektedir. Bu kapsamda GETAT uygulayıcılarının TCK'nın 90. maddesine göre insan üzerinde izinsiz deney yapmış durumuna düşmemeleri için bu uygulamalara dair acilen bir mevzuatın yayımlanması talebi doğmuştur. Bu bağlamda 9 Mart 2019 tarihinde **"Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Uygulamalarının Klinik Araştırmaları Hakkında Yönetmelik"** yürürlüğe girmiştir. Söz konusu araştırmalara katılacak gönüllülerin hakları açısından bu yönetmelik araştırma etiği çerçevesinde ayrıca değerlendirilmelidir (26-31).

Sonuç

Tıp alanı ve hekimlik mesleği; yararlılık, zarar vermeme, özerkliğe saygı ve adalet olmak üzere dört temel etik ilke üzerine kuruludur. Hekimliğin ilk ve en temel ilkesi olan **"Önce zarar verme!"** çerçevesinde bu konuya yaklaşıldığında; hekimlerin ilk ödevi zarar vermeden hastayı iyileştirmeye çalışmaktır. Hekimlik uygulamaları; bilimsel yöntemlerle kanıtlanmış, **yarar sağlayan** ve zarar vermeyen uygulamalar olmalıdır. Dolayısıyla "Tıp" kavramının başına getirilen modern, alternatif, geleneksel, tamamlayıcı, fonksiyonel gibi farklı sıfatlar, tıbbın amaçlarının önüne geçmemelidir (13, 18, 28, 32).

Sonuç olarak TAT uygulamaları hastalıkların tanı ve tedavisinde gecikmelere neden olmamalı veya yaşamı tehdit edecek olumsuz sonuçlara yol açmamalıdır. Bu uygulamalar, tıbbi çerçevede hem bilimsel hem de etik açıdan ele alınmalı; ayrıca konunun hukuki ve politik bileşenleri de insan sağlığını önceleyen bir yaklaşımla oluşturulmalıdır. Hem sağlık hizmeti alanların hem de bu hizmeti sunanların hakları ve sorumlulukları belirlenmelidir. İnsan bedeni üzerinde modern tıp kapsamına girmeyen bir uygulamanın yapılabilmesi için gerekli sınırlar iyi çizilmeli ve risk/yarar hesaplaması dikkatli bir şekilde yapılmalıdır.

Kaynaklar

1. Türk Tabipleri Birliği. GATSU. Geleneksel, Alternatif, Tamamlayıcı Sağlık Uygulamaları Hakkında TTB Etik Kurulu Görüşü, [Internet]. 26.04.2019 (Erişim Tarihi: 30.10.2021) [https://www.ttb.org.tr/kollar/gatsu/haber_goster.php?Guid=5a94a460-6818-11e9-a960-88f73c48b3ac]

2. Öztürk H, Şaylıgil Ö. Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Uygulamaları Yönetmeliği'nin Etik Açıdan Değerlendirilmesi. Turkiye Klinikleri J Med Ethics 2016;24(1):1-10.

3. Somer P, Vatanoğlu-Lutz EE. Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Uygulamaları Yönetmeliği'nin Hukuki ve Etik Açıdan Değerlendirilmesi. Anadolu Kliniği, Ocak 2017; Cilt 22, Sayı 1. s.58-65.

4. Tütüncü S, Geleneksel, Alternatif ve Tamamlayıcı Tıp Uygulamalarına Genel Bir Bakış. Türk Tabipleri Birliği Halk Sağlığı Kolu. (Tıbbın Alternatifi Olmaz! Geleneksel Alternatif ve Tamamlayıcı Tıp Uygulamaları. Türk Tabipleri Birliği Halk Sağlığı Kolu) Kasım 2017, Ankara, Türk Tabipleri Birliği Yayınları, s.11-53.

5. World Health Organization. Traditional, Complementary and Integrative Medicine, [Internet]. (Erişim Tarihi: 30.10.2021) [https://www.who.int/health-topics/traditional-complementary-and-integrative-medicine#tab=tab_1]

6. Taneri PE, Akış N. Geleneksel, Alternatif ve Tamamlayıcı Tıp Yöntemleri. Türk Tabipleri Birliği Halk Sağlığı Kolu. (Tıbbın Alternatifi Olmaz! Geleneksel Alternatif ve Tamamlayıcı Tıp Uygulamaları. Türk Tabipleri Birliği Halk Sağlığı Kolu) Kasım 2017, Ankara, Türk Tabipleri Birliği Yayınları, s.55-97.

7. World Health Organization. WHO Global Report On Traditional and Complementary Medicine 2019. p.14

8. Büken NÖ. Folklorik Değerler ve Folklorik Tıp. T Klin Tıp Etigi-Hukuku-Tarihi 2003, 11:45-47.

9. Bayat AH. Tıp Tarihi. İstanbul, 2016. 3.Baskı (Zeytinburnu Belediyesi).

10. Polat HH. Halk Hekimliği ve Tamamlayıcı Alternatif Tıp Üzerine Bir Değerlendirme. Toplum ve Hekim. Ocak-Şubat 2017 Cilt: 32 Sayı: 1.s.29-37.

11. University of Washington School of Medicine, Department of Bioethics & Humanities. Complementary Medicine, [Internet]. (Erişim Tarihi: 30.10.2021) [https://depts.washington.edu/bhdept/ethics-medicine/bioethics-topics/detail/57]

12. NIH. National Center for Complementary and Integrative Health. COVID-19 and "Alternative" Treatments: What You Need To Know. Last Updated: October 15, 2021, [Internet]. (Erişim Tarihi: 03.11.2021) [https://www.nccih.nih.gov/health/covid-19-and-alternative-treatments-what-you-need-to-know]

13. Karahancı ON, Öztoprak ÜY, Ersoy M, Ünsal ÇZ, Hayırlıdağ M, Büken NÖ. Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Uygulamaları Yönetmeliği ile Yönetmelik Taslağı'nın karşılaştırılması. Türkiye Biyoetik Dergisi, 2015 Vol. 2, No. 2, 117-26.

14. Aydın E. Dünya ve Türk Tıp Tarihi. Güneş Kitabevi. Ankara, 2006.

15. Türk Tabibleri Birliği. Bitkisel Ürünler ve Sağlık: Bilimsel Çerçeve ve Etik Açısından Yaklaşım. Ankara: TTB Yayını, Ekim 2012.

16. Buken NO, Buken E. Placebo and The Placebo Effect In Clinical Trial. "Plasebo and Plasebo Effect in Clinical Trial" (The Role of Placebo in Clinical Trial), 39th ISHM Congress (39th

International Congress on the History of Medicine), Bari, Italy, Proceedings book pg: 149-160, Edit. By: Alfredo Musajo-Somma, 5-10 September 2004.

17. Miandji A. Türkiye'de Sözdebilim Uygulamaları Üzerine Bir Çalışma (Türler ve Teknikler). Doktora Tezi, Ankara, 2019, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı Bilim Tarihi Bilim Dalı.

18. Türk Tabipleri Birliği. Tıbbın Alternatifi Olmaz! Geleneksel Alternatif ve Tamamlayıcı Tıp Uygulamaları. Türk Tabipleri Birliği Halk Sağlığı Kolu. Kasım 2017, Ankara, Türk Tabipleri Birliği Yayınları.

19. Ulukol B. GATT Uygulamalarına Çocuk Hastalıkları Açısından Yaklaşım. Türk Tabipleri Birliği Halk Sağlığı Kolu. Tıbbın Alternatifi Olmaz! Geleneksel Alternatif ve Tamamlayıcı Tıp Uygulamaları. Türk Tabipleri Birliği Halk Sağlığı Kolu, Kasım 2017, Ankara, Türk Tabipleri Birliği Yayınları, s.197-212.

20. Resmi Gazete. Geleneksel Bitkisel Tıbbi Ürünler Yönetmeliği. 06.10.2010; Sayı: 27721.

21. Resmi Gazete. Sağlık Bakanlığı ve Bağlı Kuruluşlarının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname 02.11.2011; Sayı: 28103.

22. Resmi Gazete. Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Uygulamaları Yönetmeliği. 27.10.2014; Sayı: 29158.

23. TÜSEB. Hakkımızda. [https://www.tuseb.gov.tr/hakkimizda]. Erişim Tarihi: 07.11.2021.

24. TÜSEB. Türkiye Geleneksel ve Tamamlayıcı Enstitüsü, Hakkımızda, [Internet]. (Erişim Tarihi: 07.11.2021) [https://www.tuseb.gov.tr/getat/hakkimizda].

25. Sağlık Bakanlığı. [Internet]. (Erişim Tarihi: 11.11.2021) [https://www.saglik.gov.tr/yazdir?F725C17795BEB243EA91469E8813FFC8].

26. Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü Geleneksel, Tamamlayıcı ve Fonksiyonel Tıp Uygulamaları Genel Başkanlığı. Anasayfa, [Internet]. (Erişim Tarihi: 07.11.2021) [https://shgmgetatdb.saglik.gov.tr/].

27. Büken B. Türk Hukuk Sistemi, GETAT Uygulamaları ve Malpraktis, Çözüm Önerileri. Uluslararası 1. Kocaeli GETAT Kongresi Tam Bildiri Kitapçığı. 11-13 Haziran 2021, s.183-194.

28. Tokaç M. Geleneksel ve tamamlayıcı tıp uygulamalarında etik problemler. Tokaç M, editör. Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Uygulamalarında Etik ve Hukuki Sorunlar. 1. Baskı. Ankara: Türkiye Klinikleri; 2019. p.14-22.

29. İstanbul Medipol Üniversitesi. Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp, [Internet]. (Erişim Tarihi: 08.11.2021) [https://www.medipol.edu.tr/akademik/enstituler/saglik-bilimleri-enstitusu/yuksek-lisans-programlari/geleneksel-ve-tamamlayici-tip].

30. Lokman Hekim Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Doktora Programı, [Internet]. (Erişim Tarihi: 08.11.2021) [https://www.lokmanhekim.edu.tr/enstituler/saglik-bilimleri-enstitusu/geleneksel-ve-tamamlayici-tip-doktora-programi/].

31. Resmi Gazete. Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Uygulamalarının Klinik Araştırmaları Hakkında Yönetmelik. 09.03.2019; Sayı: 30709.

32. Beauchamp TL, Childress JF. "Biyomedikal Etik Prensipleri", (Yedinci Edisyon, Çev: M. Kemal Temel), BETİM, İstanbul; 2017.

---

* Coşkun S, Örnek Büken N. Tamamlayıcı ve alternatif tıp uygulamalarının etik açıdan değerlendirilmesi (1). Bilim ve Ütopya Dergisi. Aralık, 2021, Sayı: 330, 33-41.

Yaşlılık Dönemi Özellikleri ve Türkiye'de Dezavantajlı Grup Olarak Yaşlı Bireyler: "Bilgelikten Bağımlılığa"

Hilal Yaşar[1], Deniz Say Şahin[2]

Giriş

Artan yaşam beklentisi ve azalan doğurganlık oranları nedeniyle dünya nüfusunun yaş yapısı değişmektedir. Teknolojik gelişmelerle birlikte artan insan ömrü beraberinde nüfus içindeki yaşlı payını arttırmaktadır. 2020 yılında 65 yaş ve üzerinde 727 milyon kişi olduğu bilinmektedir. Bu sayının 2050 yılı itibarıyla iki kattan daha fazla artarak 1,5 milyarı aşacağı öngörülmektedir. Oransal olarak baktığımızda ise 2020 yılında dünya nüfusu içerisinde 65 yaş ve üzeri bireylerin oranı %9,3 iken, 2050'de bu oranın %16'ya çıkabileceği hesaplanmaktadır. (1)

Geleneksel yapıdaki toplumlarda ve ülkemizde yaşlı bireyler bilgeliği temsil eden, sözü dinlenen, bilgi ve tecrübesinden faydalanılan kişiler olarak görülmüştür. (2) Geleneksel üretim ilişkileri içerisinde de tarıma dayalı ekonomi ve geniş aile yapısı içerisinde yaşlı bireyler tecrübelerini aktaran, saygın bireylerdir. Üretim biçimlerinin değişmesiyle birlikte kapitalist sistemin egemen olması, köyden kente göçün yaygınlaşması, geniş ailelerin çekirdek aileye dönüşmesi, yaşlı bireylerin toplumsal yaşam içerisinde konumunu değiştirmiştir. Böylelikle yaşlı bireyler üretimde yer alamayıp tüketen bir gruba dönüşerek toplumun kamburu şeklinde nitelendirilmeye başlamıştır. (3) Öyle ki çalışan kişi başına düşen yaşlı oranları hesaplanmaya ve bu yaşlı bağımlılığı ile ilişkilendirilmeye başlanmıştır. Çalışma çağındaki yüz kişiye düşen yaşlı sayısını ifade etmek için kullanılan yaşlı bağımlılık oranının her geçen gün arttığı görülmektedir. TÜİK verilerine göre 2015 yılında ülkemizde yaşlı bağımlılık oranı %12,2 iken, 2020 yılında bu oran %14,1'e yükselmiştir. Nüfus tahminlerine göre bu oranın yıllar içinde

[1] Sosyal Hizmet Uzmanı, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi, Burdur/Türkiye. hilal.yasarr18@gmail.com
[2] Öğretim Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Anabilim Dalı. Burdur/Türkiye. saysahind@mehmetakif.edu.tr

artacağı belirtilmektedir. 2025 yılında %16,4, 2030 yılında %19,6, 2040 yılında %25,3, 2060 yılında %37,5, 2080 yılında ise %43,6'ya yükseleceği beklenmektedir. (4)

Apak ve arkadaşının yaptığı bir çalışmada, 1930-2017 yılları arasındaki gazeteler ele alınarak medyada yer alan yaşlı temsillerinin incelemeleri yapılmıştır. Araştırmaya göre, toplumda yaşlı bireylere yönelik kullanılan tecrübeli, saygın, bilgin gibi ifadelerin zamanla azaldığı, yaşlı bireylerin medyada temsilinin negatife doğru değiştiği görülmektedir. Toplumsal değişime ayna tutan medyada yaşlı bireylere yönelik olumlu ifadelerin giderek azaldığı olumsuz ifadelerin ise arttığı belirtilmiştir (5)

Yaşlılık dönemi özelliklerinin bilinmesi ve yaşlı bireyleri dezavantajlılığa iten durumların belirlenmesi yaşlılara yönelik geliştirilecek sosyal politikalar açısından önemlidir. Zamanla değişen yaşlılık kavramına dikkat çekilerek, günümüzde yaşlı bireylerin dezavantajlı olmasına neden olan sorunların neler olduğu bu derlemede ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Yaşlılık ve Yaşlanma

Literatürde yaş (age), yaşlılık (old age/senior) ve yaşlanma (aging) kavramlarının birbirlerinin yerine kullanıldığı görülmektedir. Fakat bu kavramlar birbiriyle yakından alakalı olup anlamlarının farklı olduğu söylenebilir**.** Tanımlamalara baktığımızda; yaş, Türk Dil Kurumuna göre "doğuştan beri geçen ve yıl birimi ile ölçülen zaman", "hayatın çeşitli evrelerinden her biri, çağ" olarak tanımlanmaktadır. (6)

İnsanın yaşam döngüsünün son basamağı olan yaşlılık ise, yaşlanma halini ifade eden bir kavramdır. Alanyazına baktığımızda yaşlılık kavramının birçok tanımı olduğu görülmektedir. Yaşlılık, bireylerin kalıtımsal özelliklerine, beslenme alışkanlıklarına, kültürel ve çevresel şartlarına göre değişiklik gösteren, zorlukların olabileceği kaçınılmaz ve tüm insanlar için geçerli bir dönemdir. (7) Koldaş'a göre yaşlılık, zamanın ilerlemesiyle birlikte organizmanın hücre, doku, organ ve sistemler üzerinde meydana getirdiği değişimlerle, bireyin fiziksel ve zihinsel bağımsızlığını azaltan, geri dönüşü olmayan ve ölümden önce yaşanan süreçtir. (8) Yaşlılığın başlangıcı toplumlara ve kültürlere göre değişim göstermekle birlikte genel olarak

yaşlılık, Dünya Sağlık Örgütü tarafından 65 yaş ile, Birleşmiş Milletler tarafından ise 60 yaş ile başlayan kronolojik bir süreci ifade etmektedir. (9, 10)

Yaşlılık tanımlarına baktığımızda farklı bilim dalları tarafından yapılan çeşitli tanımlarının olduğu söylenebilir. Bu nedenle yaşlılık kavramına tek bir tanımlamayla sınır çizilememekte, yaşlılığın içerisinde birçok boyutun olduğu görülmektedir. (11) Yaşlılığa bütüncül bir açıdan bakmak amacıyla kronolojik, biyolojik, psikolojik, sosyal, ekonomik, patolojik açıdan yaşlılık kavramlarını açıklamak gerektiği söylenebilir.

Kronolojik açıdan yaşlılık; doğum yaşı veya takvim yaşı olarak ifade edilen, bireyin doğduğu andan ölümüne kadar geçen süreyi ifade etmektedir. Buna göre genel olarak 65 yaş ve üzeri bireyler yaşlı olarak kabul edilmektedir. 65 yaş sınırı bireylerin emekli olması, sosyal güvenlik, sağlık hizmetleri ve sosyal yardımlardan faydalanması, resmi kural ve işlemleri gerçekleştirmesi noktasında kabul görmektedir. Fakat kronolojik yaş ile yaşlanmanın belirtileri tam olarak ortaya çıkmayabilir. (12)

Biyolojik açıdan yaşlılık, kronolojik yaşın ilerlemesiyle birlikte bireyin vücudunda meydana gelen; saçların beyazlaması, derinin kırışması, kas gücünün zayıflaması, kronik hastalıkların görülmesi gibi değişimin olduğu süreç olarak tanımlanmaktadır. (13)

Psikolojik açıdan yaşlılık, bireylerin yaş almasıyla birlikte algılama ve öğrenme yeteneğinde azalma, dikkatsizlik ve davranışsal uyum becerilerindeki değişimlerin olduğu bir süreç olarak ifade edilmektedir. Özellikle bireylerin kendilerini yaşlılık dönemine hazırlamaması sonucunda meydana gelen bir süreci de ifade etmektedir. Emeklilikle birlikte değişen yaşam biçimi, artan sağlık sorunları, geleceği düşünme, geçmişi sorgulama gibi nedenlerin yaşlı bireylerde ruhsal çöküntülere neden olarak bireyi psikolojik açıdan olumsuz etkilediği söylenebilir. (14)

Sosyal açıdan yaşlılık, bireyin içinde yaşamış olduğu toplumun yaş ile ilgili normlarıyla yakından alakalı olup, bireylerin toplumsal rol, statü ve beklentilerinin değişme süreci olarak tanımlanmaktadır. (15) Toplum, yaşlı olmayı muhtaçlık, yetersizlik olarak görüyorsa yaşlı bireylerin sosyal dışlanmaya maruz kalmaması gibi bir durum söz konusu olamamaktadır.

Yaşlılık ve yaşlanma kavramları birbirinin yerine kullanılsa da aralarında bazı farklar bulunmaktadır. Yaşlılık, yaşlı nüfusun artması sonucu toplumsal bir olguyu tanımlamada kullanılırken, yaşlanma ise kişiden kişiye değişen ve daha çok biyolojik açıdan ele alınan durum için kullanılmaktadır. Yaşlanma doğumdan itibaren başlayıp devam ederken, yaşlılık yaşamın son dönemini ifade etmektedir. "Yaşlılık" ve "ihtiyarlık" sözcüklerinin eş anlamlı olarak kullanıldığı da görülmektedir. Fakat yaşlılık ile genellikle canlıların biyolojik ve fizyolojik değişimleri kastedilirken, ihtiyarlık ile ileri yaştaki bireylerin sosyal ve kültürel ilişkileri ifade edilmektedir. (16)

19. yüzyıla kadar yaşlılık zayıflık ve acizlik olarak görülmekteydi. Fakat teknolojik gelişmeler ile birlikte modern toplum yapısına geçiş ve insan ömrünün uzamasıyla yaşlı nüfus oranlarında artış bakış açısında değişmeye de neden olmuştur. Tüm bu gelişmeler, yaşlılık kavramına duyulan ilginin artmasına ve toplumdaki yaşlılık algısının değişmesi için yeni bakış açılarına, yaşlı bireylere yönelik yenilikçi teorilere ve politikaların meydan gelmesine neden olmaktadır. (17) Bu nedenle aktif, başarılı, sağlıklı yaşlanma modelleri gibi yaşlanma modellerinin geliştirildiği görülmektedir. Aktif yaşlanma, Dünya Sağlık Örgütünün tanımına göre, yaşam süresinin uzamasıyla birlikte, bireylerin yaş aldıkça hayat kalitelerini iyileştirmek için sağlık, katılım ve güvenlik konularında fırsatlarının arttırılma sürecidir. (18) Aktif yaşlanma ile yaşlı bireylerin bağımlılığın azaltılmasının amaçlandığı söylenebilir.

Yaşamdan en yüksek derecede memnuniyeti elde etmeyi ifade eden başarılı yaşlanma modelinde ise, bireylerin; fiziksel ve bilişsel işlevlerini sürdürmesi, hastalık ve engelliliğin en aza indirilmesi, yaşama dahil olmaya devam etmesi, manevi yönden olumlu olmayı sürdürmesi beklenmektedir. (19) Yaşlılık ve yaşlanma ile ilgili tüm bu kavram ve modeller yaşlanma ile ilgili gerontoloji ve geriatri gibi bilim alanlarının daha fazla öne çıkmasına neden olmuştur.

Gerontoloji ve Geriatri

Yaşlanmanın bilimi olan gerontoloji, kavram olarak ilk kez, tıp alanında Nobel ödüllü Rus bilim insanı Elie Metchnikoff tarafından kullanılmıştır. Gerontoloji, bireylerin doğumdan ölüme kadar yaşlanma sürecindeki davranış ve tutumlarını inceleyen bir bilim dalıdır. (20) "Zamanın

ilerlemesine bağlı olarak kişide meydana gelen yetişkinlik dönemi ve sonrasındaki yaş dönemlerine özgü değişimleri ve koşulları izleyen" gerontoloji, yaşlı bilimini sadece tıp alanıyla sınırlandırmamaktadır. Odağına yaşlılığı ve yaşlanmayı koyan gerontoloji, normal yaşlanma sürecini biyolojik, sosyolojik ve psikolojik boyutlarıyla da ele almaktadır. (14)

Sanayileşmeyle birlikte ortaya çıkan sosyal devlet anlayışının yaygınlaşması, yaşlılara yönelik toplumsal ve siyasal anlamda politikalara ihtiyaç duyulması, gerontoloji alanının gelişmesini hızlandırmıştır. (21)

Dünyada gerontoloji tarihinin gelişimi dört dönemde açıklanmaktadır;

-18. Yüzyıl- I. Dünya Savaşı sonunu kadar olan Hazırlık Dönemi,

-I. Dünya Savaşı sonu- II. Dünya Savaşı sonuna kadar olan Sistematikleşme Dönemi,

-II. Dünya Savaşı dönemi sonu- 1960 yılı arasını kapsayan Patlama Dönemi,

-1961-1990 arası dönemi kapsayan Kurumsallaşma Dönemi'dir (17)

Hazırlık döneminde; yaşlılık, yaşlanma ve ölümsüzlük kavramlarına ilişkin inanç ve tutumların değişimi ve gelişimi ele alınmıştır. 17. ve 18. yüzyılda Avrupa ve Amerika'da yaşlılık ve yaşlanma ile ilgili eserler yazılmıştır. (22) I. ve II. Dünya Savaşı arası olan sistematikleşme döneminde yaşlılığın psikolojik yönü üzerinde durulmuş ve araştırmalar yapılmıştır. 1935'te Amerika'da Sosyal Güvenlik Yönetmeliği'nde yaşlılara bir bölüm ayrılmış, emeklilik ile yaşlıların iş yaşamından ayrılması sağlanmış ve bu süreçte maddi güvence verilmiştir. II. Dünya Savaşı gerontoloji alanındaki çalışmalar hızını yavaşlatmış ancak savaşın ardından yaşlılığın psikolojik ve sosyal boyutlarına odaklanan birçok araştırma yayınlanmıştır. Sonrasında Amerika'da Gerontoloji Derneği kurularak "Journal of Gerontology" dergisinin ilk sayısı çıkarılmıştır. (23) Kurumsallaşma döneminde ise, sosyal gerontoloji üzerine çalışmalar yapılarak yaşam memnuniyeti ve sosyal ilişkiler üzerinde durulmuştur. Almanya'da Tews 1971'de "Yaşlanma Sosyolojisi", Lehr 1972'de "Yaşlanmanın Psikolojisi" eserlerini yayınlamışlardır. (17) 1974'te Amerika'da "Ulusal Yaşlanma Enstitüsü" ve "Yüksek Öğrenimde Gerontoloji Birliği" kurulmuştur. (23)

Türkiye'de ise gerontolojinin gelişimine baktığımızda oldukça yeni olduğu görülmektedir. Cumhuriyetin ilanından sonra belediyelere yetkiler verilerek yatılı yaşlı bakım kuruluşları açılmaya başlanmıştır. 1963'te Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü kurulmuş, bu tarihten itibaren yaşlılara yönelik hizmetlerin yürütülmesini devlet üstlenmiş ve kalkınma planlarında yaşlılara yönelik politikalara yer verilmiştir. 1977 yılından itibaren 65 yaşını doldurmuş muhtaç, kimsesiz Türk vatandaşlarına aylık bağlanması ile ilgili kanun kabul edilmiştir. (24)

1990 yılı ve sonrasında yaşlılık ve yaşlanma alanında yapılan çalışmaların kurumsallaşmaya yönelik olduğu görülmektedir. Tufan'a göre, gerontolji tarihi ülkemizde, 1998-2005 arası kuluçka dönemi, 2006-2009 arası kuruluş dönemi, 2010- 2018 arası gelişme dönemi olarak üçe ayrılmıştır. (25)

Yaşlılık alanında ilk bilimsel kurum olan "Yaşlı Sorunları Araştırma Derneği" 1998 yılında kurulmuştur. Dernek, 2001 yılında yaşlılıkla ilgili ilk bilimsel dergi olan "Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi"ni çıkarmış ve iki yılda bir yapılmak üzere "Ulusal Yaşlılık Kongresi"ni hayata geçirmiştir. 2000 yılında Hacettepe Üniversitesinde Geriatrik Bilimler ve Araştırma Merkezi, 2001'de Türk Geriatri Vakfı, 2003'te Türkiye Yaşlılık Konseyi Derneği kurulmuştur. 2007 ve 2013 yıllarında "Yaşlıların Durumu ve Yaşlanma Ulusal Eylem Planı" hazırlanmış, 2013'te yayınlanan 10. Kalkınma Planı'yla "Yaşlanma Özel İhtisas Komisyonu" oluşturulmuştur. Tüm bunlar ülkemizdeki yaşlılık çalışmalarının kurumsallaşmasında önemli bir rol oynamaktadır. (24) Üniversitelerde gerontoloji bölümlerinin kurulması, lisans ve lisansüstü seviyelerde akademik çalışmaların yürütülmesi, aktif yaşlanmayı sağlamak için yaşam boyu öğrenme temelinde oluşturulan tazelenme üniversitelerinin kurulması yaşlılık alanındaki çalışmaların önemli bir boyuta taşındığını göstermektedir. (26)

Zaman içerisinde yapılan çalışmalar artıp hız kazandıkça yaşlılık ve yaşlılar ile ilgili olumsuz durumlar da ortaya çıkmaya başlamıştır. Yaşlılık ve yaşlı bireyler ile ilgili sorunlar belirlenmeye çalışılarak bunlarla ilgili politikalar geliştirilmeye başlanmıştır. Bu politikaların geliştirilebilmesi için yaşlı bireylerin dezavantajlı olduğu durumlar ve nedenleri üzerindeki araştırmalara yoğunlaşılmıştır.

Yaşlı Bireylerin Dezavantajlılığının Nedenleri

Cinsiyet, yaş, ırk, ten rengi gibi biyolojik özellikler ve eğitimsizlik, yoksulluk, temel fizyolojik ve güvenlik ihtiyaçlarını karşılayamama, sürekli istihdam ile sosyal güvence olanaklarından mahrum olma gibi toplumsal özellikler dezavantajlılığa neden olmaktadır. (27) Yaşlı bireylerin dezavantajlı grup içerisinde olma nedenlerini anlamak için öncelikle yaşlılığı anlamaya yönelik bazı teorilere bakmak gerekmektedir. Bu teorilerden bazıları şöyledir;

İşlevselci kuram, yaşlılık ile birlikte bireyde meydana gelen değişimlerin toplumsal rollere etkisi ve uyumu üzerinde durmaktadır. Yaşlılıkla birlikte gelen psikolojik, sosyal, ekonomik yönden değişimler ve bu değişimlere bireylerin ayak uydurabilmesi adına toplumun yaşlı bireyin rollerini yeniden tanımlamaları ve yaşlı bireylere istenilen rollerin sunulması gerekmektedir. (28)

Geri çekilme, diğer adıyla ayrılma kuramına göre yaşlılıkla birlikte bireylerin çalışma hayatından çekilmesiyle sosyal ilişkilerde ve etkinliklerde azalma meydana gelmektedir. Toplumsal düzende dengeyi sağlamak adına yaşlı bireylerden genç bireylere sosyal gücün yumuşak bir şekilde geçişini sağlamak başarılı yaşlanma için gereklidir. Fakat yaşlı bireyler daha sakin bir yaşama geçerken sosyal izolasyon tehlikesiyle de karşı karşıya kalabilmektedir. (9)

Geri çekilme kuramına tepki olarak ortaya çıkan aktivite yani etkinlik kuramına göre, bireylerin yaşla birlikte yüksek üretkenlikte bir düşüş yaşayarak pasif hale gelmesi sonucu sosyal yaşamdan izole hale gelmesi yerine bireylerin kendi istedikleri şekilde aktif olarak yaşama katılımının desteklenmesi gerekmektedir. (29)

Birey merkezli ve gelişimin yaşam boyu olduğunu ileri süren süreklilik kuramına göre, bireyin yaşam boyu edindiği alışkanlıkları, yaşama biçimi, tercihleri ve becerileri yaşlanma sürecinde de devam etmektedir. Bu nedenle bireyin yaşlılığını belirleyen özellikleri, önceki yaşantısına göre şekillenmektedir. Yaşlılıkla birlikte bireyin rolleri ve sorumlulukları değişse de süreklilik göstererek ve yeni durumlara uyum sağlanarak olası sorunlarla baş edebilmesi sağlanmalıdır. (30)

Toplumsal rol kuramına göre, yaşlanmayla birlikte anne, baba, büyükanne, dede, emeklilik, dulluk gibi roller öğrenilmekte ve bu roller toplumun beklentilerine göre şekillenmektedir. Bu süreç içinde bireylerin güç ve yeteneklerinde oluşan azalma toplumsal rollere ve beklentilere uyum sağlamada zorluklara neden olabilmektedir. (31)

Sanayileşme öncesi toplumlar, geniş aile yapısı, toprağa dayalı ekonomi ve bilgili, tecrübeli olarak görülen yaşlı bireylerden oluşmaktaydı. Modernleşmeyle birlikte teknolojinin gelişmesi, kentleşme ve çekirdek aile yapısına geçişin yaşlı bireyin konumunda değişikliklere neden olduğu söylenebilir. Makro olan modernleşme kuramına göre, teknolojik gelişmeler arttıkça yaşlı bireylerin rol ve statüsünde azalma, bağımlılığında artma meydana gelmekte ve yaşlılık bir sosyal sorun olarak görülmektedir. (32, 33)

Etiketleme kuramına göre, yaşlı kavramı, yaşı ilerlemiş, çalışma hayatından emekliye ayrılmış, aktif yaşamdan çekilmiş, sağlık sorunları olan kişiler için kullanılmakta olup toplumsal bir tanımlama ve etiketlemeyi içermektedir. Bu etiketlemeler yaşlı bireylerin kendilerini savunmasız, yetersiz ve bağımlı hissetmesine neden olarak toplumsal dışlanmaya yol açmaktadır. (9)

Yaşlılık dönemindeki kadınlara odaklanan feminist kuram ise, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin beraberinde getirdiği sorunlar üzerinde durmaktadır. Geleneksel roller nedeniyle kadınların çocuk bakımı ve ev içi işleri yüklenerek; üretimde yeteri kadar yer alamadıkları veya üretimde ikincil konumda oldukları, karar alma mekanizmalarında yetersiz oldukları görülmektedir. Sınırlı ekonomik gelir, eğitimsizlik, sosyal güvenceden yoksunluk gibi sorunlar ileri yaşlarda kadınların daha bağımlı, ihmal ve istismara açık ve sosyal dışlanmaya maruz kalmasına neden olmakta, yaşlı kadını erkeğe göre daha dezavantajlı duruma getirmektedir. (34) Bu durumda yaşlı kadınların hem kadın olmaları hem de yaşlı olmaları nedeniyle kesişimsel bir dezavantajlılığı olduğu söylenebilir.

Sosyal eşitsizliklere vurgu yapan politik ekonomi kuramına göre, yaşlıların yaşam koşullarını ve toplum içindeki konumunu belirleyen şey sosyoekonomik politikalardır. Yaşlanma süreci sadece yaş ile değil; cinsiyet, ırk, sınıf, statü ile de biçimlenerek bazı engeller ortaya

çıkarmaktadır. Toplumda meydana gelen sorunlar yalnızca bireysel nedenli olmayıp, güç ve kaynakların eşitsiz dağılımıyla yapısal eşitsizliklere neden olmakta ve bu yaşlılık döneminde daha da yoğunlaşmaktadır. (35)

Kuramlardan da anlaşılacağı üzere yaşlı bireylerin dezavantajlı olmalarının pek çok yönü ve nedeni bulunmaktadır. Özetle yaşlı bireyler, iş gücü piyasasında daha genç ve dinamik kişilerin tercih edilmesiyle istihdam dışı kalmaları, emeklilik ile birlikte ekonomik olarak gelir kaybına uğrayarak yoksullaşmaları ve ihtiyaçlarını tek başına karşılamada sorun yaşayarak başkalarına bağımlı olmaları gibi nedenlerden dolayı dezavantajlı grup içerisinde yer almaktadırlar. (32)

Yaşlılık Dönemi Özellikleri ve Sorunları

Yaşlılık döneminde bireylerin fizyolojik, psikolojik ve sosyoekonomik yönden değişime uğradıklarından yukarıda da bahsetmiştik. Yaşlılıkla birlikte bireyde meydana gelen fiziksel değişimler yaşam tarzı, davranış, beslenme ve çevrenin etkisiyle farklı hızlarda seyredebilmektedir. (36)

İlerleyen yaşla birlikte vücudumuzdaki hücrelerde ve dokularda meydana gelen değişimler, organları ve sistemleri etkileyerek işlevlerinde azalmaya neden olmakta ve yaşlanma sürecini başlatmaktadır. Yaş almayla birlikte iskelet sisteminde kemik hacmi ve kültesi ile kas kütlesi de azalır. Bu dönemde hareketliliğin azalmasıyla vücuttaki yağ oranında artış yaşanır. Kemik yapısındaki değişimlerle birlikte eklem sıvılarında kayıplar oluşur. Bu durum zamanla bireylerde duruş bozukluklarına ve boylarının kısalmalarına neden olmaktadır. Cilt altı yağ dokusunun azalmasıyla deride kırışıklar artar ve derinin esnekliği kaybolur. Hücre yenileme hızının azalmasıyla derideki küçük hasarların iyileşmesinde yavaşlama görülür. (37, 38)

Beyindeki hücre sayısı yaşla birlikte azalarak, yaşlı bireylerin daha yavaş tepkiler vermesine, yeni şeyler öğrenmede ve hatırlamada zorlanmasına neden olmaktadır. Sinir ileti hızı yavaşladığından sinir sisteminin darbelere kaşı tepkisi de azalmaktadır. Gözler, yaşlanmanın belirgin bir şekilde göstergesidir. Gözden beyine giden sinir hücrelerinin sayısındaki azalma nedeniyle gölge ve tonları, ince detaylar ve yol derinliği azalmaktadır. Bu durum bireylerin

görme sorunlarının yanı sıra koşma kapasitelerinin azalmasına da neden olmaktadır. Gözyaşı üreten hücrelerin azalmasına bağlı olarak göz kuruluğu da yaygın görülebilmektedir. (39)

Denge ve işitmeyi sağlayan kulaklarımızın yaşla birlikte işitme sinirlerinin özelliklerini kaybetmesi nedeniyle işitme kapasitesi azalmakta ve denge kayıpları yaşanabilmektedir. (40) Yaşlılık döneminde bireylerin yaşamış olduğu değişimlerin beraberinde sağlık, psikolojik ve ekonomik sorunları da meydana getirdiği söylenebilir.

Sağlık Sorunları

Kronik Hastalıklar ve Kalp-Damar Hastalıkları

Sağlık sorunlarının başında gelen, uzun süreli tedavi ile yakın izleme ve bakım gerektiren, dünyadaki ölüm sebeplerinin başında gelen kronik hastalıklar üç ay ve daha fazla süren, yavaş ilerleyen, yaşlılıkla birlikte artan hastalıklardır. Dünya Sağlık Örgütüne göre dünya genelinde yaşlı bireyleri etkileyen kronik hastalıklar; kardiyovasküler hastalıklar, hipertansiyon, felç, diyabet, kanser, kronik obstrüktif akciğer hastalıkları, kas- iskelet sistemi hastalıkları, demans ve depresyonun çoğunlukla görüldüğü akıl ve ruh sağlığı hastalıkları, körlük ve görme bozukluklarıdır. (18, 41)

Tezcan'ın 65 yaş ve üstü bireylerin sağlık sorunlarına yönelik yapmış olduğu çalışmasında, yaşlı bireylerde en sık görülen hastalık hipertansiyon olmuş ve bu sırayı bel ve boyun bölgesi rahatsızlıkları, eklem hastalıkları, diyabet ve kalp hastalıkları izlemiştir. Çalışmada, en az görülen hastalıklar ise, felç, karaciğer yetmezliği ve alzaymır olarak bulunmuştur. (42)

Yaşlılık döneminde en sık rastlanılan kronik rahatsızlık olan hipertansiyonun, yaşlanmanın fizyolojisi ile ilişkili olarak yaş arttıkça görülme sıklığı da artmaktadır. 60-70 yaş aralığında görülme sıklığı %60-70 iken, 70-80 yaş aralığında görülme sıklığı %70-80'dir. (43) Dolaşım sistemi hastalıklarından olan hipertansiyon, 2019 yılında 15 yaş ve üzerindeki bireylerin %16,4'ünde görülmüştür. (44) Küresel halk sağlığı sorunu olan hipertansiyon, ideal vücut ağırlığının korunması, tuz kısıtlaması, sağlıklı beslenme, sigara ve alkolün bırakılması, hareketli yaşam ve stres yönetimi gibi yaşam tarzı değişiklikleri ve ilaçlar ile tedavi edilmektedir. (45)

Genetik ve çevresel faktörlerin gelişimini hızlandırdığı bilinen diyabet (şeker hastalığı) bir metabolizma hastalığıdır. Vücuttaki insülin hormonunun salgılanmasındaki sorunlardan kaynaklanan diyabet kan şekeri yüksekliği ile seyreden kronik bir hastalıktır. (43) Diyabet, yaşlı bireylerde organ veya işlev kayıplarının yanı sıra yaşam kalitesini de olumsuz yönde etkilemektedir. Bu durum iş gücü kaybına da neden olarak sosyoekonomik yönden de bireyleri olumsuz etkilemektedir. (46) 2017 yılında dünya genelinde 65 yaş üzeri bireylerin 122,8 milyonu yani %18,8'i diyabet hastası iken, 2019'da bu sayı 135,6 milyona ulaşarak oran %19,3 olmuştur. 65-99 yaş arası diyabeti olan insan sayısının en çok olduğu ülkelerin başında Çin gelmektedir. Bu sırayı ABD izlemektedir. (47) Türkiye'de ise 15 yaş ve üzeri bireylerin %10,2'sinin diyabetli olduğu görülmektedir. (44)

2019 yılında yaşlıların %41,5'inin dolaşım sistemi hastalıkları, %15,3'ünün iyi huylu ve kötü huylu tümörler, %5,3'ünün sinir sistemi ve duyu organları hastalıkları, %4.32'ünün Alzheimer hastalığı nedeniyle vefat ettikleri görülmektedir. (4)

2016 yılında dünya genelinde kalp ve damar hastalıkları nedeniyle ölen kişi sayısı 17.9 milyondur. Yani dünya genelindeki ölümlerin %31'i kalp ve damar hastalıklarından kaynaklanmaktadır (48) Koroner arter hastalığı, kalp ve dolaşım sisteminde oluşan kalp damar hastalıklarından en sık görülenlerden biridir. Türk Erişkinlerde Kalp Hastalığı ve Risk Faktörleri (TEKHARF) çalışmasına göre Türkiye'de 3,5 milyon kişide koroner arter hastalığının bulunduğu ve yılda 210 bin kişinin bu hastalık nedeniyle yaşamını yitirdiği tahmin edilmektedir. 1990-2016 yılları arasında ölüm sebeplerine baktığımızda ölümlerin %42 oranında koroner hastalıklardan kaynaklandığı görülmektedir. (49) Koroner arter hastalıkları genellikle 40 yaşından sonra görülmekle birlikte erkeklerde görülme sıklığı kadınlara göre 4 kat daha fazladır. Tanılama ise genellikle erkeklerde 50-60 yaş, kadınlarda 60-70 yaşlarında olmaktadır. Yaş, cinsiyet, kalıtım, ırk bu hastalığın değiştirilemez risk faktörlerini oluşturmaktadır. Değiştirebilir risk faktörleri ise, sigara ve alkol kullanımı, kolesterol bozuklukları (kandaki yağ oranındaki bozukluk), hipertansiyon, diyabet, hareketsiz yaşam, obezite, psikososyal faktörlerdir. (50)

İskelet Kas Sistemi Hastalıkları

Yaşlı bireylerde yaygın olarak görülen sağlık sorunlarından biri de kas ve iskelet sistemi hastalıklarıdır. Yaşlanmayla birlikte kemik ve kıkırdak dokusunda meydana gelen değişimlerin kas ve iskelet sistemi hastalıklarına neden olduğu söylenebilir. Bu hastalıklar bireylerde engellilik durumu oluşturarak yaşam kalitesini olumsuz yönde etkilemektedir. Ayrıca kas proteinlerinin salgılanmasıyla ilgili sorunlar kronik hastalıklara da neden olmaktadır. (51) Halk arasındaki tabiri ile kireçlenme (osteoartrit), kemik erimesi (osteoporoz), kalça kırığı gibi hastalıklar sonucunda yaşlı bireylerde düşme, basınç yaralanması gibi durumlar gelişerek yatağa bağımlılığa neden olabilmekte ve ölüm korkusunu artırarak psikolojik sorunların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. (41) Yaşlılarda sıklıkla şikâyet nedeni olan sürekli ağrının en büyük nedenini oluşturan kas ve iskelet sistemi hastalıkları; kötü beslenme, obezite, hareketsiz yaşam gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır. (52)

Beyinle İlgili Hastalıklar

Yaşlılıkla birlikte görülme sıklığı artan, bilişsel fonksiyonların geri dönülmez bir şekilde kaybı olan demansın (bunama) en sık nedeni alzaymırdır. Alzheimer hastalığının farklı aşamalarında bilişsel, davranışsal, nörolojik belirtiler görülmektedir. Hastalığın erken dönemlerinde kelime bulmada zorlanma, yeni bilgi öğrenmede azalma görülmektedir. Orta dönemde ise hafıza kaybı, uykusuzluk, yakınlarını tanıyamama, iletişim sorunları; hastalığın son döneminde ise, bağımsız yaşama için gerekli olan bilişsel yetenek ve kapasite kötüleşmeyle birlikte öz bakım becerilerinde sorunlar, yatağa bağımlılık görülmektedir. (53)

Özkan ve Üstündağ'ın çalışmalarına göre, Alzheimer hastalığının ağır evresinde kilo kaybına bağlı olarak yaşam kalitesi olumsuz etkilenmektedir. Bu nedenle hastalığın ilk evresinden itibaren sağlıklı beslenme ve egzersiz programlarının uygulanması bireylerin yaşam kalitesini arttırma adına önemli görülmektedir. (4, 54)

Bir Salgın Hastalık Olarak COVID-19

2019 yılının aralık ayında Çin'den tüm dünyaya yayılan Covid-19 salgınının yaşlı bireylerin sağlığı için daha büyük bir risk oluşturduğu görülmektedir. İnsan ve hayvanlarda alt ve üst solunum yollarına tutularak hastalık yapan koronavirüsler yaşlı bireylerde grip (influenza),

zatürreye (pnömoni) neden olmaktadır. Yaş, cinsiyet ve bireylerin kardiyovasküler hastalık, hipertansiyon, diyabet gibi başka sağlık sorunlarının olması Covid-19 kaynaklı ölüm oranlarının artmasına neden olmuştur. (55)

Salgın boyunca Avrupa'da yaşamını yitiren 60 yaş ve üzeri bireylerin %95'inin, ABD'de 65 yaş ve üzeri bireylerin %80'inin, Çin'de 60 yaş ve üzeri bireylerin %80'inin Covid kaynaklı olarak yaşamını yitirdiği bildirilmiştir. (56)

Hastalığın yayılmasını engellemek için uygulanan uzun süreli karantinaların tüm bireyleri olumsuz etkilediği söylenebilir. Bu dönem, özellikle yaşlı bireylerde uyku bozuklukları, akut stres bozukluğu, travma sonrası stres bozukluğu, majör depresyon, yaygın anksiyete bozukluğu gibi ruhsal bozukluklara neden olmuştur. (57)

Salgınla birlikte medyaya yansıyan sağlık sistemlerinin çöküşü, yaşlı bakım evlerindeki toplu kayıplar, işsizlik maaş başvurularındaki artış gibi haberler sosyal politikaların ikinci plana atılmasının; göçmenler, yaşlı bireyler, yoksullar gibi toplumlara ekonomik yönden yük olarak görülen grupların korunamaması sistemsel olarak ülkelerin bu gibi durumlardaki eksikliklerini gözler önüne sermiştir. (58)

Salgın süreci yaşlılar için fiziksel sağlık açısından riskler oluşturmasının yanı sıra yaşlı ayrımcılığı ve sosyal dışlanma gibi sosyal sorunlar ve ruhsal sağlık açısından da risk oluşturmuştur. (59, 60)

Ekonomik Sorunlar

Yaş almaya birlikte bireylerde meydana gelen fizyolojik değişimler ve sağlık sorunları bireylerin çalışma yaşamlarını sürdürmelerini engellemektedir. (61) Çalışan bireylerin emekli olmasıyla birlikte gelirlerinde meydana gelen düşüş, iş piyasasındaki istihdam sorunları, yaşlı bireylere yönelik iş istihdamının sağlanmaması gibi durumlar yaşlı bireylerin yaşadıkları ekonomik sorunların bazılarıdır. (62) Toplumlardaki bu ekonomik sorunların kronikleşerek sonrasında yaşlı yoksulluğuna neden olduğu söylenebilir.

Yaşlı Yoksulluğu

İş gücü piyasasına katılan bireyler, emekli olmayı ve ekonomik açıdan kaygı hissetmeyecekleri, huzurlu bir yaşam sürmeyi istemektedirler. Fakat emeklilik ücretlerinin düşük olması, emekli olunduktan sonra yeniden istihdama katılmada yaşanan zorluklar ve yaşlılıkla birlikte gelen sağlık sorunları yaşlı yoksulluğuna neden olmaktadır. Aynı zamanda kırsalda yaşayan, geleneksel tarımla uğraşarak güvencesiz bir şekilde yaşamını sürdüren yaşlı bireylere yönelik yapılan ekonomik destekler de ne yazık ki yeterli olmamaktadır. (63)

DİSK-AR'ın raporuna göre, Türkiye'de 13 milyon 168 bin emekli ve hak sahibi bulunmaktadır. Bu emekli ve hak sahiplerinin yaklaşık %60'ının asgari ücretin altında maaş aldıkları ve geçimini bununla sağlamaya çalıştıkları bilinmektedir. Ayrıca rapora göre emekliler arasında da gelir eşitsizliğinin olduğu görülmektedir; en düşük gelire sahip emeklilerin %20'sinin emeklilik geliri ortalaması ile, en yüksek %20'lik emekli grubu arasındaki gelir farkı 7,5 kattır. (64) Türkiye Emekliler Derneğinin yapmış olduğu Türkiye Emekliler Profili Araştırması'na göre, emeklilerin %91,6'sı emekli aylıklarının adil ve eşit olmadığını, %82,7'si emekli aylıklarının yetersiz olduğunu, %55,6'sı da borçlu olduklarını belirtmişlerdir. (65)

Türkiye'de yoksulluk hesaplamaları çoğunlukla harcama ve gelir kalemleri üzerinden yapılmaktadır. Buna istinaden TÜİK verilerine göre, 2019 yılındaki yaşlı nüfusun yoksulluk oranı %14,2'dir. Yoksul yaşlı kadın oranı %15,9 iken, yoksul yaşlı erkek oranının %12,1 olduğu görülmektedir. (4)

Yaşlı bireylerin kronikleşen yoksulluk sorunun yanı sıra sahip olduğu mal veya paralar da etrafındaki kişiler tarafından yönetildiği için ekonomik olarak istismara uğratıldıkları da gözlemlenmektedir. Ünlü' nün yaşlı bireylerin ekonomik istismara maruz kalma durumlarını incelediği çalışmasında, yaşlıların ekonomik istismara maruz kalma oranı %63,1 olarak bulunmuştur. Ayrıca ekonomik istismarın beraberinde duygusal istismar, fiziksel istismar gibi durumları da meydana getirdiği saptanmıştır. (66)

Yaşlı yoksulluğu içerisinde pek çok boyutu barındıran bir durumdur. Ekonomik yoksulluğun beraberinde sosyal ve kültürel yoksulluğu da getirdiği söylenebilir. Sonuç olarak, bireyler yaşlılıktan dolayı fiziksel ve zihinsel olarak bir yavaşlama dönemine girdiği için ekonomik

gelirleri düşmekte, yaşlılıkla gelen sağlık ihtiyaçları ve beraberinde kendine yetememe, bağımlı hale gelme gibi durumlar da ekonomik sorunlara yol açmaktadır. (62)

Psikososyal Sorunlar

Fizyolojik değişimlerin arttığı yaşlılık döneminde bireylerin rol ve statü değişiklikleri, uyum problemleri, beklentilere cevap verememe gibi durumlarının psikososyal sorunlara neden olduğu söylenebilir. Ayrıca yaşlı bireyler gerek toplum tarafından gerek bakım verenler tarafından kötü muameleye maruz bırakılarak çeşitli sorunlar da yaşayabilmektedirler.

Yaşlı İstismarı ve İhmali

İlk kez Baker ve Burston tarafından 1975 yılında "granny battering" yani büyükanne dövme şeklinde tanımlanan yaşlı istismarı, Dünya Sağlık Örgütü'ne göre "yaşlı bireylere yönelik, güven beklentisi içerisinde meydan gelen, sıkıntı ve zarara neden olan davranışların veya davranış eksikliklerinin bir kez ya da tekrarlı olarak yapılmasıdır" şeklinde tanımlanmıştır. (67)

Fiziksel istismar yaşlı bireylere fiziki olarak acı, yaralanma hatta ölüme neden olan kaba kuvvetin uygulanması; duygusal/ psikolojik istismar, depresyon, kaygı, sinir bozukluklarına kadar varan sözel veya sözel olmayan davranışlarla acı, sıkıntı verilmesi; ekonomik istismar bireyin değerli eşyalarını, mallarını, parasını zorla elinden alınması ve yasadışı kullanılması; cinsel istismar bireyin izni olmaksızın cinsel temasa veya cinsel ilişkiye zorlanmasıdır. İhmal ise, yaşlı bireye bakım veren kişilerin, yaşlının yaşam ihtiyaçlarına yönelik sorumluluklarını reddetmesidir. Kendini ihmal etme de bu başlık altında kendine zarar verme davranışı olarak değerlendirilmekte, bireylerin fizyolojik veya mental sorunları nedeniyle kendi öz bakım becerilerini dahi yerine getirememesi olarak tanımlanmaktadır. (68)

Turhan ve arkadaşlarının yapmış olduğu çalışmaya göre, yaşlıların % 56,4'ü "yaşlıya zarar ve sıkıntı verebilecek uygunsuz davranışlar ve hareketler", % 25,5'i "yaşlıların temel ihtiyaçlarının karşılanmaması, görmezden gelinmesi", %18,2' si "yaşlı bireyin ailesinin yaşlıya kötü davranması" şeklinde istismarı tanımlarken; yaşlıların %68,2'si "yaşlının temel ihtiyaçlarının karşılanmaması ve görmezden gelinmesi", % 24.5'i "yaşlıya zarar ve sıkıntı verebilecek

uygunsuz davranışlar" ve % 7.2 'si de "yaşlının çevresinin yaşlıya kötü davranması" şeklinde ihmali tanımlamışlardır. Yine aynı araştırmanın sonuçlarına göre, araştırmaya katılan yaşlı bireylerin %41,8'inin psikolojik istismara, %24,5'inin ekonomik istismara, %5,5'inin cinsel istismara maruz kaldığı belirtmiş, %19,1'inin ihmale uğradığı bulunmuştur. (69)

Sağlık, ekonomik ve sosyal sorunları nedeniyle bağımlılıkları artan yaşlı bireyler, aileleri ve toplum tarafından bir yük olarak görüldükleri için de istismara ve ihmale açık hale gelmektedirler. (70) Hane içi şiddet, çocuk istismarı ve ihmali gibi, yaşlı istismarı da genellikle aile içindeki kişiler veya bakım verenler tarafından uygulandığı için ortaya çıkmayabilmekte ve yaşlı birey tarafından istismar ve ihmalin kabullenilmesi zor olabilmektedir. (71)

Yaşlı Ayrımcılığı (Ageism)

Yaşlı bireylere yönelik basmakalıp düşünceler, ön yargılar, ayrımcı tutumlar veya davranışlar nedeniyle ortaya çıkan yaş ayrımcılığı çok yönlü toplumsal bir sorundur. (72) Olumlu olarak da karşımıza çıkabilen pozitif yaş ayrımcılığı ise yaşlı bireylerin sosyal yaşama katılımlarını teşvik etmeyi içermektedir. (73)

Çalışma hayatında, sağlık eğitim ve sosyal alanda ayrımcılıkla karşılaşan yaşlı bireyler, aynı zamanda medeni halleri, cinsiyetleri bakımından ayrımcılığa uğramaktadırlar. Toplumun yaşlı bireylere yönelik bakış açısında etkili olan medya da yaşlıları güçsüz, muhtaç gösteren yayınları nedeniyle gizli veya açıktan ayrımcılığı pekiştirdiği söylenebilir. (74, 75)

Yaş Ayrımcılığı Küresel Raporuna göre, yaş ayrımcılığı sağlık ve sosyal bakım veren kurumlar arasında, iş yerlerinde ve medyada yaygındır. Avrupa'da her üç kişiden birinin yaş ayrımcılığına uğradığı ve düşük orta gelirli ülkelerde yaşlı ayrımcılığın daha yaygın olduğu belirtilmektedir. (76)

Yıldız ve arkadaşlarının yapmış olduğu bir çalışmada yaşlı bireylere yönelik ayrımcılık uygulayanların başında çocukları, ardından akrabaları ve arkadaşları, eşi ve tanımadıkları kişiler gelmektedir. Çalışmaya göre yaşlı bireylere yönelik ayrımcılık tutumlarına baktığımızda öncelikle teknolojiden hiç anlamadıklarına dair inanç ilk sırada yer almaktadır. İkinci sırada ise

yaşlı bireyin sözüne ve düşüncelerine itibar edilmemeye yönelik tutum gelmektedir. Sonrasında sırayla yaşlı bireylerin tuhaflaştığına, unutkanlaştığına ve eski kafalı olduğuna yönelik inançlar gelmektedir. (77) Sosyal kültürel, ekonomik ve teknolojik değişim ve dönüşümün olumsuz bir çıktısı olan yaş ayrımcılığı bireylerin aktif yaşamda yer almayıp, yaşlılığa karşı olumsuz yaklaşımı pekiştirebilmektedir.

Sosyal Dışlanma

Yaş ayrımcılığın sonucunda sosyal dışlanma riskinin ortaya çıktığı söylenebilir. Toplumda yer alan engelliler, yaşlılar, kadınlar, göçmenler, çocuklar gibi dezavantajlı olan grupların ekonomik, politik, sosyal ve kültürel sebeplerden dolayı kaynak ve hizmetlere ulaşamama veya bunlardan yararlanamaması anlamına gelen sosyal dışlanma, yaşamın her döneminde olabilmektedir. Yaşlı bireylerin fiziksel ve ruhsal açıdan güç kaybetmeleri, sağlık ve ekonomik sorunları nedeniyle sosyalleşmelerinin azalması sosyal dışlanma riskini oluşturmaktadır. (78) Bireysel ve toplumsal yönü olan sosyal dışlanma, yaşlı bireylerin toplumsal ilişkilerden, kültürel ve toplumsal faaliyetlerden, temel hizmetlerden, finansal ürünlerden, yaygın tüketim ürünlerinden, sağlık hizmetlerinden dışlanması şeklinde de olabilmektedir. (79)

Yaş tanımlamalarında etkili olan kültür bileşeni, özellikle yaşlı kadınların nasıl görünmesi gerektiğine ya da gündelik ilişkilerin biçimlenmesinde rol oynayarak parkta, sokakta daha az görünmelerine neden olmaktadır. Fiziksel imkanların da sınırlı olması bina ve mekanların yaşlılara uygun olmaması da yaşlıların dışlanmasında etkili olan faktörler arasında sayılabilir. (80)

Küreselleşme ve modernleşmeyle daha yaygın hale gelen toplumsal dışlanma, yaşlı bireylerin topluma aidiyetlerini zedeleyerek öz saygılarını yitirme, içe kapanıklık, yalnızlık hatta intihara varan ruhsal sorunlara neden olabilir. (80)

Yaşlı İntiharı

Yaşla birlikte bireylerde artan kronik rahatsızlıklar, ekonomik sıkıntılar, bağımlılık halinin artması, umutsuzluk ve çaresizlik duygusu, bireylerin kendilerini yaşlılığa hazırlamamaları gibi

nedenler ruhsal bozukluklara nihayetinde intihara neden olabilmektedir. Özellikle pandemi dönemiyle birlikte kısıtlanan yaşlı bireylerde, artan sosyal geri çekilme, değersizlik hissi, üzüntü ve stres, depresyon belirtileri, ekonomik sıkıntılar, alkol tüketimi, hane içi şiddet gibi faktörler de intihar açısından bir risk oluşturmaktadır. (81)

"Covid-19 Bağlantısallık Paradoksu" olarak adlandırılan, salgın sürecinde de yaşlı bireylerin hastalıkla temasını, bulaşıcılığını azaltmak için yapılan karantina uygulamaları aynı zamanda yalnızlığı, sedanter yaşamı, izolasyonu artırarak bireylerde fiziksel ve ruhsal sorunlara neden olmuştur. (82)

Türkiye'de Yaşlılık Tahayyülleri ve Pratikleri Araştırması'na göre, yaşla birlikte artan yalnızlaşma oranı 65 yaş ve üzerindeki bireylerde %11'dir. 65 üstü bireylerin %67'si nadiren evden çıkmaktadır. Kadınların ise %81'i hep evde olup nadiren dışarı çıkmaktadır. (83) Hösükler ve arkadaşlarının yaptığı çalışmada, intihar eden yaşlı bireylerin intihar nedenlerinin genellikle yalnızlık olduğu ve "bütün yaşıtlarım vefat etti bir ben kaldım" şeklindeki yakınmaları dikkat çekicidir. Buradan da anlaşılacağı üzere yalnızlık ile intihar arasında ilişki olduğu görülmektedir. (84, 85)

Sonuç

Yaşlı bireyler gerek çevresel etkilerden gerekse yaşlılığın getirdiği fizyolojik değişimlerden dolayı toplumda dezavantajlı grup olarak görülmektedir. Dünya çapında etkili olan Covid-19 pandemisi nedeniyle dezavantajlılıklarının daha da keskinleştiği söylenebilir. Multidisipliner bir alan olan yaşlanma olgusuna çok yönlü bakılmalıdır. Özel önlemlerle desteklenmesi gereken yani dezavantajlı grubu oluşturan yaşlıların ayrıca kadın yaşlı, göçmen ve sığınmacı yaşlı, LGBTQ+ yaşlı, gibi birçok kesişimsel grup içerebileceği gözden kaçırılmamalıdır. Arun'un Türkiye'nin yaşlanmaya bakışını Peter Pan Sendromu olarak nitelemektedir. Yani ülkenin yaşlanmayacağı düşünülerek gerekli alt yapı ve zeminin hazırlanmadığını vurgulamaktadır ki bu çok doğru bir tespittir. Dünya nüfusun giderek yaşlandığı göz önünde bulundurulursa yaşlılığa yönelik daha yenilikçi politikaların geliştirilmesi gerekliliği ön plana çıkmaktadır. Bu konu bizim ülkemiz için de önemli olup alandaki paydaşlar ve konunun

uzmanları ile yenilikçi ve uygulanabilir politikaların geliştirilmesi, bunların zaman kaybetmeden yapılması önem arz etmektedir. Örneğin aktif yaşlanma, yerinde yaşlanma gibi modeller sosyal politikalara entegre edilmelidir. Yaşlı bireylerin sorunlarını anlamak ve sorunlara yönelik politikalar geliştirirken yaşlı bireylerin özellikleri, güncel sorunları üzerinde durmak bu bağlamda önemlidir.

Kaynaklar

1. United Nation (UN). World population prospects 2019. Erişim: https://population.un.org/wpp/. Erişim tarihi: 02.06.2021.

2. Sarıkavak K. Türk-İslam geleneğinde yaşlılara verilen değer. Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 2017; 3(2): 281-287.

3. Bektaş EO. Postmodern dünyada yaşlı olmak. Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi (YSAD). 2017; 10 (2): 9-18.

4. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Mart 2021. İstatiklerle yaşlılar. Erişim: https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Elderly-Statistics-2020-37227 Erişim tarihi: 01.06.2021.

5. Apak E, Aka V. Medyada Yaşlı temsillerinin 87 yıllık dönüşümü: Cumhuriyet gazetesi örneği 1930-2017. Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi (YSAD). 2020; 13(1): 19-26.
6. Türk Dil Kurumu. Erişim: https://sozluk.gov.tr Erişim tarihi: 01.06.2021

7. Karakuş B. Türkiye'de yaşlılara yönelik hizmetler, kurumsal yaşlı bakımı ve kurumsal yaşlı bakımında illerin durumu. T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara: 2018.

8. Koldaş ZL. Yaşlılık ve kardiyovasküler yaşlanma nedir? Türk Kardiyoloji Derneği Arşivi. 2017; 45(5): 1-4. DOİ: 105543/tkda.2017.40350

9. Şentürk Ü. Yaşlılık sosyolojisi: yaşlılığın toplumsal yörüngeleri. Bursa: Dora Basım Yayın Dağıtım; 2018. 17-19 s.

10. Birinci E. Y kuşağının yaşlı ve yaşlılık algısı. Ankara: Gazi Kitabevi; 2020. 61 s.

11. Tufan İ. Antik çağdan günümüze yaşlılık ve yaşlanma. Ankara: Nobel Yayıncılık; 2016.

12. Altan ÖZ, Şişman Y. Yaşlılara yönelik sosyal politikalar. Kamu İş Dergisi. 2003; (7)2: 2-36.

13. Öztop H, Akkurt SŞ. Yaşlılıkta uyum sorunları. Kalınkara V. (Ed.). Yaşlılık Disiplinlerarası Yaklaşım, Sorunlar, Çözümler 2. Ankara: Nobel Yayıncılık; 2016. 50 s.

14. Kaptan G. Yaşlanma ve yaşlılık ile ilgili tanımlar. Kaptan G. (Ed.). Geriatrik Bakım İlkeleri. Ankara: Nobel Tıp Kitabevi; 2013.

15. Arpacı F. Farklı boyutlarıyla yaşlılık. Ankara: Eğitim ve Kültür Yayınları; 2005. 20 s.

16. Duyar İ. Gerontolojinin temelleri. Mas R, Işık AT, Karan MA, Beğer T, Akman Ş, Ünal T. (Ed.). Geriatri. Ankara: TGV; 2008. 9-19 s.

17. Tufan İ. Türkiye'de yaşlılığın yapısal değişimi. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları; 2015. 4-26 s.

18. World Health Organization (WHO). Active ageing: A policy frame-work (Report No. WHO/NMH/NPH/02.8); 2020. Erişim: http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/67215/WHO_NMH_NPH_02.8.pdf;jsessionid=A199ADB7EBAB3D9FE27969B4F222F0D4?sequence=1 Erişim tarihi: 02.06.2021.

19. Rowe JW. & Kahn RL. Successful aging. The Gerontologist. 1997. 32(4): 433-440. Doi: 10.1093/geront/37.4.433

20. Butler RN. The importance of basic research in gerontology. Age and Aging. 1993; 22 (1): 53-54.

21. Tuna M. Türkiye'de ve dünyada yaşlanma. Tufan İ, Durak M. (Ed.). Gerontoloji Disiplinlerarası İş birliği. Ankara: Nobel Yayıncılık; 2017. 8 s.

22. Gültekin T. Gerontolojinin doğuşu ve gelişimi. Say Şahin D. (Ed.). Yaşlılık Sosyolojisi. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım; 2020.

23. Yazıcı S. Gerontoloji ve gelişim süreci. Korkmaz N, Yazıcı S. (Ed.). Küreselleşme ve Yaşlılık: Eleştirel Gerontolojiye Giriş. Ankara: Ütopya Yayınevi; 2017. 30-33 s.

24. Kalınkara V. Temel gerontoloji yaşlılık bilimi. Ankara: Nobel Yayınevi; 2016.

25. Borazan NG. İsmail Tufan ile sözlü tarih çalışması: Türkiye'de Gerontolojinin (Yaşlı Biliminin) Gelişimi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi. 2019.

26. Tufan İ. Gerontolojik söyleşiler. Ankara: Nobel Yayıncılık; 2018.

27. Kahraman Güloğlu F. Dezavantajlı grup(lar) kavramı üzerine tartışmalar ve dezavantajlılığa bütüncül bakış. Serdar M. (Ed.). Dezavantajlı Gruplar ve Sosyal Hizmet, Ankara: Grafiker Yayınları; 2020.

28. Giddens A. Sosyoloji. Güzel C. (Çev). İstanbul: Kırmızı Yayınları; 2008.

29. Müftüler H. G. Yaşlılık sosyolojisi kurumsal yaklaşım. Ankara: Pegem Akademi; 2021.

30. Dağlı Y. Yaşlılığa hazır mıyız?. Ankara: Pegem Akademi; Ankara. 2020.

31. İçli G. Sosyal statü ve roller bağlamında yaşlılık. Ceylan H. (Ed.). Yaşlılık Sosyolojisi, Ankara: Nobel Yayıncılık; 2016. 41-59 s.

32. Abay AR. Yaşlılar. Serdar M. (Ed.). Dezavantajlı Gruplar ve Sosyal Hizmet. Ankara: Grafiker Yayınları; 2020.

33. Görgün Baran A. Yaşlılık sosyolojisi. Kalınkara V. (Ed). Yaşlılık Disiplinlerarası Yaklaşım, Sorunlar, Çözümler. Ankara: Odak Yayınları; 2004.

34. Büyükyörük N, Say Şahin D. Yaşlılığa ilişkin sosyolojik kuram ve yaklaşımlar. Say Şahin D. (Ed). Yaşlanmaya Sağlık Sosyolojisi Perspektifinden Multidisipliner Yaklaşımlar. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım; 2020.

35. Hooyman RN, Kawamoto KY, Kıyak HA. Aging Matters: An introduction to social gerontology. Pearson Education Company; New Jersey; 2015.

36. BESDINE R. Physical Changes with Aging, MSD Manual: professional version, 2017, Erişim: http://www.msdmanuals.com/professional/geriatrics/approach-to-the-geriatric-patient/physical-changes-with-aging Erişim tarihi: 01.06.2021

37. Akgüllü Ç. Yaşlılık döneminde biyolojik ve fizyolojik değişimler. Dişçigil G. (Ed.). Yaşlı Sağlığına Çok Yönlü Yaklaşım. Ankara: Gazi Kitabevi; 2020.

38. Akdeniz M, Kavukcu E, Teksan A. Yaşlanmaya bağlı fizyolojik değişiklikler ve kliniğe yansımaları. İzbırak G. (Ed.). Birinci Basamakta Yaşlı Sağlığı. Ankara; 2019.

39. Dedeli Ö, Olgun S. Yaşlanma ile meydana gelen fizyolojik değişiklikler/ sorunlar. Kaptan G. (Ed.). Geriatrik Bakım İlkeleri. Ankara: Nobel Tıp Kitabevi; 2013.

40. Aging Changes In The Senses. Medical encyclopedia, medlinePlus: trusted health information for you, U. S. National Library of Medicine. Atlanta (GA): A.D.A.M., Inc; 2017.

41. Kubat Bakir G, Akın S. Yaşlılıkta kronik hastalıkların yönetimi ile ilişkili faktörler, Sağlık ve Toplum. 2019; 29(2): 17-25.

42. Tezcan N. Türkiye'de 65 yaş ve üstü yetişkinlerin sağlık sorunları açısından analizi. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. 2020; 13(72): 1109-1119.

43. Altın Z. Yaşlanma ile birlikte sık görülen kronik hastalıklar. Say Şahin D. (Ed.). Yaşlanmaya Sağlık Sosyolojisi Perspektifinden Multidisipliner Yaklaşımlar. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım; 2020.

44. TÜİK. Türkiye Sağlık Araştırması, 2020. Erişim: https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turkiye-Saglik-Arastirmasi-2019-33661 Erişim tarihi: 03.06.2021.

45. Aydoğdu S, Güler K, Bayram F, vd. Türk hipertansiyon uzlaşı raporu, Türk Kardiyol Derneği Araştırması. 2019; 47, (6): 535-546 s. doi: 10.5543/tkda.2019.62565

46. Çapoğlu İ, Yıldırım A, Hacıhasanoğlu Aşılar R, Çayköylü A. Diyabete eşlik eden ruhsal sorunlar ve diyabet yönetimi. The Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care. 2019; 13(1): 67-74.

47. Sinclair A, Saeedi P, Kaundal A, Karuranga S, Malanda B, Williams R. Diabetes and global ageing among 65-99 year-old adults: Findings From The International Diabetes Federation Diabetes, 9. Edition, Diabetes Research And Clinical Practice. 2020; 162, DOI: 10.1016/j.diabres.2020.108078

48. World Health Organization (WHO). Cardiovasküler disaeses, 2017. Erişim: https://www.who.int/en/news-room/fact-sheets/detail/cardiovascular-diseases-(cvds) Erişim tarihi: 02.06.2021.

49. Onat A, Yüksel H, Can G, Ademoğlu E, Erginel Ünaltuna N, Kaya A, Altay S. TEKHARF Tıp dünyasının kronik hastalıklara yaklaşımına öncülük. Altan O. (Ed.). TEKHARF 2017. İstanbul: Logos Yayıncılık; 2017.

50. Kronik Hastalıklar ve Yaşlı Sağlığı Dairesi Başkanlığı. Birinci basamakta çalışan hekimler için koroner arter hastalığına yönelik eğitici eğitimi. Ankara; 2019.

51. Karadakovan A. Yaşlı sağlığı ve bakım. Ankara: Akademisyen Tıp Kitapevi; 2014. 123-160 s.

52. Tsang A, Von Korff M, Lee S, Alonso J, Karam E, Angermeyer MC. et al. Common chronic pain conditions in developed and developing countries: gender and age differences and

comorbidity with depression-anxiety disorders. The Journal of Pain. 2008; 9 (10): 883–91. doi: http://dx.doi.org/10.1016/j. jpain.2008.05.005.

53. Lopez OL, Dekosky ST. Clinical symptoms in alzheimer's disease. Handbook of Clinical Neurology. 2008; 89, 207- 216. https://doi.org/10.1016/S0072-9752(07)01219-5

54. Özkan Ö, Üstündağ A. Alzheimer hastalığında demans düzeyinin vücut kompozisyonuna ve bazal metabolizma hızına etkisi. Pamukkale Tıp Dergisi. 2021; 14(1): 201-207.

55. Karaca B. Erişkin yaş grubunda covid-19 klinik bulguları. Journal of Biotechnology and Strategic Health Research. 2020; 1(Özel Sayı): 85-90.

56. United Nations (UN). Policy brief: the impact of covid-19 on older persons. 2020 May. Erişim: https://unsdg.un.org/sites/default/files/2020-05/Policy-Brief-The-Impact-of-COVID-19-on-Older-Persons.pdf Erişim tarihi: 03.06. 2021

57. Öztürk H. M. İzolasyonun ruh sağlığı açısından riskleri; önleme ve tedavi süreçleri. Kutsal YG, Aslan D. (Ed.). COVİD-19 Pandemi Sürecinde İleri Yaş Grubuna Yaklaşım. Ankara: Türk Geriatri Derneği; 2020.

58. Ek S, İlhanlı H, Özözen-Kahraman S. Covid-19'un Zayıf halkası: yaşlı nüfus. Türk Coğrafya Dergisi. 2020; 76. 33-44.

59. Sosyal G. Koronavirüs salgını ve yaşlılık. Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi. 2020; 7 (5): 290-301.

60. COVİD-19 aşısı ulusal uygulama stratejisi 2020. Erişim: https://covid19asi.saglik.gov.tr/TR-77706/covid-19-asisi-ulusal-uygulama-stratejisi.html Erişim tarihi: 02.06.2021.

61. Doğmuş I, Yıldırım S. Çalışma hayatında yaşlı olmak. Anasay Dergisi. 2021; 5(15): 107-124.

62. Türkan M, Sezer S. Yaşlı yoksulluğunun yarattığı sosyal ve psikolojik sorunlar: Muğla örneği. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 2017; 4(4): 35-57.

63. Kalaycı I, Özkul M. Geleneksel kalabilsem modern olabilsem: modernleşme sürecinde yaşlılık deneyimleri. Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi. 2017; 8(18): 90-110.

64. DİSKAR, Türkiye'de emeklilerin durumu ve emeklilikte yaşa takılanlar gerçeği. 2020. Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Merkezi. Erişim: http://arastirma.disk.org.tr/wp-content/uploads/2021/02/Emeklilerin-Durumu-ve-EYT-Gerçeği-Rapor-Son.pdf Erişim tarihi: 03.06.2021.

65. Türkiye Emekliler Derneği. Türkiye emekliler profili araştırması. 2021. Erişim: https://www.tued.org.tr/?sayfa=haber&haber=turkiye-emekli-profilinin-2-si-yayinlandi Erişim tarihi: 03.06.2021

66. Ünlü D. Yaşlıların ekonomik istismara maruz kalma durumlarının incelenmesi: istanbul bahçelievler örneği. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi. 2019.

67. World Health Organization. The toronto declaration on the global prevention of elder abuse. 2002. Erişim: http://www.who.int/ageing/projects/elder_abuse/alc_toronto_declaration_en.pdf

Erişim tarihi: 02.06.2021.

68. Brandl B, Dyer CB, Heisler CJ, Otto JM, Stiegel LA, Thomas RW. Elder Abuse detection and intervention a collaborative approach. Springer Publishing Company Books; 2007.

69. Turhan S, Güncan F, Ercan M, Koyuncu G. Yaşlıların değerlendirilmesi ile yaşlı ihmali ve istismarı. Sosyal Araştırmalar ve Yönetim Dergisi. 2019; 1: 28-43.

70. Kalaycı I, Özkul M. Modernleşme sürecinin toplumsal mağdurları olarak yaşlılar: Türkiye'de yaşlı istismarı ve ihmali. SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi. 2018;43: 92-11.

71. Duke Han D, Mosqueda L. Elder abuse in the covid-19 era. The American Society JAGS. 2020; 00(00): 1-2. DOI: 10.1111/jgs.16496

72. WHO. Global strategy and action plan on ageing and health. Geneva: World Health Organization. 2017. Erişim: https://www.who.int/ageing/WHO-GSAP-2017.pdf?ua=1 Erişim tarihi: 03.06.2021.

73. Ayalon L, Dolberg P, Mikulionienė S, Perek-Białas J, Rapolienė G, Stypinska J. et al. A systematic review of existing ageism scales. Ageing Research Reviews. Elsevier Ireland Ltd. 2019; 54. http://dx.doi.org/10.1016/j.arr.2019.100919

74. Nazlıer Keser EN. Türkiye'de yaşlı yoksulluğu sorununa yönelik bir değerlendirme. Toplum ve Sosyal Hizmet. 2019; 30(2): 739-764.

75. Atay E. Çalışma hayatında yaş ayrımcılığı. Altun F. (Ed.). Ekonomik ve Sosyal Boyutlarıyla Yaşlılık. Ankara: Gazi Kitabevi; 2021. 73-95 s.

76. World Health Orginization Global Report on Ageism. Erişim: https://www.who.int/teams/social-determinants-of-health/demographic-change-and-healthy-ageing/combatting-ageism/global-report-on-ageism Erişim tarihi: 02.06.2021.

77. Yıldız R, Ömeroğlu G, Terim N. Yaşlı penceresinden yaşlı ayrımcılığı. Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 2017; 3(2): 313-329.

78. Özütürker M. Yaşlı ayrımcılığı. OPUS- Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi. 2021;17(36): 3043-3056. DOI: 10.26466/opus.883434

79. Cunkuş N, Taşdemir Yiğitoğlu G, Akbaş E. Yaşlılık ve sosyal dışlanma. Geriatrik Bilimler Dergisi. 2019; 2 (2): 58-67.

80. Atila Demir S. Salgın sürecinde yaşlı nüfus, sosyal dışlanma ve yaş ayrımcılığı. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 2020; 3(38): 186-201.

81. Gunnell D, Appleby L, Arensman E, Hawton K, John A, Kapur N, Khan M, O'Connor R, Pirkis J. and the COVID-19 Suicide Prevention Research Collaboration. Suicide risk and prevention during the COVID-19 pandemic. Lancet Psychiatry. 2020; 7(6): 468-471.

82. Smith ML, Steinman EL, Casey EA. Combatting social isolation among older adults in a time of physical distancing: the covid-19 social connectivity Paradox. Frontiers ın Public Health, 2020; 8(403). doi: 10.3389/fpubh.2020.00403

83. Yaşama Dair Vakfı (YADA Vakfı), Türkiye'de yaşlılık tahayyülleri ve pratikleri araştırması. 2019. Erişim: heryasta.org Erişim tarihi: 03.06.2021.

84. Hösükler E, Erkol ZZ, Gündoğdu V, Petakkaya S, Samurcu H, Hösükler B. Yaşlı intiharları: üç olgu sunumu. Adli Tıp Dergisi. 2018; 31(3): 155-163.

85. Young J, Bowen- Salter H, O'Dwyer L, Stevens K, Nottle C, Baker A. A Qualitative analysis of pets as suicide protection for older people. Anthrozoös. 2020; 33(2): 191-205, DOI: 10.1080/08927936.2020.1719759

86. Arun Ö. Büroyla saha arasında: yaşlanma çalışmalarında ilişkisellik, Strata. 2019; 75-86.

COVID-19 Pandemisinde Yaşlılar ve Sosyal Hizmetin Rolü

Özge Kutlu Dönmez[1], Deniz Say Şahin[2]

Giriş

Tarım toplumlarının gelişmesi, ticaret yollarının genişlemesi, farklı toplumların temasını artırmış, artan etkileşim ve temas beraberinde salgın hastalıkların yaygınlaşmasını getirmiştir. Toplumlar arasındaki etkileşim kadar insanlar ve hayvanlar arasındaki etkileşimin artması, hayvanlardan insanlara bulaşan hastalıkların çeşitlenmesine ve toplumların bu hastalıklardan etkilemesine yol açmıştır. İnsanlık tarihi boyunca farklı zaman zarflarında ortaya çıkan salgın hastalıklar yıkıcı hatta yok edici etkileri ile insanlık tarihine yön verme hususunda önemli rol oynamışlardır. Tarihsel bağlamda ele alındığında küresel çapta yayılarak pandemiye dönüşen salgınların geçmişteki varlığı göze çarpsa da Covid 19 pandemisi, salgın hastalıkların günümüzde de var olduğunu, gelişen teknoloji ve bilime rağmen salgın hastalıkların insanları ne denli savunmasız bıraktığı ve tehdit ettiği gerçeğini gün yüzüne çıkarmıştır. Toplumun her kesimine ve hayatın her alanına temas eden Covid 19 pandemisi, bazı grupları çeşitli nedenlerden dolayı orantısız olarak etkilemiştir.

Geçmişten Günümüze Salgın Hastalıklar

İnsanlık tarihi boyunca salgınlar hastalıklar kitlesel olarak nüfusların yok olmasına, savaşların sonuçlarının belirlenmesine, toplumların yeryüzünden silinmesine neden olurken bir diğer yandan bilim, siyaset ve ekonomi sistemlerindeki yeniliklerin ve gelişmelerin önünün açılmasına sebep olmuştur. (1) İnsanlık üzerindeki kapsamlı etkileri göz önünde bulundurulduğunda salgınlar tıp başta olmak üzere beşerî bilimlerin odak noktalarından birisi haline gelmiştir. (2) Salgınların toplumlar üzerindeki etkilerine bakıldığında şüphesiz geçmişten bu yana dünyanın farklı bölgelerinde birçok kez deneyimlenen salgın hastalıklar toplumların ve kültürlerin yapısal inşasında rol oynayan önemli aktörlerden birisini oluşturmaktadır.

[1] Sosyal Hizmet Uzmanı, Burdur İl Sağlık Müdürlüğü, Burdur/Türkiye. ozge.kutlu1@saglik.gov.tr

[2] Öğretim Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Anabilim Dalı. Burdur/Türkiye. saysahind@mehmetakif.edu.tr

Literatürde birbiri yerine ve yanlış kullanımına sık rastlanan iki kavram olan salgın ve pandeminin tanımlanması ve iki kavram arasındaki farkın açıklanmasında fayda bulunmaktadır. Amerika Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezi salgını, belirli bir dönemde bir topluluk veya coğrafi bölgede, bulaşıcı bir hastalığın görüldüğü vaka sayısında ani bir artışın gerçekleşmesi olarak tanımlamaktadır. (3) Salgın, bir hastalığın, beklenenden daha yüksek artışını işaret ederken önemli olan husus kavramın genellikle sınırlı bir coğrafi alan için kullanılmasıdır. Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezi (CDC) salgını bulaşıcı hastalıklar ile ilişkilendirse de literatürde salgın sadece bulaşıcı hastalıkların artışını ifade etmek için kullanılmamaktadır. Örneğin Amerika'da obezite vakalarının ciddi oranda artması durumu, obezite salgını olarak tanımlanmaktadır. (4) Bir salgının pandemi olarak nitelendirilebilmesi için üç temel unsur önem teşkil etmektedir. Bunlar; uluslararası sınırların ötesine geçmesi, çok geniş alanda meydana gelmesi ve çok sayıda kişiyi etkilemesidir. (5) Dolayısıyla pandemi; birçok ülkeye veya kıtaya yayılan, genellikle çok sayıda insanı etkilen bir salgını ifade etmektedir. Bir başka deyişle salgın, bir topluluk, nüfus veya bölge içinde çok sayıda insanı etkileyen bir hastalığı ifade ederken pandemi, birçok ülkeye veya kıtaya yayılmış bir salgını ifade etmektedir.

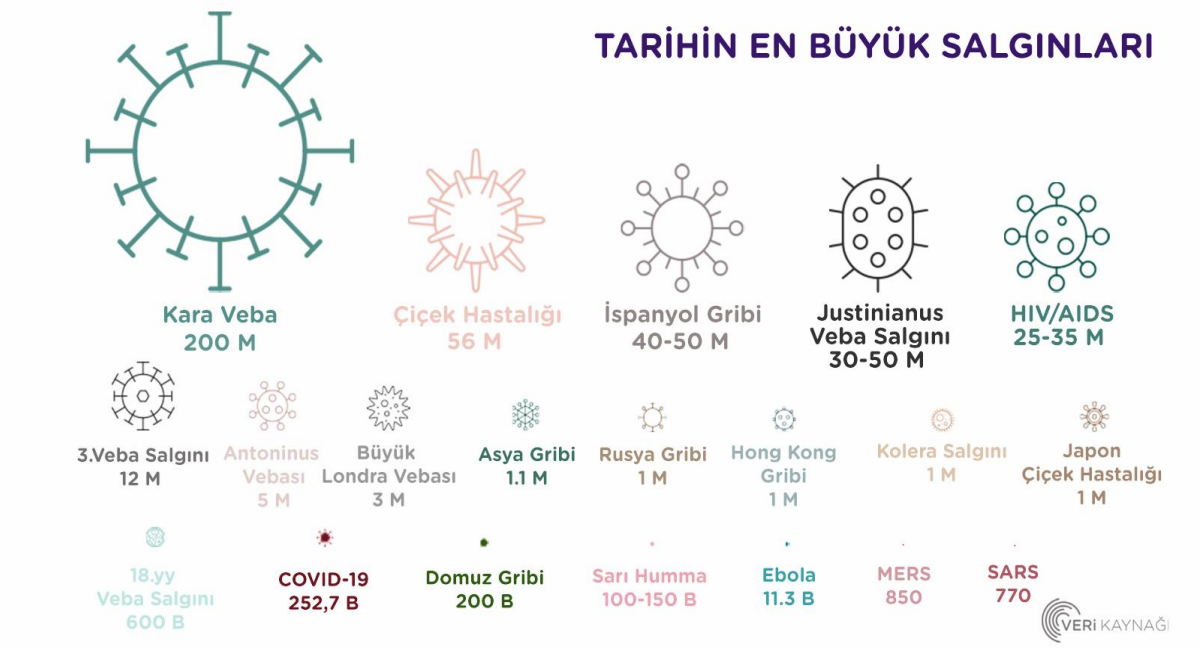

Görsel 1. Tarihin en büyük salgınları (15)

Tarihsel süreçte karşılaşılan salgın hastalıklar ve bu hastalıkların neden olduğu ölümlere bakıldığında etkisi daha yıkıcı olan salgınlardan başlıcaları 200 milyon kişinin ölümüne neden olan Kara Ölüm olarak da adlandırılan Kara Veba, 56 milyon ölümle sonuçlanan çiçek hastalığı salgını, yaklaşık 50 milyon kişiyi öldüren İspanyol gribi, 1 milyondan fazla kişinin ölümüne neden olan koleradır. (6)

Günümüzde Küresel Bir Salgın: COVID-19

Dünya Sağlık Örgütü (WHO), bir hastalığa ilişkin vaka sayısının her geçen gün bir önceki güne kıyasla önemli ölçüde artması ve birçok ülkeyi etkilemesi durumunda pandemi ilan etmektedir. Günümüzde bu durumun en güncel örneğini koronavirüsün neden olduğu hastalık ve hastalığın kısa sürede çok geniş alanlara yayılması neticesinde ilan edilen COVID 19 pandemisi oluşturmaktadır.

SALGINLAR	ÇIKIŞ TARİHİ	ÇIKIŞ NOKTASI	TİPİ	İNSANA BULAŞMADAN ÖNCEKİ TAŞIYICISI
İspanyol Gribi	1918	ABD	H1N1 virüsü	domuz
Asya Gribi	1957	ÇİN	H2N2 virüsü	-
Hong-Kong Gribi	1968	ÇİN	H3N2 virüsü	-
HIV/AIDS	1981	AFRİKA	Virüs	şempanze
SARS	2002	ÇİN	Korona Virüsü	yarasa misk kedisi
Domuz Gribi	2009	MEKSİKA	H1N1 virüsü	domuz
Ebola	2014	D.KONGO CUMHURİYETİ	Ebola Virüsü	meyve yarasası vahşi hayvanlar
MERS	2015	SUUDİ ARABİSTAN	Korona Virüsü	yarasa deve
COVID-19	2019	ÇİN	Korona Virüsü	pangolin* *kesinleşmemiş bulgu

Görsel 2. Geçmiş salgınlar (15)

31 Aralık 2019'da Çin'in Hubei eyaletinin Wuhan şehrinde nedeni saptanamayan birtakım zatüre vakası Dünya Sağlık Örgütü'ne bildirilmiştir. Ocak 2020'ye gelindiğinde zatürre vakalarına neden olan virüsün yeni bir virüs olduğu saptanmıştır. Takip eden aylarda vaka sayıları yalnızca Çin'de değil dünya çapında katlanarak artmıştır. 11 Mart 2020'ye gelindiğinde yeni tip bir koronavirüsün neden olduğu hastalığının dünya genelinde yayılması ve vaka sayılarının giderek artması neticesinde salgın Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi olarak ilan edilmiştir. (8) Pandemiye neden olan virüs 2019 Novel Coronavirus diğer bir deyişle 2019-nCoV olarak isimlendirilmiştir. Daha önceden tanımlanmamış yeni bir virüs olan 2019-nCoV'un insanlar arasında yaygın olarak dolaşan ve soğuk algınlığı gibi hafif hastalıklara yol açan diğer koronavirüslerden farklı olduğu bilinmektedir. (7) Covid 19'un pandemi olarak ilan edildiği süreçte hastalık 160'tan fazla ülkede 200.000 vakaya ulaşmış ve 8000 ölümün meydana gelmesine sebep olmuştur. (8)

Ülkemizde ilk koronavirüs vakasına, 11 Mart 2020 tarihinde rastlanmıştır. İlk vakanın ardından ülkemizde salgınla mücadeleye ilişkin stratejiler halk sağlığı önlemleri alınarak hastalığın yayılımını sınırlandırma, vaka görülme hızını azaltma ve sağlık hizmetlerine olabilecek yoğun talebin meydana gelmesini engelleme ekseninde şekillenmiştir. (9) Sağlık Bakanlığı tarafından yayınlanan günlük vaka sayılarına bakıldığında ilk vakanın 11 Mart'ta ortaya çıkmasının ardından 6 gün gibi kısa bir zaman zarfının ardından vaka sayısı 17 Mart'ta 98'e yükselmiştir. 17 Mart'ta koronavirüse bağlı ilk ölüm ülkemizde gerçekleşmiştir. 17 Mart'ın hemen akabinde 18 Mart'ta vaka sayısı 198'e ulaşmış olup vaka sayılarında 1 günde %100'den fazla oranda artış meydana gelmiştir. Bir hafta sonrasında ise 25 Mart'a gelindiğinde vaka sayısında 10 kattan fazla oranda artış meydana gelerek vaka sayısı 2433'e ölüm sayısı ise 59'a ulaşmıştır. Salgının katlanarak büyümesi verilere endişe verici bir biçimde yansımıştır.

Bulaşıcılık oranı oldukça yüksek olan Covid 19'a karşı alınan önlemler en temelde hastalığın yayılma hızını azaltmayı ve salgını sınırlandırmayı hedeflemektedir. Koronavirüsün yayılmasını önlemek için atılacak adımlardan ilki Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezi'nin tavsiyelerinde yer alan, karantina uygulamalarının hayata geçirilmesidir. Karantina ve izolasyonun temel amacı; enfekte olmuş veya enfekte olma ihtimali yüksel olan başka bir deyişle

hasta bireyle teması bulunan kişilerin diğer bireylerle temasının engellenerek halkın korunmasıdır. Karantina uygulaması, kişilerin hastalığın kuluçka süresini atlatmasına, semptomları olsa dahi hastalığı etrafına yaymamasına böylelikle hastalığın yayılmasının engellenmesine katkı sunmakta hastalık ve sağlıklı bireyler arasında hayati bir bariyer oluşturmaktadır. Etik açıdan karantina önlemleri, bulaşıcı bir hastalığın kontrol altına alınması, yayılmasının önlenmesi ve toplum sağlığının korunması açısından uygunluk arz etmektedir. Karantina sürecinde kişilerin temel ihtiyaç ve gereksinimlerini karşılayacak mekanizmalar oluşturmak uygulamaların sürdürülebilirliği ve insan hakları açısından göz ardı edilmemesi gereken, zaruri bir müdahaledir. Ülkemizde karantinadaki ve kısıtlamalara tabi yaş gruplarındaki bireylerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere uygulamaya koyulan Vefa Sosyal Destek Grupları bu bağlamda değerlendirilmektedir.

Covid 19 Salgını ve Yaşlılar

Covid 19 pandemisine ilişkin verilere bakıldığında hastalığı geçirme şiddeti ve ölüm oranları ile yaş ve bağışıklık sistemi arasında sıkı bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir. Zira Çin'de pandeminin ilk dalgasında gerçekleşen ölümlerin %15'i 60 yaş ve üzerinde gerçekleşmiştir. Çin Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezi, pandeminin ilerleyen süreçlerinde paylaştığı bir veride 60-69 yaş grubundaki ölüm oranının %3,6 olduğunu ifade ederken 80 yaş ve üzeri bireyler için bu oran %18'e çıkmaktadır. (10) Veriler Covid 19 virüsünün yaşlıları ne denli büyük bir ölüm riski ile karşı karşıya bıraktığını göstermektedir. Covid-19 virüsüne karşı yaş gruplarının risk dağılımına bakıldığında 60 yaş ve üzeri bireylerin veya kardiyovasküler hastalıklar gibi altta yatan bir sağlık sorunu olan bireylerin bağışıklık sistemlerinin zayıfladığı, bunun da solunum yolu hastalıkları veya diyabet hastalıkları gibi hastalıklara yakalanma hususunda tetikleyici olduğu bilinmektedir. Haftalık olarak Çin Hastalık Kontrol ve Koruma Merkezi'nden yayınlanan verilere bakıldığında ise virüsün ilk çıktığı zamanlarda yapılan bir çalışmaya göre 44700 vakanın %80'inden fazlasının en az 60 yaşında olduğu, bu grup içerisinde de yaklaşık yarısının 70 yaş ve üzeri olduğu belirtilmektedir. (7) Mevcut veriler ışığında hem vaka oranlarının hem ölüm oranlarının yaş ile birlikte arttığını ve yaşlıların Covid 19 pandemisinden en fazla etkilenen grup olduğunu söylemek mümkündür.

Covid 19 pandemi sürecinde Dünya Sağlık Örgütü'nün tavsiyesi doğrultusunda birçok ülke virüs ile mücadele stratejilerini öncelikli olarak yaşlı bireyleri koruma üzerine inşa etmiştir. Bu koruma stratejilerinin başında 65 yaş ve üzeri bireylerin sokağa çıkmaması, toplu olarak bulunulan ortamlara girmemesi ve toplumdan tam anlamıyla izole olmaları gelmektedir. Hayatın normal akışında yaşlı bireylerin sosyal izolasyonu istenmeyen bir durumken pandemi sürecinde ölüm riskinden yaşlıları korumak için sosyal izolasyon bir zorunluluk haline gelmiştir. Sosyal izolasyon ekseninde şekillenen tedbirler beraberin yalnızca yaşlıların yalnızlaşmasını getirmemiştir. Bu süreçte acil olarak vurgulanması gereken unsurlardan birisi daha önce aktif bir yaşam tarzı olan yaşlıların sosyal izolasyon nedeniyle pasif, hareketsiz bir yaşam tarzına geçmesidir. Yaşlıların hareketliliklerini kısıtlayan bu önlemler hali hazırda yaşın ilerlemesi ile birlikte gerileyen fiziksel kapasiteyi daha da düşürmüş yaşlıların hem fizyolojik hem psikolojik açıdan önemli derecede etkilenmesine yol açmıştır. Sosyal izolasyonun psikolojik yükünün yanında yaşlılar için fiziksel aktivite fırsatlarını en aza indirgemesi, uzun vadede sağlık sistemleri açısından da şüphesiz ek bir yük oluşturacaktır.

Tanımlamaları farklılaşan ancak yaşlılara etkileri örtüşen sosyal izolasyon ve yalnızlık, vasküler ve nörolojik hastalıkların görülme sıklığının artması ve ölüm ile ilişkilendirilmektedir. Yaşlı bireylerin toplumdan izole bir yaşam sürmesi Alzheimer riskini artırmakta ve mevcut hastalıkların ilerleyişini hızlandırmaktadır. (11) Bu bağlamda incelendiğinde sosyal izolasyonun bir yandan yaşlıları koronavirüsten koruyan diğer yandan başka hastalıklara karşı savunmasız duruma düşüren paradoksal bir yapıya sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Evde kalmaya teşvik edilen ilk grubun yaşlılar olduğu Covid 19 pandemisinde, sosyal izolasyon yaşlı bireylerin sosyal ilişkilerini ve yaşam kalitesini derinden etkilemiştir. Pandemi sürecinde sokağa çıkma tedbirleri zaman zaman genel popülasyona yönelik uygulanmış olup her birey belirli ölçüde sosyal izolasyona maruz kalmıştır. Toplumun bir kısmı sağlıkları için kendi inisiyatifleri doğrultusunda toplumdan izole olmayı tercih ederken yaşlı bireyler gibi bazı gruplar zorunlu olarak toplumdan izole olmak durumunda kalmıştır. Pandemi her ne kadar toplumun tamamı için birçok riski ve olumsuz etkiyi içerisinde barındırsa da yaşlıların teknoloji ile ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda pandeminin en derin ve yıkıcı etkileri yaşlılar

üzerine olmuştur. Zira yaşlıların akıllı telefon, bilgisayar, tablet, internet, bilgi ve iletişim teknolojileri ve bu teknolojik aletlerin sağladığı fırsatlardan yararlanma olasılığı gençlere göre daha düşüktür. Bunun nedeni ise yaşlı bireylerin bilgi ve iletişim teknolojilerine erişimde, bu teknolojileri kullanma becerilerinde ve isteklerinde gençlere kıyasla önemli farklılıklar bulunmasıdır. (12) Dolayısıyla pandemi her yaş grubu için temel bazı zorlukları beraberinde getirmiştir ancak bu süreçte yaşlı bireyler zorluklarla baş etme noktasında toplumun geri kalanına göre dezavantajlı duruma düşmüşlerdir.

Amerika'da Mart 2020'de yapılan bir çalışmaya göre 65 yaş ve üzeri bireylerin %20'si çevrimiçi toplantılara katılmakta ve sosyal çevreleri ile online iletişimi sürdürmektedir. (12) Pandemi ile birlikte dijital ortama kayan hayatın akışından ve çevrimiçi hizmetlere erişim fırsatından yoksun kalmak sosyal izolasyonun yükünü adeta yaşlılar için ikiye katlamaktadır. Sosyal izolasyonun yaşlılar üzerindeki etkileri günümüz için bilinse de uzun vadede bu soyutlanmanın bilançosunun ne olacağı aydınlatılması gereken bir unsurdur.

Pandemi sürecinde yaşlı bireylerin sosyal izolasyon ve yalnızlık ile ilintili olarak yaşadıkları korku ve stres, yaşlıların psikolojik dayanıklılıklarını olumsuz etkilemiş bunun yansıması olarak yaşlı bireylerin sağlıkları tehlikeye girmiştir. Normal hayatta yaşlı bireyler çevresi ile etkileşim için desteklenen, sosyal destek mekanizmaları aktif tutulmaya çalışılan özel bir grup iken pandemiyle birlikte karantina uygulamaları ve sosyal izolasyon hayatımıza girmiş ve bu durumlar günlük hayatın birçok rutinini kesintiye uğratmıştır. (13) 'Normal' olarak bilinen günlük akışın 'yeni normaller' ile değişmesi, mevcut tedbirlerin uzatılarak sürdürülmesi, sosyal izolasyondan kaynaklanan ikincil ve uzun vadeli sorunları gün yüzüne çıkarmaktadır. Birçok hükümet tedbirlerin gevşetilmesi noktasında uygulamalardan yaşlı bireylerin ayrı tutulmasını, yüksek riskli grupta yer alan yaşlılar için tedbir uygulamalarının devam etmesini tartışmaktadır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde yaşlı bireyler yalnızca Covid 19'a karşı yüksek riskli grupta yer almamakta, sosyal etkileşimin kesilmesinin dolaylı yansıması olarak farklı hastalıklara ve hatta ölüme karşı savunmasız hale gelmektedir. Pandemi sürecinin uzaması, tedbirlerden kaynaklanan ikincil sorunlara daha fazla dikkat çekilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır.

Yapılan araştırmalar ve mevcut veriler yaşlıları korumaya yönelik alınan önlemlerin yaşlılardaki yalnızlığı ve toplumdan soyutlanmayı artırdığını, bunun da beraberinde psikolojik ve fiziksel birçok tehdidi getirdiğini vurgulamaktadır. Yaşlıları pandemi sürecinde alınan önlemlerin ikincil etkilerinden koruma noktasında ruh sağlığı çalışanlarına hayati bir sorumluluk düşmektedir.

Pandemi Sürecinde Sosyal Hizmetin Rolü

Covid 19 pandemisi, bireylerin, ailelerin ve toplumların hayatlarını birçok açıdan olumsuz etkilemiştir. Pandemi süreci, hali hazırda baskı ve yoksulluk gibi risklerle toplumun geri kalanına göre daha fazla yüzleşen yaşlı bireylerin sorunlarını yaşa bağlı ayrımcılık temelinde şekillenen politikalar ile derinleştirmiştir. Toplumdaki savunmasız gruplara odaklanan sosyal hizmet disiplininin müdahalelerinin amacı özünde dezavantajlı grupların ihtiyaçlarının giderilmesine ve güçlendirilmesine katkı sunarak toplum refahını artırmaktır. Yaşlıların sorunlarının derinleştiği ve çeşitlendiği pandemi sürecinde sosyal hizmet uzmanları yaşlı refahına katkı sunacak müdahaleleri, insan olmanın onur ve haysiyetinden doğan haklar temelinde gerçekleştirmektedir.

Covid 19 pandemisi yaşlı bireyler, çevreleri ve hizmet sunucular için birçok sorunu derinleştirirken, ruh sağlığına ilişkin pek çok yeni zorluğu da ortaya çıkarmıştır (14) Yaş ayrımcılığı söylemlerinin yaygınlaştığı hatta politik düzeyle eylemlerin gerçekleştiği bu süreçte yaşlılar ciddi derecede yaşçılığa, sosyal dışlanmaya ve insan hakları ihlaline maruz kalmıştır. Kriz döneminden önce kendi kaderlerini tayin etme hakkına, self-determinasyona sahip yaşlılar pandemi sürecinde kendi hayatlarına ilişkin çoğu konuda söz hakkına sahip olmamış bu da yaşlı refahına yansımıştır. Yaşlı bireylerin ekonomik ve sosyal hayata katılımı tartışma konusuyken Covid 19'dan kaynaklanan mevcut olağanüstü koşullar nedeniyle bu tartışmalar şiddetlenmiştir. Yaşlı refahının zedelendiği, temel hak ve hürriyetlerden yaşların mahrum kaldığı bu süreçte sosyal hizmet uzmanlarına hak savunuculuğundan başlamak üzere birçok önemli rol düşmektedir.

Sosyal hizmet uzmanları, mesleki bilgi ve beceri temelinde, meslek etik ve değerleri ışığında önemli rol ve işlevler üstlenmektedir. Sosyal hizmet uzmanının üstlendiği rollerin pandemi sürecinde özellikle savunmasız kalan gruplar üzerine yansımalarını anlamak mesleki müdahaleleri şekillendirmek adına önem taşımaktadır. Yaşlı bireyler ile hizmet sağlayıcılar arasındaki bağlantı kurma görevini, bağlantı kurucu rolü ile sosyal hizmet uzmanları üstlenmektedir. Yaşlılar kısıtlamalardan dolayı temel ihtiyaçlarını dahi gidermek üzere farklı kurum ve kuruluşlara ihtiyaç duymuşlardır. Bu süreçte sosyal hizmet uzmanları hangi ihtiyaçların hangi kurumlar tarafından karşılanacağı ile ilgili yaşlılar ile kurumlar arasındaki köprü işlevi görmüşlerdir. Pandemi sürecinde bilinen birçok baş etme mekanizması işlevini kaybetmiş, daha önce benzeri deneyimlenmemiş süreç yaşlı bireylerde kaygı ve endişeye yol açmıştır. Tam da bu noktada sosyal hizmet uzmanları yaşlı bireylerin ruh sağlığını koruyucu hizmetler sunmakta, sürecin zorlu koşullarıyla baş edebilme hususunda yaşlı bireylerin sosyal becerilerini geliştirmektedir. Süreçle nasıl baş edilebileceğinin öğretilmesinin yanı sıra yaşlı bireylerin pandemiye ilişkin doğru bilgilere erişimini sağlayan uzmanlar öğretici ve eğitici rollerini bu süreçte aktif şekilde kullanmaktadır. Sosyal hizmet uzmanlarının pandemi sürecinde üstlendiği bir diğer mesleki rol ise danışmanlıktır. Pandeminin yaşlı bireylere etkisinin analiz edilmesi, değerlendirilmesi ve ihtiyaç duyan yaşlıların sosyal işlevselliğinin sürdürülebilmesi için terapötik müdahaleler yapılması sosyal hizmet uzmanının danışmanlık rolünün kapsamına girmektedir. Yine bu süreçte çoklu ihtiyaçları bulunan yaşlılara yönelik hizmetleri planlama, uygulamayı yürütme, koordinasyonu sağlama ve izlemeleri yapma görevi ile vaka yönetimi rolü, sosyal hizmet uzmanının pandemi sürecinde üstlendiği bir diğer roldür. Bir diğer önemli rol ise, yaşlılara hizmet sunan meslek elemanlarının niteliğini artırıcı, kapasitesini geliştirici faaliyet ve eğitimleri planlama, yardım edene yardım hizmetini yürütme ile personel geliştiricisi ve sosyal değişim ajanı rolüdür. Özellikle afet ve kriz durumlarında meslek profesyonellerine destek mekanizması sağlama, sürecin getirdiği psikolojik yükü boşaltım için alan oluşturma çoğu kez göz ardı edilse de hizmetlerin sürdürülmesi ve kalite standardının korunması adına oldukça önemli bir müdahaledir. Dolayısıyla sosyal hizmet uzmanları yalnızca müracaatçı grubuna yönelik değil meslek profesyonellerine yönelik müdahaleler geliştirmekte, fonksiyonel birçok rolü eş zamanlı olarak üstlenmektedir.

Sosyal hizmet uzmanlarının pandemi sürecinde üstlendikleri rolleri ele aldıktan sonra mikro, mezzo ve makro düzeyde gerçekleştirilen müdahaleleri ve müdahale araçlarını incelemekte fayda bulunmaktadır.

Mikro düzeyde gerçekleştirilen müdahalelerden birisi yaşlı bireyler ile yapılan görüşmelerdir. Yapılan görüşmeler yaşlıların baş etme kapasitelerinin geliştirilmesi, iyilik hallerinin desteklenmesi açısından oldukça önemlidir. Pandemi sürecinde bireysel görüşmelerin önündeki en büyük bariyer yaşlılara yönelik kısıtlamalar nedeniyle görüşmelerin yüz yüze sürdürülememesidir. Farklı yaş gruplarına yönelik görüşmeler çevrimiçi ortamlarda sürdürülebilse de yaşlıların teknoloji kullanımındaki kısıtlılıklar nedeniyle yaşlılar ile görüşmelerin online ortamda sürdürülmesi çok mümkün olmamıştır. Bu noktada telefon görüşmeleri, yaşlılar ile bireysel görüşme yapmak için kilit araçlar haline gelmiştir. Mevcut pandemi krizinde sosyal hizmet uzmanlarının yaşlıları destekleme araçlarından birisi periyodik telefon görüşmeleridir. Yaşlıların zihinsel, sosyal ve fiziksel ihtiyaçlarının giderilmesi ve gerek duydukları durumlarda hangi kurumlardan ne tür yardımlar alabilecekleri ve ilgili kurumlara hangi yollar ile ulaşabilecekleri konusunda bilgilendirme yapılması yaşlıların iyilik haline katkı sunacak önemli bir müdahaledir. Yalnızca kamunun değil, yerel yönetimlerin, özel sektörün ve sivil toplum kuruluşlarının iş birliği ve ortak çabası ile organize ve kapsamlı bir sosyal iletişim ağı oluşturmanın yaşlılar üzerindeki sosyal izolasyon ve yalnızlığın olumsuz etkilerini en az indirme hususunda kilit bir role sahip olacağı düşünülmektedir.

Mezzo düzeyde gruplarla çalışmak, pandemi sürecinde hissedilen kaygı ve endişelerin ortak olduğunun fark edilmesi, benzer duyguları deneyimleyen kişiler tarafından duygu ve düşünce paylaşımının yapılması ve yeni bir sosyal destek mekanizması oluşturulması açısından oldukça kıymetlidir. Virüsün bulaş yolları nedeniyle yüz yüze gerçekleştirilmesi çok mümkün olmasa da zorunlu olarak aynı çatı altında bulunan sağlık çalışanları, kurum bakımındaki yaşlılar gibi çeşitli gruplar ile maske, mesafe ve hijyen kurallarına riayet edilerek açık havada grup çalışmalarının yürütülmesi mümkündür. Yakınlarını kaybeden kişilere yönelik yas ve kayıpla baş etme gruplarının oluşturulması ve paylaşıma dayalı sürecin yürütülmesi zorlu bir veda olan yas sürecinde kişilerin iyilik hallerine katkı sunacaktır. Katılım durumu uygun olan yaşlı veya

farklı gruplarla online olarak grup çalışmalarının yürütülmesi sosyal hizmet müdahaleleri ile gelişen teknolojinin harmanlanması ve teknolojinin insanlığın yüksek yararına kullanılması için atılacak önemli bir adımdır.

Makro düzeyde pandemi sürecinde sosyal hizmet uzmanlarının yürütebileceği geniş yelpazede müdahaleler bulunmaktadır. Toplum temelli araştırmalar aracılığıyla farklı grupların pandemiden nasıl etkilendiğine dair değerlendirmeler yapmak, kriz sürecini iyi yönetebilmek adına atılacak ilk ve en önemli adımdır. Zira ihtiyaçların çerçevesini çizmeden yapılan müdahaleler şüphesiz eksik kalacaktır. Toplum temelli araştırmalara ek olarak yürütülebilecek bir diğer makro düzey müdahale toplum eğitimleridir. Özellikle pandemiye ilişkin ve aşı karşıtlığı ile ilişkili yanlış bilgiler kişilerin kaygı ve endişe düzeyini artırmaktadır. Kamuoyunu doğru bilgilendirmek, temel dayanıklılık becerileri geliştirecek konular hakkında eğitimler düzenlemek toplumun her kesimi için geniş çaplı ve çoklu fayda sağlayacaktır. Gerçekleştirilecek toplum eğitimleri için kitle iletişim araçlarının kullanılması, pandemi sürecinin fizyolojik risklerini 0'a indirirken etkin ve işlevsel bir yöntemle geniş kitlelere ulaşmayı mümkün kılmaktadır. Toplumun tespit edilen ihtiyaçları ile farklı kaynakları buluşturma noktasında projeler oldukça işlevsel makro düzey uygulamalardır. İhtiyaca yönelik ve toplum katılımı ile gerçekleştirilen projeler, pandemi sürecinde yerel düzeydeki ihtiyaçların kısa sürede giderilmesi için önemli fırsatlardır. Pandemi sürecinde bir diğer makro düzey müdahale aracı ise sosyal kampanyalardır. Özellikle aşı karşıtlığının tartışıldığı ve gündem olduğu pandemi krizinde sosyal kampanyalar toplumun bilinçlendirilmesi, aidiyet hissinin artırılması ve düşük maliyet ile çok sayıda kişiye ulaşılması gibi faydaları içerisinde barındırmaktadır.

Covid 19 pandemisi gibi tüm dünyayı etkisi altına alan bir kriz döneminin yaşam şeklimizi değiştirdiği açıktır. Pandemi sırasında en savunmasız grup olan yaşlılardan, yoğun stres ve baskı altında çalışan sağlık personellerine, okuldan uzak kalan çocuklara, gelirlerini kaybederek ekonomik birçok sıkıntı ile yüzleşen bireylere kadar toplumun esasında her kesimi psikososyal desteğe ihtiyaç duymaktadır. Bu kriz sona erdikten sonra bile pandemiden en fazla etkilenen

grup olan yaşlılara ek olarak çocuklar, engelliler, düşük sosyoekonomik statüdekiler sosyal hizmet uzmanlarının desteğine ihtiyaç duyacaktır.

Sonuç

Yaşlılık dönemi sosyal, psikolojik ve fizyolojik birçok kırılganlığı içerisinde barındırmaktadır. Yaşlı bireylerdeki kırılganlık, bağışıklık sistemine de yansımakta ve bağışıklık sisteminin zayıflamasıyla yaşlı bireyler hastalıklara karşı savunmasız hale gelmektedir. Hastalıklara karşı yaşlı bireylerin görece savunmasız olması geçmişten günümüze bilinen bir gerçek olsa da Covid-19 pandemisi, içinde bulunduğumuz zamanda bu gerçek ile tüm dünyayı bir kez daha yüzleştirmiştir. Pandeminin yıkıcı etkilerinin en derin hissedildiği grup olan yaşlılar bu süreçte hem kendi sağlıklarını hatta hayatları kaybetme riski ile hem de yakınlarını kaybetme riski ile karşı karşıya kalmıştır. Bu denli çok risk ile karşılaşan yaşlıları korumak üzere hükümetler harekete geçmiş başta yaşlı bireyler olmak üzere toplum sağlığını korumak ve gözetmek adına biz dizi önlemler ve tedbirler almışlardır. Şüphesiz oldukça önemli ve gerekli olan bu önlemlerin yaşlılara yansıması fizyolojik olarak virüsten korunurken sosyal izolasyon ile toplumdan uzaklaşmak olmuştur. Alınan önlemler bir yandan toplum sağlığını korurken diğer yandan kamusal alanda yaşlıların sokağa çıkasının engellenmesi ve hak ihlali tartışmalarını meydana getirmiş etik bazı ikilemleri doğurmuştur. Yaşlıların fiziksel sağlığını korumak her ne kadar önemli olsa da ruh sağlığını göz ardı etmeden sağlığı her boyutla ele almak bu süreçte oldukça kritik hale gelmiştir.

Pandemi sürecinden yaşlı bireylerin olumsuz etkilendiğini veriler ışığında söylemek mümkündür. Ancak olumsuz etkilerin minimize edilmesi amacıyla doğru stratejilerin izlenmesi için yaşlı bireylerin sürece ilişkin algı ve tutumlarının ölçülmesi, Covid-19'a yönelik duygu, düşünce ve davranışların saptanması ve bu süreçte yaşlı bireylerin aldığı önlemleri değerlendirilmesi oldukça kritiktir. Yaşlıların bu süreçte sosyal izolasyonla başa çıkmalarını riske sokan faktörleri bilmek pandemi ve sonrasındaki politikalara yön vermek adına önem arz etmektedir.

Kaynaklar

1. Scheidel W. The great leveler: violence and the history of inequality from stone age to the twenty-first century. Princeton: Princeton University Press; 2017.
2. DeWitte SN. Mortality risk and survival in the aftermath of the medieval black death, Plos One. 2014; 9(5), 1-8.
3. CDC (Centers for Disease Control and Prevention), (2012) Introduction to Epidemiology, https://www.cdc.gov/csels/dsepd/ss1978/lesson1/section11.html, Erişim tarihi: 30.05.2021.
4. Mitchell NS, Catenacci VA, Wyatt HR, Hill JO. Obesity: overview of an epidemic. Psychiatric Clinics. 2011; 34(4), 717-732.
5. Porta M. A dictionary of epidemiology. New York: Oxford University Press, 2008.
6. LePan N. Visualizing the hiistory of pandemics, Visual Capitalist. 2020; 14.
7. Pennington T. The Coronavirus Preparedness. New York: Skyhorse Publising; 2020.
8. WHO (World Health Organization), (2020) WHO Director-General's opening remarks at the media briefing on COVİD-19, https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020, Erişim tarihi: 01.06.2021.
9. T.C. Sağlık Bakanlığı, Covid 19 Genel bilgiler, epidemiyoloji ve tanı, Bilimsel Danışma Kurulu Çalışması, Sağlık Bakanlığı, Ankara: 2020.
10. Meo SA, Alhowikan AM, Al-Khlaiwi T, Meo IM, Halepoto DM, Iqbal M, Usmani AM, Hajjar W, Ahmed N. Novel coronavirus 2019-nCoV: prevalence, biological and clinical characteristics comparison with SARS-CoV and MERS-CoV. Eur Rev Med Pharmacol Sci. 2020; 24(4), 2012-2019.
11. Plagg B, Engl A, Piccoliori G, Eisendle K. Prolonged social isolation of the elderly during COVID-19: Between benefit and damage. Archives of gerontology and geriatrics. 2020; 89, 104086.
12. Seifert A, Cotten RS, Xie B. A Double Burden of Exclusion? Digital and Social Exclusion of Older Adults in Times of Covid 19, Journals of Gerontology: Social Sciences. 2020; 76(3), e99–e103.
13. Chen LK. Older adults and Covid 19 pandemic: resilience matters, Archives of Gerontology and Geriatrics. 2020; 89, 1-2.

14. Galea S, Merchant R, Lurie N. The Mental Health Consequences of COVID-19 and Physical Distancing: The Need for Prevention and Early Intervention, JAMA Internal Medicine. 2020; 180(6), 817-818.

15. Veri Kaynağı, (2021). Covid 19 ve Dünden bugüne salgınlar, https://www.verikaynagi.com/duyuru/covid-19-ve-dunden-bugune-salginlar/, Erişim tarihi: 11.05.2021.

Çocuk Hakları ve Çocuk Hakları İhlalleri Üzerine Bir Değerlendirme

Hilal Yaşar [1]

Giriş

Dünya genelinde 2018 yılında 18 yaşın altındaki çocukların oranının %29,6 olduğu görülmektedir. (1) Türkiye'de 2019 yılında çocuk nüfus oranı ise %27,5'tir. Değişen üretim biçimleri ve teknolojik ilerlemeler çocukluk algılarının değişmesine ve yeni sorunların ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Bu sorunlar karşısında çocuk korunmaya çalışılmış ve insan haklarının gelişimine paralel olarak çocuk hakları ortaya çıkmıştır. Toplumsal yaşamın nesnesi olan çocuk, haklar ile özne haline gelmiştir.

Çocukluk döneminde yaşananların, yetişkinlik döneminde hayatın biçimlenmesinde önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Bu nedenle çocukluk çağı her birey için özellikle, özel ve temel gereksinimlerin karşılanması gereken bir dönemdir. Sevgi ve ilgi, beslenme, bakım, barınma ve güvenlik ihtiyacının karşılanması her çocuğun hakkıdır. Bu en temel hakların karşılanamaması çocuk hakları ihlallerinin en önemli boyutunu oluşturmaktadır.

Çocuk hakları ihlalleri neredeyse tüm yaş gruplarındaki çocukların yaşadığı görülmektedir ve bu hak ihlalleri çok boyutludur. Çocuk hakları ihlalleri bu konu ile ilgili bazı kavramların da ortaya çıkmasına ve her grubun kendi özelinde değerlendirilmesinin önemini de ortaya koymuştur. Bunlardan bazıları; koruma ihtiyacı olan çocuk, mülteci çocuk, engelli çocuk, işçi çocuk, istismar ve ihmal mağduru çocuk, erken yaşta evlendirilen çocuk, suça sürüklenen çocuklar şeklindedir. Bu çalışmada çocuk hakları ve ihlalleri incelenmiş, güncel çocuk hakları uygulamaları derlenmiştir. Ayrıca, çocuk haklarının boyutu, çocuk hakları ihlali konusunda alan taraması yapılarak çocuk haklarının geliştirilmesine yönelik önerilerde bulunulmuştur.

Çocuk ve Çocukluk Kavramları

Zaman bağlamı içerisinde çocuk tanımlamalarının değiştiği görülmektedir. Türk Dil Kurumuna (2021) göre çocuk, "küçük yaştaki erkek veya kız, soy bakımından oğul veya kız,

[1] Sosyal Hizmet Uzmanı, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi, Burdur/Türkiye. hilal.yasarr18@gmail.com

evlat; bebeklik ile erginlik arasındaki gelişme döneminde bulunan oğlan veya kız, uşak; büyükler arasında daha az yaşlı olan kişi, büyüklere yakışmayacak, daha çok küçüklerin yapabileceği gibi davranan kimse; belli bir işte yeteri kadar deneyimi ve yeteneği olmayan kimse" şeklinde tanımlanmaktadır. (2) Buradan da anlaşılacağı üzere çocuk, insanın fiziksel, psikolojik ve sosyokültürel yönden henüz olgunluğa erişmemiş halidir denebilir.

Çok yönlü, topluma, kültüre ve zamana göre değişebilen ve çocuk olunan dönemi ifade eden çocukluk kavramının sosyolojik, hukuki ve psikolojik olarak farklı şekillerde tanımlandığı görülmektedir.

Sosyolojik açıdan çocukluk, geleneksel ve modern toplumlara göre değişiklik göstermektedir. Geleneksel toplumlarda çocukluk hemen bitmesi gereken, değer verilmeyen bir dönem olarak geçiştirilmekte hatta çocukluk diye bir dönem görmezden gelinmektedir. Modern toplumlarda ise yetişkinlerden farklı ihtiyaçları olan, o döneme özgü özellikleri bulunan değerli bir aşama olarak görülmektedir. (3)

Hukuki boyutuyla bakıldığında, Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Evrensel Beyannamesi'nde "daha erken yaşta reşit olma durumu hariç, 18 yaşına kadar her bireyin çocuk olduğu" belirtilmiştir (4). 5237 sayılı Türk Ceza Kanunundaki 6. maddeye ve 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu'nun 3. maddesine göre de belli durumlar hariç 18 yaşını doldurana kadar kişinin çocuk olduğu belirtilerek çocukluk dönemini belli bir yaşa kadar sürdüğü kabul edilmektedir. (5,6)

Psikolojik açıdan çocukluk, çeşitli dönemlere ayrılmakta ve her dönemin kendine özgü özellikleri bulunmaktadır. Bebeklik, erken çocukluk dönemi, orta ve geç çocukluk dönemi ve erginlik döneminden oluşan çocukluk dönemi sonrası genç yetişkinlik dönemine geçilmektedir. (7)

Literatürde; çocukluk statü olarak "küçüklük" ile eşdeğer görülüp, azınlıkları ifade eden kelimeler gibi ayrımcılık içeren bir kavramı da barındırmaktadır şeklinde tanımlamalar da bulunmaktadır. Çocuğa yönelik davranış biçimlerinde çocuğun kendi kararlarını alamayacağı, kendi hayatına yön veremeyeceği kabul edilip paternalist bir yaklaşım benimsenmektedir. Fakat

çocuğun bazı sorumlulukları olduğu kabul edilmekle birlikte yetişkinler gibi aynı sorumluluğa da tabi değildir. (8)

Çocuk ve çocukluk kavramlarının tam olarak anlaşılması için geçmişten günümüze bu kavramların neyi ifade ettiklerine bakılması önemlidir.

Geçmişten Günümüze Çocuk

Modernitenin bir ürünü olan sosyokültürel bağlam içerisinde değişen çocukluk dönemi, dinlerin, felsefenin, kültürlerin sosyo-ekonomik gelişmelerin etkisinde şekillenmektedir.

Orta Çağ döneminde yetişkinin minyatürü olarak görülen çocuk, kötü davranılarak ceza yöntemiyle disipline edilmeye çalışılmıştır. (9) Bu dönemde bazı inanışlarda çocuğun günahkâr olduğu ve içinde barındırdığı kötülükleri yok etmek için şiddete başvurulması gerektiği, bazı dinlerde ise çocukluğun farklı bir dönem olduğu kabul edilmiş, korunması ve kollanması gerektiği vurgulanmıştır. (10,11,12) Rönesans ve hümanizm akımıyla birlikte bu dönemin büyük bir kavramsal icadı olarak düşünülen çocukluk dönemi ile ilgili kavramlar ve çocukluk dönemi özellikleri ile ilgili araştırmalar günümüze kadar gelmiştir. (13) Böylelikle zaman içerisinde çocukların günahkâr olduğu fikri terk edilmiş ve çocuk masumiyeti simgeleyen özne haline gelmiştir. Ulus devlet anlayışı, sanayileşme, iş bölümü, kentleşme gibi toplumsal yapıda meydan gelen değişimler çocukluğu yeniden şekillendirmiş ve okullaşma ile çocukların okullarda biçimlendirilmesi gerektiği düşünülmüştür. (14)

Sanayileşmeyle birlikte yoksul ailelerin çocukları fabrikalarda, madenlerde ucuz iş gücü olarak çalıştırılmış ve çocukluk dönemleri elinden alınmıştır. Fakat makine kullanımının artmasıyla uzmanlık bilgisine ihtiyaç duyulmuş, eğitime verilen önem artmış ve çocuklar okullara yönlendirilmeye başlanmıştır. Eğitim sürecinin uzaması beraberinde çocukluk döneminin uzamasına neden olmuş ve tıp alanındaki gelişmeler çocuk ölümlerinin her geçen gün azalmasını sağlamıştır. Aileler bilinçlenerek özel hayat değer kazanmış, çocuk ile ailesi arasındaki bağ güçlenmiştir. (15,16,17) Fakat çocukluk kavramının modernleşen öznesi ilk olarak erkek çocuklar olmuş, kız çocukları genellikle geleneksel çizgide bırakılmıştır. (18)

20. yüzyılla birlikte çocuk haklarının ortaya çıkmasıyla, çocukluğun pasif edilgen bir yapıdan, hakları olan özgür bir yapıya evrildiği görülmektedir. (19) Bu yüzyılda ortaya çıkan bilimsel buluşlar, teknolojik gelişmeler, refahın artması çocukları da olumlu etkilemiştir. Çocuklara yönelik beslenme ve bakım bilimsel olarak standartlaştırılmış ve bakım sorunu toplumu ilgilendiren bir konu haline gelmiştir. (20)

Postmodernizm dönemiyle birlikte çocuk ve çocukluk dönemi ile ilgili yeni bir döneme geçilmiş ve çocuklar önceki dönemlerde olduğu gibi genel itibariyle üretici konumdan, tüketici konumuna geçmiştir. Küresel ölçekteki sermayelerin en çok yatırım yaptığı alan haline gelen çocukların dünyasında yine eski dönemdeki gibi "yetkinleştirilmiş çocuk"a evrilme söz konusudur. Yani bu dönemde çocukluk hem kendine has özellikleri barındırmasıyla değerli bir basamak olarak görülürken, hem de çocuk dünyası yetişkinlerin dünyasına benzetilerek yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır. (21)

Çocuk ve çocukluk kavramları kültürlere göre de değişmekte olup, her kültürde bu dönemin gelişme süresi ve aşamalarının da birbirinden farklı olduğu söylenebilir. Küreselleşme ile birlikte, dünyanın küçülmesi, göç hareketlerin meydana gelmesiyle kozmopolit bir yapının ortaya çıktığı söylenebilir. Çocuk ve çocukluk kavramları da bu kozmopolit yapıdan etkilenerek, çok çeşitli çocukluk olduğu fikrini doğurmuştur. Sosyal ve kültürel yapının yansıması olarak toplumların çocukluğa atfettiği anlam toplumdan topluma hatta aileden aileye değişmiştir. Hem kültürel yapıdan etkilenen hem de kültürel yapıyı biçimlendiren çocuk, toplumsallaşarak sadece büyüklerin söylemlerine uyan değil aynı zamanda hak sahibi özne haline gelmiştir. (22,23)

Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Çocukluk

Cinsiyete göre çocuğa yönelik bakış açısının toplumdan topluma zaman zaman değiştiği söylenebilir. Geçmişten beri erkek çocukları kız çocuklarından daha değerli görülmüştür. Çünkü erkek çocuk, soyun devamlılığını sağlayarak ailenin malını ve mirasını yönetme yetkisini eline bulundurmuştur. (24) Eski dönemdeki üretim şekillerinin erkek ve kız çocuğa bakışı biçimlendirdiği söylenebilir. Kız çocukların geleneksel roller nedeniyle ev içi işlerle sorumlu

olması, erkek çocuklarının babalarının yanında üretimde olması nedeniyle çocukluktan itibaren toplumsal cinsiyet rollerine uyumlandırılmış olduğu görülmektedir.

Kız çocuklarına evlenip başka bir yere gideceğinden dolayı pek değer verilmemiş, duygusal anlamda sağlıklı bir ilişki kurulmamış, ilgiden yoksul bırakılmıştır. Doğuştan itibaren gelen ve yaşamın sonraki dönemlerinde de kendini gösteren erkek kız eşitsizliği halen Türkiye'de ve çoğu toplumda karşımıza çıkmaktadır. (16) Kız ve erkek çocukların oynadıkları oyuncaklardan, giydiği kıyafetlerin renklerine, ailenin çocuğu sevme şeklinden okunulan masallara kadar toplumsal cinsiyet eşitsizliği aktarılarak korunmakta ve yeniden üretilmektedir. (25) Cinsiyete dayalı ayrımcılık yaşamın ilk yıllarından itibaren oluşturulan ve tüm yaşam boyunca devam eden bir olgudur denebilir.

Çocuk Hakları Kavramı

Çocuk hakları, çocukluk dönemi boyunca çocuğun sağlıklı bir şekilde gelişimini sağlayabilmesi için bedensel, ruhsal, zihinsel, sosyal, ekonomik ve ahlaki bakımdan ihtiyaç duyduğu gereksinimlerinin saygınlık ve özgürlük içerisinde hukuk kurallarıyla koruma altına alınmış çocuğun yararına olan yasal düzenlemelerdir. (26) Çocuk hakları ihtiyaç temelli değil hak temelli olmaları nedeniyle hesap verilebilir özelliktedir. Devletler için yasal zorunluk olmasının yanı sıra hak sahiplerini haklarını savunabilmelerine ve devlet eli ile korunmalarını teşvik eder. (27)

Çocuk Haklarının Tarihsel Gelişimi

Modernite öncesi dönemde çocuk, ailenin özellikle babanın bir malı gibi görülmüş, işgücünden faydalanılmış, gerektiğinde köle gibi satılmış ve kendi üzerinde hiçbir hak talep edememiştir. (28) Hastalıklı ve zayıf çocuklar ise istenilmeyen, toplumun dışına itilen bir konumdadırlar. Bu dönemde çocuğun yararı göz ardı edilmiş, aile ve diğer kişilerin çocuktan sağladığı yarar öncelenmiştir. (29)

Her toplumsal yapıya özgü olan ve zaman içlerinde değişim gösteren çocuk hakları 19. yüzyılda işçi sınıfının artması ve ikinci kuşak haklar olan sosyal, ekonomik ve kültürel haklarda

düzenlemelerin yapılmasıyla çocuğa yönelik bazı haklarının tanınmasına, daha sonra ise çocuğa özgü gereksinimlerine yönelik "çocuk hakları"na evrilerek gelişim göstermiştir. Sanayi devrimi sonrasında artan nüfus hareketliği beraberinde çocukların daha fazla geride bırakılmasına neden olmuş, yetimhane ve çocuk yurtlarına ihtiyaç duyulmuştur. Bu durum da çocukların, tehlikeden, sömürüden, istismardan korunmaya ihtiyacını ortaya çıkararak "çocuk koruma" kavramının doğmasına neden olmuştur. (8)

İnsan haklarının bir parçası olan çocuk hakları, çocuğun gelişim özelliklerinden dolayı ihtiyaç duyduğu gereksinimler nedeniyle ayrıca düzenlenmiştir. Fransız İhtilali ve Batı'da yayılan hümanizm düşüncesi sonrasında, çocukların haklara sahip olacağı fikri uyansa da hukuksal anlamda çocuk hakları düzenlemeleri sonraki yüzyıllarda yapılmıştır. (28)

Modernleşmeye birlikte hukuk sisteminde meydana gelen değişimlerle çocuk tek başına hak öznesi olarak görülmeye başlanmış ve çocuğun korunması için haklarına yönelik düzenlemeler yapılmıştır. (30)

Çocuk hakları ve çocukların korunması tarihine bakıldığında 1894'te İsviçre'de ortaya atılan çocukların korunması için örgüt kurulması fikrini hayata geçirmek için, 1912'de İsviçre'de ilk resmi girişimde bulunulduğu görülmektedir. 1921 yılında Brüksel'de ise "Uluslararası Çocukları Koruma Birliği" kurulmuştur. 1. Dünya Savaşı'nın etkisiyle acil olarak çocukların korunmasına yönelik bir bildirge yayınlanmıştır. Çocuk haklarına yönelik yayınlanan ilk bildirge 1924'te Milletler Cemiyeti tarafından kabul edilen "Cenevre Çocuk Hakları Sözleşmesi" olmuştur. Türkiye tarafından 1931'de Gazi Mustafa Kemal tarafından da imzalanan bu bildirge 5 maddeden oluşmaktadır. Bu maddelerde, çocukların gelişimi, bakımı, eğitimi, yeteneği ve geleceği açısından teşvik edilmesi gerektiği ve istismara karşı korunması gerektiği üzerinde durulduğu görülmektedir. Cenevre Çocuk Hakları Bildirisi'nin genişletilmiş hali olan Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesi 1959'da kabul edilmiştir. (29) Bu bildirinin ışığında Türk Çocuk Hakları Bildirisi oluşturulmuş ve 1963'te UNESCO Türkiye Millli Komisyonunda kabul edilmiş, bildiride çocukların iyi yetiştirilmesi, uygun eğitim alabilmesi, sevgi ve yardım görmesi her çocuğun hakkı olarak tanınmış, çocuk işçiliğini önlemek amacıyla da 16 yaşından önce eğitimden alıkonarak çalışması yasaklanmıştır. Çocuğun iyi bir şekilde yetiştirilmesini için ilk

sorumlu olarak aile, daha sonra yakın akrabaları ve sonrasında devlet tutulmuştur. Ayrıca özel eğitime ihtiyaç duyan çocukların başarılı ve güçlü olarak yetiştirilmesi ödevi, devlete ve ilgili örgütlere yüklenmiştir. (19)

1989 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda kabul edilen Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi 1990 yılında imzaya açılmıştır. Türkiye sözleşmeyi 1990 yılında imzalamış fakat Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından 1994 yılında onaylanmış, 1995 yılında yürürlüğe girmiştir. (31)

Çocuğun yaşama ve gelişme hakkı, eşitlik- ayrım gözetmeme ilkesi, çocuğun yüksek yararı ilkesi, katılım hakkı temelinde oluşturulmuş, evrensel nitelikte olan "Çocuk Hakları Sözleşmesi"nde amaç genel olarak çocukları her türlü istismardan korumak, yeteneklerine göre gelişimlerini desteklemektir. Bu noktada çocuğun korunmasında ilk sorumluluğun ailede olduğu devletin de bu konuda aileye yardımcı olacağı belirtilmiştir. (29) Sözleşme, çocuğun gelişim düzeyi göz ardı edilerek çocukluğun kronolojik olarak 18 yaş sınırı konulması noktasında, çocuk yaşta evliliklere değinmemesi, cinsiyetsiz bakış açısı olması, çocuğun bakımından ilk olarak kadının sorumlu olması, anne-baba ve çocuk arasındaki ilişkinin biyolojik olarak ele alınması, sözleşme oluşturulurken çocukların görüşlerinin alınmaması gibi nedenlerden dolayı bazı eleştirilere maruz kalmıştır. (32,33,34)

Çocuğun yüksek yararı için çocuğun adli makamlarda kendisini ilgilendiren davalarda bilgilendirilmesi ve davalara katılımlarını kolaylaştırmak amacıyla 1996 yılında düzenlenen "Çocuk Haklarına İlişkin Avrupa Sözleşmesi" de 2001 yılında Türkiye'de onaylanmıştır. (19)

Çocuk Hakları İhlali ve Çocukların Yaşadığı Sorunlar

Çocuk haklarına yönelik uluslararası sözleşmeler ve ulusal düzenlemeler olmasına rağmen çocukların birçok yönden hakları ihlal edilmektedir. (35) Bu ihlaller neticesinde çocuklar, birçok sorunla karşı karşıya kalabilmektedir.

Gültekin ve arkadaşlarının (2016) yapmış olduğu bir çalışmada çocukların gözünden çocuk haklarının nasıl göründüğü araştırılmıştır. Öğrencilerden çocuk haklarına dair düşüncelerini

öykü, şiir, mektup vb. yollarla anlatmaları istenmiş ve içerik analizi yapılmıştır. Katılımcılara göre çocuk hakları; kimlik hakkı, oyun ve eğlence hakkı, yaşam hakkı, eğitim hakkı, beslenme ve barınma hakkı, seyahat hakkı, seçme hakkı, sevgi ve saygı, söz hakkı, özgür olma, sosyal güvenlik hakkıdır. Yine katılımcılara çocuk haklarına dair yaşanan sorunlar neler olduğu sorulduğunda; çocuk haklarının farkında olmama, şiddet görme, çocuk işçiliği, sahipsiz çocuklar, eğitim alamama, hasta çocuklar, devletin ilgilenmemesi, çocukların göz ardı edilmesi, kimliği olmayan çocuklar, farklı yaşam koşulları ve önemsenmeme gibi sorunların olduğu bulunmuştur. (36)

Araştırma sonuçlarından da anlaşılacağı üzere, çocukların yaşadığı hak ihlallerinin başlıcalarının, istismar ve ihmal, işçilik ve yoksulluk olduğu söylenebilir.

Çocuk İstismarı ve İhmali

Çocuk istismarı, Dünya Sağlık Örgütünün tanımına göre, "güven, sorumluluk ve güç ilişkisi içerisinde çocuğun fiziki ve ruhsal sağlığında, gelişiminde, sağ kalımında zarara neden olan ve çocuğu fiziksel, duygusal, cinsel yönden etkileyen yetişkinlerce ve ülkelerce yapılan kötü davranışlardır." (37)

Çocuğa küsmek, onunla konuşmamak, ceza vermek için gereksinimlerini karşılamamak, aşağılayıcı sözler söylemek, bağırmak gibi davranış biçimlerini içeren duygusal istismar; çocuğa tokat atmak, kulağını çekmek, yaralamak gibi kaba güç kullanarak beden bütünlüğünü tehlikeye atmak fiziksel istismar, çocuğa yönelik cinsel içerikli davranışa maruz bırakılması cinsel istismar olarak tanımlanmaktadır. (38) Bakım veren kişilerce, çocuğun beslenme, bakım, korunma gibi fiziksel ihtiyaçlarının karşılanmaması fiziksel ihmal, sevme, ilgi gösterme gibi duygusal ihtiyaçlarının karşılanmaması da duygusal ihmaldir. (39)

İstismar ve ihmalin birçok nedeni vardır; çocuğun istenmeyen bir gebelik sonucu doğması, cinsiyeti, çocuğun özel bakım gerektiren hastalıklarının olması, çocuğun davranış problemlerinin olması, aile içinde sağlıklı iletişimin olmaması, ebeveynin de çocuklukta istismar ve ihmale maruz kalmış olması, ailenin çocuğun gelişimi hakkında bilinçsiz olması, fiziksel cezanın disiplin aracı olarak kullanılması, ailede öfke kontrol bozukluğun olması,

parçalanmış aile yapısı, ekonomik sebepler, şiddeti özendiren kültürel normlar, çocuğun statüsünü azaltan toplumsal ve kültürel normlar bu nedenlerden bazılarıdır. (40)

Türkiye'de Çocuk İstismarı ve Aile İçi Şiddet Araştırması'na (2010) göre, çocukların %25'inin ihmale uğradığı, %51'inin duygusal istismara, %43'ünün fiziksel istismara, %3'ünün cinsel istismara maruz bırakıldığı, istismarın ev, okul, sokakta gerçekleştiği, istismar edenin ise baba, öğretmen, anne, arkadaş ve komşu olduğu, ekonomik durumun istismarda önemli rol oynadığı sonuçlarına ulaşılmıştır. (41)

Annelerin çocuklarına yönelik ihmal ve istismar davranışı üzerine yapılan bir araştırmada, anneler, %71 oranıyla duygusal şiddetin bir formu olan, çocuklarına bağırmak ve azarlamak davranışında bulundukları, %31 oranıyla fiziksel şiddetin bir formu olan tokat/ terlik atmak davranışında bulundukları belirtilmiştir. Ayrıca ihmalin, duygusal ve fiziksel şiddet oranlarının, çocuk sayısının artmasıyla birlikte arttığı saptanmıştı. (42)

Meraki ve arkadaşları (2019) çalışmalarında, alt sosyoekonomik düzeyde olan ailelerin çocuk istismarı ve ihmali konusundaki farkındalığını araştırmıştır. Araştırma sonucunda parçalanmış ailelerde istismar ve ihmal konusunda bilincin düşük olduğu, ebeveynin eğitim durumu arttıkça çocuk istismarı ve ihmali konusunda bilincin arttığı sonucuna ulaşılmıştır. (43) Öğretmenlerin çocuk istismarı ve ihmali hakkındaki görüşlerinin incelendiği bir araştırmada da öğretmenlere göre çocuk istismarı ve ihmalini etkileyen faktörlerin, yaşanılan çevre, şiddet, ailenin yapısı, internet kullanımı, iletişim becerileri, eğitim düzeyi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. (44)

Devletler tarafından suç kapsamına alınan çocuğa yönelik cinsel istismar, çocuğun cinsel gelişimini tamamlamamış olması, çocukta travmalara neden olmasından dolayı engellenmesi ve önlenmesi gereken bir halk sağlığı sorunudur. (45) Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verileri ışığında cinsel istismarın 2014-2017 yılları arasında artış eğiliminde olduğu görülmektedir. 2014 yılında 11.095 çocuk, 2017'de 18.623 çocuğun cinsel istismara maruz kaldığı görülmektedir. 2018 Adalet Bakanlığı İstatistiklerine göre, çocuk istismarına yönelik 6.469 davadan 396'sı reşit olmayanla cinsel ilişkiye girme suçu kapsamındadır. (46,47)

Çocuk haklarına dair tüm bildirge ve sözleşmelerde önlenmeye çalışılan çocuk istismarı ve ihmalinin gün geçtikçe arttığı söylenebilir. Ayrıca istismar ve ihmalin genellikle yakın çevre ve aile tarafından gerçekleştirilmesi nedeniyle göz ardı edildiği ve kayıt altına alınmada zorluk olduğu da unutulmamalıdır. Koçtürk ve Yılmaz'a göre, (2018) istismar ve ihmal riski altındaki çocukların saptanmasına yönelik Türkiye'de ulusal veri ağı yoktur. Ulusal veri tabanının olmasının istismar ve ihmal olaylarını azaltma ve etkili müdahalede olumlu katkı sağlayacağı öngörülmektedir. (48)

Çocuk İşçiliği

Çocuk işçiliği, "çocuğun çocukluğunu yaşamasına engel olan, eğitimine düzenli devam etmesini engelleyen, fiziksel, duygusal, zihinsel, ahlaki ve sosyal gelişimini olumsuz yönde etkileyen zararlı işlerde çalışması şeklinde tanımlanmaktadır. (49) Türkiye'de 4857 sayılı İş Kanunu'na göre, "14 yaşını bitirmiş, 15 yaşını doldurmamış ve ilköğretimi tamamlamış kişi çocuk işçi olarak tanımlanırken; 15 yaşını doldurmuş 18 yaşına girmemiş kişi genç işçi" olarak tanımlanmaktadır. Çocuk işçi tanımında önemli kriterin yaş ve işin niteliği olduğu söylenebilir. (50) Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) (2021), çocuğun yaş dönemine uygun sorumlulukları yerine getirmesi şartıyla, eğitimini aksatmadan, okul saati dışında deneyim ve tecrübe kazanmaya yönelik hayata hazırlayan işlerde çalışmasını çocuk işçiliği olarak nitelememektedir. (49)

Çocuk işçiliğinin nedenlerine baktığımızda birinci sırada yoksulluk gelmektedir. Eğitim hizmetlerine erişememe, göç, aile bireylerinin işsiz olması, sosyokültürel bakış açısı ve gelenekler, çocukların ucuz iş gücü olmaları nedeniyle işverenlerin talebi gibi nedenler çocuk işçiliğinin devamlılığını sağlayarak kısır döngü içerisinde ilerlemesine neden olmaktadır (51).

"ILO Çocuk İşçiliği Raporu"na göre, dünya genelinde tahmini 63 milyonu kız, 97 milyonu erkek olmak üzere toplamda 160 milyon çocuk işçi bulunmaktadır. Yani dünya genelindeki çocukların 10'da 1'ini çocuk işçiler oluşturmaktadır. Buna göre tüm erkek çocukların %11,2'si, tüm kız çocukların %7,8'i çocuk işçidir. Çocuk işçiliğinin kırsal alanda daha fazla olduğu görülmektedir. Kırsal alanda 122,7 milyon çocuk işçi bulunurken, kentte 37,3 milyon çocuk işçi

bulunmaktadır. Burada aile temeli çocuk işçiliği en büyük paya sahiptir. Çocuk işçilerin çoğunun okula devam etmediği görülmektedir. 5-11 yaş arasındaki çocukların dörtte birinden fazlası ve 12-14 yaş arası çocukların üçte birinden fazlası okula gitmemektedir. 2022 yılına kadar bu sayıya 8,9 milyon çocuğun daha ekleneceği öngörülmektedir. (52)

Küresel bir sorun olan çocuk işçiliğinin Türkiye'deki durumuna baktığımızda 5-17 yaş arası çalışan çocuk sayısının 720 bin olduğu görülmektedir. Bu sayının %79,9'unu 15-17 yaş grubu, %15,9'unu 12-14 yaş grubu, %4,4'ünü 5-11 yaş grubu çocuklar oluşturmaktadır. Çalışan çocukların okula devam etme durumun da ise %65,7'sinin okul devam ettiği, %34,3'ünün okula devam etmediği görülmektedir. Çocuk işçilerin %45,5'i hizmet sektöründe, %30,8'i tarım sektöründe, %23,7'si sanayi sektöründe çalışmaktadır. Çalışan çocukların %63,3'ü ücretli veya yevmiyeli, %36,2'si ücretsiz aile işçisi, %0,5'i kendine hesabına çalışmaktadır. Çalışan çocukların çalışma nedenlerinin başında hane halkının ekonomik faaliyetine yardımcı olmak (%35,9), iş öğrenmek ve meslek sahibi olmak (%34,4), hane halkına ekonomik olarak katkıda bulunmak (%23,3), kendi ihtiyaçlarını karşılamak (%6,4) gibi nedenler gelmektedir. (53).

Geçmişten günümüze değişen üretim biçimleriyle birlikte çocuk işçiliğine de yeni boyutlar eklendiği görülmektedir. (54) Tekin Yılmaz'a göre (2020) serbest piyasa ekonomisiyle birlikte yeniden biçimlenen emek ve çalışma hayatı toplumsal ve kültürel yaşamda da değişimler meydana getirmiş ve bireyleri "insan sermayesi" ne dönüştürürken çocukları da bu dönüşüme entegre etmiştir. Ev içi üretimden film setlerine kayan çocuk işçiliği buna örnek verilebilir. (55) Küçükali ve arkadaşının (2020) yapmış olduğu bir çalışmada sosyal medyadaki çocuk işçiliğini incelemiştir. Araştırma kapsamında çocukların dünyasına ait olan eğitim, oyun, oyuncak, eğlence, kıyafet gibi çocuk ürünlerinin tanıtımında 500 paylaşım incelenmiş ve bu paylaşımların 74'ünde yani %14,8'inde çocuk resmi reklam yüzü olarak kullanılmıştır. (56)

Çelik'in (2019) yaptığı çalışan çocuklar alan araştırmasında çocukların %6,7'si seyyar satıcı, %1,3'ü tartıcılık, %34,7'si sanayide, %11,3'ü fırında çıraklık, %20,7'si lokanta vb. yerlerde, %6'sı berber çıraklığı, %0,7'si ağır ve tehlikeli işlerde, %18'inin diğer işlerde çalıştığı görülmektedir. Bu çocukların %36'sı günlük 10-30 TL'ye, %47'si 30-50 TL'ye, %17'si 50 TL ve üzerinde ücretle çalışmaktadır. Çocukların %36,6'sı iş kazasına maruz kaldığını belirtmiştir. Fiziksel veya cinsel

şiddete maruz kalanların oranı ise %54'tür. Madde kullanılan ortamda bulunma durumunda baktığımızda ise %44,3'ü bu ortamda bulunduğunu, %65,7'si de madde kullandığını ifade etmiştir. Çocuklara ne tür çalışmalar ve faaliyetler olmasını istedikleri konusunda ise sırasıyla, spor salonlarının artırılmasını, bedava halı saha yapılmasını, çocuk kütüphanesi, sosyal alanların arttırılmasını, çocuk sinemalarının açılmasını, el sanatları kursu açılması, ücretsiz yüzme havuzlarının açılması gibi faaliyetlerin olmasını istedikleri görülmüştür. (57)

Çocuk işçiliğinin başka bir boyutu olan insan ticaretiyle çocuklar insan tacirleri tarafından kaçırılarak karın tokluğuna çalıştırılmakta veya seks işçisi olarak çalıştırılmaktadırlar. Özellikle savaş bölgeleri gibi kargaşanın olduğu yerlerde yaygın görülen çocuk kaçırma ya da aileleri, çocukların eğitimine devam edeceği vaadi, maddi destek sağlayacağı vaadiyle ikna edip ellerinden çocuklarının alınması ve daha sonra aile ile irtibatı kesilerek ve çocukların sigortasız iş gücü veya farklı amaçlarla kullanıldığı görülmektedir. (58)

Sevinç ve arkadaşlarının (2020) yapmış olduğu saha araştırmasında çocuklara çalışma nedenleri sorulmuştur. Çocukların %76,4'ü aile bütçesine katkı sağlamak %10,9'u eğitim masraflarını karşılamak, %11,2'si cep harçlığını çıkarmak, %1,4'ü zaruri ihtiyaçları karşılamak için çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Çocuklara kazandığı parayı nereye verdikleri sorulduğunda ise %8,0'i bende kalıyor, %29,0'ı bir kısmı bende bir kısmı ailemde kalıyor, %63,0'ı tamamı ailemde kalıyor şeklinde cevap vermişlerdir. (59)

"Toplumun görünmeyenleri" olarak ifade edilen mevsimlik gezici tarım işçilerinin çocukları da aileleriyle birlikte çalışmakta ve eğitimlerini yarıda bırakmak zorunda kalmaktadırlar. Benek ve diğerlerinin (2020) yaptığı bir araştırmada 15 mevsimlik gezici tarım işçisiyle görüşme yapmış ve görüşmecilerin 5'inin çocuk işçi olduğu ve eğitimlerine devam edemediklerini, diğer görüşmeciler de bu işe çocukluk yıllarında başladığını ifade etmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere yoksulluğun kısır bir döngü olup ailenin çocuklarını da içine alıp yoksulluk kültürü oluşturduğu söylenebilir. (60)

Çocukların çalışma hayatında olması bazen yaşamlarına da mal olmaktadır. Türkiye'de İş Güvenliği Meclisi İş Cinayetleri Raporu'na (2020) göre, 2020 yılında 14 yaş ve altı 22 çocuk işçi,

15-17 yaş arası 46 çocuk/ genç işçi yaşamını yitirmiştir. (61)

Çocuk Yaşta Evlilik

Çocuk yaşta evlilik, "çocukların evlilik için yeterli fiziksel ve psikolojik gelişimlerini tamamlamadan baskı, şiddet, tehdit yoluyla zorla evlendirilmesi" olarak tanımlanmaktadır. (62) 18 yaş altı bireyler çocuk kabul edildiği için bu yaştan önce yapılan evlilikler de çocuk yaşta evlilik olarak kabul edilmektedir. Çocuk yaşta evliliği önlemeye yönelik yasalarla önlem alınsa dahi dünyada ve Türkiye'de çocuk yaşta evlilik toplumsal sorundur. (63)

Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu (UNFPA) Dünya Nüfusunun Durumu Raporu'na (2020) göre her 5 çocuktan 1'inin evli olduğu, günümüzde 650 milyon kız çocuğunun ve 118 milyon erkek çocuğun 18 yaş öncesinde evlendiği tahmin edilmektedir. (64)

Çocuk yaşta evlilik ekonomik sıkıntılar, eğitime erişimde yaşanan sorunlar, aile içi şiddet ve insani krizler, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, yerleşim yeri, geleneksel ve dini inançlar nedenleriyle ortaya çıkmaktadır. Çocuk yaşta evlilikler, çocukları sağlık ve psikososyal yönden olumsuz etkilemekte ve birçok soruna neden olmaktadır. Sağlık açısından çocukta cinsel yolla bulaşan enfeksiyonlar, ağır kanamalar, sık gebelik, anne ölümleri, yenidoğan ölümleri, kansızlık, kanser gibi sağlık sorunlarına neden olurken, psikososyal açıdan yoksulluk, eğitime devam edememe, boşanma ve ayrılma, şiddete maruz kalma, stres, depresyon, iş fırsatların kaybı gibi sorunlara neden olmaktadır. (65)

Yıldız ve arkadaşının (2020) yapmış olduğu bir araştırmada sosyokültürel bağlamda erken evlilikler incelenmiştir. Araştırmaya katılan katılımcıların 11-17 yaş aralığında evlenmiş oldukları, kadınların erkeklerden daha erken yaşta evlendirildikleri, katılımcıların eğitim seviyelerin çok düşük olduğu ve herhangi bir eğitim kurumunu bitirmedikleri ve el evine gideceklerinden dolayı kadınların okumasının gereksiz bulunduğu ifade edilmiştir. Katılımcıların genellikle aile ve toplum baskısıyla evlendirildikleri, akraba, kuma, gönüllü, görücü usulü, berdel ve levirat evliliği gerçekleştirdikleri, evlenme nedenlerinin ise huzur, tanıdık/akraba olma, aşk, namus ve sorumluluk olduğu görülmektedir. (66)

Çocuk yaşta evliliği toplum nezdinde çoğu zaman normalleştiren medya, çocuk gelinleri toplumsal bir sorundan ziyade kişiselleştirerek servis etmekte ve çocuk evliliğini çocuğun kendi kararıymış gibi yansıtmak ve durumu meşrulaştırmaktadır. (67) Bu durum da çocuk yaşta evlilik sorununun göz ardı edilmesine neden olmaktadır.

Çocuklarda Teknolojik Bağımlılık

Davranışsal bir bağımlılık olan teknolojik bağımlılığın, bilgisayar, televizyon, dijital oyun, internet, sosyal medya, telefon bağımlılığı gibi birçok boyutu bulunmaktadır. Bu davranışsal bağımlılıklarda bireyin fiziksel, psikolojik ve sosyal yapı içerisinde dengesini kaybetmesi, düzeninin bozulması ve ortama uyum sağlamada zorluk yaşaması ve davranışın olağandışı düzende ve sıklıkla meydana gelmesi gerekmektedir. (68)

TÜİK Hane Halkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması'na göre (2021), evden internete erişim oranının %92'ye ulaştığı görülmektedir. (69) Çocuk istismarının ve ihmali açısından risk oluşturan teknoloji bağımlılığının nedeninde ebeveynlerin ihmalkâr davranmaları etkili olmaktadır. (70) Teknoloji bağımlılığı olan çocukların ailelerinin genel profilinde babanın şehir dışında çalışması ve boşanmış aile yapısının bağımlılık riskini arttırdığı belirtilmektedir. Ayrıca ailede otoritenin olmayışı, çocuğa yönelik kontrolsüz alanların fazlalığı, annenin ev içi işlerinin ağırlığı nedeniyle çocuğu ihmal etmesi, sevgi ve ilginin azlığı gibi nedenler çocuklarda teknoloji bağımlılığına neden olmaktadır. (71)

Teknolojinin çocuklar üzerinde, iletişim becerilerini azalması, dikkat eksikliği, öğrenme bozuklukları, bağımlılık, görme bozuklukları, iskelet sistemi rahatsızları gibi sağlık sorunları, kaygı, stres, şiddet, saldırganlık gibi psikososyal sorunlara neden olduğu yapılan çalışmalarla ortaya konmuştur. (72)

Yıldız ve arkadaşının (2021) yapmış olduğu bir çalışmada, katılımcıların çocuklarının %21,1'inin kendine ait teknolojik cihazı olduğu, çocukların %79,2'sinin akıllı telefonla, %16,1'inin tabletle, %2,7'sinin bilgisayarla, %1,8'inin oyun konsoluyla vakit geçirmeyi sevdiklerini ifade etmişlerdir. Cihaz kullanım sıklığına baktığımızda ise çocukların %42,9'u her gün, %14,3'ü haftada 4-6 kez, %29,1'i haftada 1-3 kez, %13,8'i haftada bir kez cihazı

kullandıklarını belirtilmiştir. Teknolojik cihaz kullanmaya bağlı olarak çocukların %65'i sağlık sorunu yaşadıklarını belirtmiş ve bu sorunların başında sinirlilik, dikkat dağınıklığı, göz sağlığı sorunlarının geldiği görülmektedir. (73)

Suça Sürüklenen Çocuklar

5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu'na göre suça sürüklenen çocuk, "kanunlarda suç olarak tanımlanmış bir fiili işlediği iddiasıyla hakkında soruşturma ya da kovuşturma yapılan veya işlediği fiilden dolayı hakkında güvenlik önlemi alınan çocuk" şeklinde tanımlanmıştır. Çocuklar gelişimlerini tamamlamamış oldukları için suç davranışının genellikle bilinçli ve istendik davranışlar olmadığı, yaşam koşulları ve çevrenin etkisiyle çocukların suça sürüklendiği bilinmektedir. (74) TÜİK verileri ışığında 2019 yılında güvenlik birimine gelen veya getirilen çocukların karıştığı olay sayısının 511 bin 247 olduğu, bu çocukların %46,1'inin mağdur olduğu, %32,9'unun yasalarda suç olarak tanımlanan eylemi işlediği yani suça sürüklendiği iddiasıyla, %15,1'inin bilgi almak amacıyla, %3,4'ünün kayıp nedeniyle, %2,5'inin diğer nedenlerle güvenlik birimine geldiği saptanmıştır. Suça sürüklenme sayısının yıllar içinde artış trendinde olduğu görülmektedir; 2017 yılında 141 bin, 2018'de 152 bin, 2019'da 168 bin çocuk suça sürüklenmiştir. Suç mağduru olan çocukların ise %57,6'sının yaralanma, %15,2'si cinsel suçlar, %11,0'ı aile düzenine karşı suçlardan mağdur olduğu saptanmıştır. (75)

Öğretir Özçelik ve arkadaşının yaptığı bir çalışmada (2019) çok kardeşli olma, düşük sosyoekonomik gelir, anne ve babanın öğrenim seviyesinin düşük olması gibi nedenlerin çocukların suça bulaşmasında etkili olduğu görülmektedir. Yine aynı araştırmada anne ve babanın çocuğa karşı ihmalkâr davranmasının, sevgi ve ilgi göstermemesinin aile ile çocuk arasında iletişimin azalmasına ve bu durum da güvensiz ve saplantılı bağlanmaya neden olarak çocuğu acı çekmeye ve güvensiz hissetmesine neden olduğu belirtilmiştir. Böylelikle çocuk saldırganca davranışlar sergileyip suça bulaşmaktadır. (76)

Suç ile yaş arasında bir ilişki bulunmakta olup suç davranışı genç ve orta yaşlarda en üst seviyeye çıkmaktadır. (77) Yapılan bir araştırmada da yaş arttıkça suç davranışının arttığı, erkeklerin kadınlara oranlara daha çok suç işlediği, eğitime devam eden çocukların devam etmeyenlere

göre suç davranışının düşük olduğu, suç davranışı gösteren çocukların ebeveynlerinin eğitim düzeyinin düşük olduğu, yaşanılan bölgenin suç davranışında etkili olduğu bulunmuştur. (78)

Ailede yaşadıkları şiddet, istismar gibi durumlardan kaçmak için sokakta yaşayan veya çalışan çocukların suça sürüklenme açısından risk grubunu oluşturduğu söylenebilir.

Sosyal Politika Uygulamaları ve Sosyal Hizmetler Çerçevesinden Çocuk Hakları

Çocuk- Devlet Arasındaki İlişki

Geçmişten günümüze çocukların gelişim özellikleri nedeniyle kırılgan bir grup oldukları, aile veya devlet yoluyla himaye altına alındıkları söylenebilir. İnsan haklarının gelişmesiyle çocuk haklarında da gelişmeler meydana gelerek çocuğu hakları olan bir özne haline getirdiği söylenebilir.

Çocuk haklarının yükümlüsü olan devlet, hassas ve dezavantajlı grup olan çocukların hukuksal ve sosyal statüsünü belirleme yetkisini elinde bulundurmaktadır. Devletin, insan hakları çerçevesinde çocuk haklarına yönelik, saygı göstermek, çocuk haklarını korumak ve uygulamak olmak üzere üç ödevi bulunmaktadır. Saygı gösterme ödevi; kişinin hakkını kullanırken devletin müdahale etmemesiyle, koruma ödevi; hak sahiplerine devlet-dışı bir müdahale olduğu takdirde onu engellemesi ve failleri cezalandırması, uygulama ödevi ise, hakkın gerçekleştirilmesi için gerekli tedbirlerin alınması şeklinde olduğu görülmektedir. Bu noktada çocuklara yönelik haklarda çocuğun dezavantajlı konumu dikkate alınarak devletin pozitif yükümlülüklerin olması gerekmektedir. (8,79)

Hassas grup olan ve gelişim dönemlerinde desteğe ihtiyacı olan, korunmaya ihtiyacı olan çocuklar, şiddet ve istismar mağduru çocuklar, aile bakımından faydalanmayan engelli ve mülteci çocuklar, devletin çocuklara yönelik sorumluluklarını daha da genişletmektedir. (80)

T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı verilerine göre, koruma altında olan çocuk sayısı 21 bin 126'dır. Aile yanında kalan ve Sosyal Ekonomik Destek (SED) alan çocuk sayısının ise 128 bin 47 olduğu görülmektedir (81).

Suğur ve arkadaşının (2010), yetiştirme yurdunda kalan çocuklara yönelik yaptıkları bir araştırmada çocukların devlet algısı ölçülmeye çalışmıştır. Katılımcıların %53'ü devleti yiyecek, içecek, barınma gibi temel ihtiyaçları sağlayan bir güç olarak tanımlarken, erkek katılımcıların %13'ü, kız katılımcıların %6'sı kendilerini bu gücün bir parçası olarak gördüklerini belirtmişlerdir. Katılımcıların 4'te 1'i ise devleti yöneten, koruyan ve kollayan bir güç olarak görmüşlerdir. Buradan da anlaşılacağı üzere "devlet baba" figürünün bu çocuklar nezdinde hâkim olduğu söylenebilir. (82)

Türkiye'de Çocuk Haklarına Yönelik Sosyal Politika Uygulamaları

Türkiye'de yasal zeminde çocuklara yönelik düzenlemeler bulunmaktadır. 1982 Anayasası başta olmak üzere, 2828 sayılı "Sosyal Hizmetler Kanunu", 5395 sayılı "Çocuk Koruma Kanunu", "Türk Medeni Kanunu", "Türk Ceza Kanunu", "4857 sayılı İş Kanunu" çocukları korumaya yönelik ulusal düzenlemelerdir. (83) Çocuk politikalarının yasal dayanağını oluşturan bu düzenlemelerle çocukların temel ihtiyaçların karşılanması için gerekenlerin, istismar ve ihmal durumda yapılması gerekenlerin, koruma ve bakıma ihtiyacı olan çocuklara yönelik hizmetlerin, suça sürüklenmiş çocuklara yönelik düzenlemelerin, çocuğun çalışma yaşamına dair gerekli düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir.

Sosyal Hizmet Merkezleri Yönetmeliği'nde çocuklara yönelik yaşama, gelişme ve korunma ve kalıtım hakkının sağlanması, dezavantajlılığa itilen çocuklara yönelik hizmetlerin sağlanması için sosyal hizmetlerin görevleri açıklanmaktadır. (84)

Çocuk Hakları Sözleşmesi nezdinde çocukların katılım haklarını sağlamak için 81 ilde Çocuk Hakları İl Komiteleri kurulmuştur. Komite, öğrenciler, çalıştıran çocuklar, suça sürüklenen çocuklar, engelli çocuklar ve gençlik merkezlerine giden çocuklardan oluşturularak, ildeki çocukların sorunlarını saptamak, çocuk haklarını tanıtım ve bilinçlendirme çalışmaları yapılmasını ön görmektedir. (85) Yapılan bir çalışmada çocuk hakları komitelerinin birçoğuna ait bir oda bulunmaması, komiteye ait internet sayfalarının olmaması ve komitenin alt kollarda örgütlenmemesi ve aktif komite üyelerinin olmaması nedeniyle etkin çalışmalar yürütemediği sonucuna ulaşılmıştır. (86)

TBMM'de çocukların artan sorunlarını aktarılmasını kolaylaştırmak, milletvekilleri aracılığıyla çocuklar hakkında mecliste duyarlılık oluşturmak, çocuk haklarının uygulanmasını sağlamak, çocuk hakları ihlali noktasında caydırıcı cezaları işletebilmek için TBMM Çocuk Hakları İzleme Komitesi kurulmuştur. (87)

Günümüzde çocuk koruma hizmetleri bakımından hizmet veren temel kurum "Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü'dür. Burada çocukların korunmasına yönelik koruyucu aile, evlat edindirme, sosyal ekonomik destek, kurum bakım hizmeti bağlamında çocuk evleri sitesi, çocuk evleri ve çocuk destek merkezleri, özel çocuk kulüpleri hizmetleri ve özel kreş gündüz bakım evleri hizmetleri verilmektedir. (88)

Sosyal politikanın bir aracı olan sosyal hizmet, çocuklara yönelik politikaların değişim ve dönüşümünden etkilenerek çocuk refahını geliştirici hizmetler sunmayı amaçlamaktadır. Fakat çocuk refahı alanında çalışanların katıldığı bir araştırmada öncelikle işsizliğin ve yoksulluğun engellenmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, çocuklara yönelik politikalarda çocuk haklarının hem aileye hem de çocuklara anlatılması gerektiği, koruyucu ve önleyici hizmetlerin geliştirilmesi gerektiği sonucuna da ulaşılmıştır. (89)

Çocuk haklarını izlenmek, desteklemek ve korumak amacıyla oluşturulan çocuk kamu denetçiliği veya çocuk ombudsmanlığı gücü elinde bulunduran idarenin her türlü eylemleri, işlemleri, davranış ve tutumlarının hukuka uygunluğunu denetlemek amacıyla kurulmuştur. Eğitim, sağlık vb. haklardan yararlanmak için kamu hizmetleri alınan okul, hastane, valilik gibi yerlerde öğretmen, hemşire gibi kamu görevleri tarafından hak kaybına uğrama durumunda çocuk, kamu denetçiliği kurumana başvuru yapabilmektedir. Türkiye'de çok yeni bir uygulama olan ombudsmanlığın işlev ve bilinirliğini artırmaya yönelik çalışmalar yürütülmelidir. (90,91)

Günümüz dünyasının karşı karşıya kaldığı önemli bir sorun da iklim değişikliğidir. Bu değişimin özneleri olan insanlar ve devletler eğer gerekli önlemleri almazlarsa gelecekte çocuklara maalesef kötü bir dünya mirası bırakacağı söylenebilir. Bu nedenle dünyadaki tüm devletler, çocuklara güvenli, sağlıklı ve temiz bir çevre bırakabilmek adına sürdürülebilir çevre hakkı, insan yararı temelinde iklim değişikliği kanunu, çevre hukuku ilkelerini kabul etmesi

yönünde sorumluluk almalıdır. Kuşaklar arası eşitlik ilkesi gereğince bu sorumlulukların yerine getirilmesi çocukların haklarının ve yüksek yararlarının korunması açısından gereklidir. (92)

Sonuç

Geçmişten günümüze kadar çocuk toplumsal yaşamda birçok sorun yaşamış ve mağduriyete uğramıştır. Hiyerarşik güç yapısı içinde çocuk en altta önem verilmeyen, örselenen grupta yer almıştır. Sanayi devri döneminde uzun saatler çok düşük ücretlerle çalıştırarak emeği sömürülmüştür. Çocuklar haklarla korunma altına alınsa da halen çocuk işçilerin olduğu ve çalıştırıldığı unutulmamalıdır. Teknolojik ilerlemelerle birlikte sanal mecralar da çocukların çalışıp para kazandığı yerler haline gelmiştir. "İnstamom" olarak adlandırılan çocuklarını sosyal paylaşım platformlarında bir done olarak kullanan annelerin çocuklarıyla yaptığı reklamlar, çocuk youtuberlar, e-spor, bilgisayar oyunları, çocuk mankenler ve oyuncular, çocuk pornografisi de çocuk işçiliğini ve beraberinde istismarı ve ihmali meydana getirmektedir. Bu noktada yasal düzenlemelerin yapılması gerektiği aşikardır.

Çocuk zaman zaman terbiye edilmesi için en yakınları tarafından fiziksel ve duygusal açıdan istismar edilmiştir. Çocuğun büyüklerin hoşuna gitmeyen davranışta bulunduğunda "bir daha yaparsan annen olmam senin, sütümü helal etmem" gibi söylemlere maruz kalması en yakınlarıyla dahi güvenli ilişkiler kurmamasına neden olabilir. Bu tarz davranışların önüne geçmek için eğitim ve bilinçlendirme çalışmalarının yapılması, kamu spotları ile doğru davranış hakkında halkın eğitilmesi sağlanabilir.

Günümüzde çocukluk olgusuna baktığımızda bir tarafta geleneksel rollerin dayattığı normların devam ederek çocukların nesne konumunda olduğu görülürken, diğer tarafta çocukerkil bir topluma evrilme de söz konusudur. Bu iki zıt kutbun da çocuğun gelişimine zarar verdiği söylenebilir. Bu noktada çocuğun gelişim özelliklerinin bilinmesi, hakları ve sorumlulukları olan bir birey olduğunun kavranması önemlidir.

Geçmişten günümüze çocuk haklarının gelişimin olumlu yönde seyrettiği görülmektedir. Fakat küreselleşen dünya ile birlikte teknolojik ilerlemeler, iklim krizleri çocuk haklarına farklı bakış açılarından bakılmasını gerektirmektedir.

Çocuk hakları konusunda, çocuk hakları bilincini sadece çocuklara değil, toplumun tüm üyelerine verilmesi gerekmektedir. Çocuk hakları ihlali durumunda ceza mekanizmaları caydırıcı olmalıdır. Çocuklar zamanın büyük çoğunluğunu okulda geçirdiklerinden dolayı çocuk haklarını öğrenmede etkili kurumun okullar olacağı düşünülmektedir. Bu nedenle okul sosyal hizmetinin bir an önce hayat geçirilmesi çocuk hakları ihlalinin önlenmesi adına önemli görülmektedir. Ayrıca çocuklara yönelik olan kararlarda çocukların katılım hakkı sağlanmalı ve çocukların da mutlaka görüşü alınmalıdır.

Kaynaklar

1. UNICEF. State of the world's children report 2019. Erişim: https://www.unicef.org/reports/state-of-worlds-children-2019 Erişim Tarihi: 16.06.2021
2. Türk Dil Kurumu. Erişim: https://sozluk.gov.tr Erişim tarihi: 16.06.2021.
3. Mamur-Işıkçı Y, Karatepe S. Türkiye'de çocuğa yönelik sosyal politika uygulamaları ve tarihsel analiz, Akademik Yaklaşımlar Dergisi. 2016; 7(1): 69- 100.
4. UNICEF. Birleşmiş Milletler çocuk haklarına dair sözleşme ve ihtiyari protokoller, usül kuralları ile çocuk hakları komitesi genel yorumları. 2017. Erişim: https://www.unicef.org/turkey/media/7941/file/ÇHDS%20ve%20İhtiyari%20Protokoller,%20Usul%20Kuralları%20ile%20Çocuk%20Hakları%20Komitesi%20Genel%20Yorumları.pdf Erişim tarihi: 11.06.2021. 3 s.
5. Resmi Gazete, 12.10.2004 Tarih 5237 numaralı Türk Ceza Kanunu 6. Madde.
6. Resmi Gazete, 15.07.2005 Tarih ve 5395 numaralı Çocuk Koruma Kanunu.
7. Santrock WJ. Yaşamboyu gelişim. Yüksel G. (Çev. Ed.). 2020. Ankara: Nobel Yayıncılık.
8. Algan M. Anayasa hukukunda çocuk hakları. Yayınlanmamış Doktora Tezi; Ankara Üniversitesi. 2020.
9. Elkind D. Çocuk ve toplum gelisim ve egitim üzerine denemeler. Öngen D. (Çev.). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi. 1999. 36 s.
10. Bumin K. Batı'da devlet ve çocuk, İstanbul: Alan Yayınları. 1983. 12 s.
11. Tan M. Çocukluk: dün ve bugün. Onur B. (Yay. Haz.). Toplumsal Tarihte Çocuk. Istanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 1994. 21 s.
12. Özarslan DA. Çocuk ve çocukluk sosyolojisi, İstanbul: Resse Yayınları. 2016. 53 s.

13. Öztürk KH. Çocukluğun tarihsel gelişimi üzerine düşünceler. Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2017;13: 253-276.

14. Inal K. Modernizm ve çocuk-geleneksel, modern ve postmodern çocukluk imgeleri. Ankara: Sobil Yayınları. 2007. 18 s.

15. Postman N. Çocukluğun yokoluşu. İnal K. (Çev.). Ankara: İmge Kitabevi. 1995.

16. Özcan Ö. Ortaçağdan erken modern döneme çocukluğun tarihsel gelişimi. Çocuk ve Medeniyet Dergisi. 2017; 2(4) : 91-126

17. Yapıcı M, Yapıcı Ş. Bir değer olarak çocukluk. Üniversite ve Toplum Bilim, Eğitim ve Düşünce Dergisi. 2004; 4(4).

18. Aries P. Centuries of childhood a social history of family life. New York. 1962. 58 s.

19. Erbay E. Türkiye'de çocuk haklarını tanıtma, yaygınlaştırma ve izlemeye yönelik uygulamaların eleştirel analizi ve bir model önerisi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi. Yayınlanmamış Doktora Tezi. 2011.

20. Görak G, Erdogan S, Savaser S. Çakıroglu S. Anadolu Üniversitesi Çocuk Saglıgı ve Hastalıkları Hemsireligi. Eskişehir: Açık Ögretim Fakültesi Yayınları. 1992. 2 s.

21. Işıkçı MY. Çocuk gözüyle Türkiye'de çocuk hakları sorunu, Ankara: HEGEM Vakfı Yayınları. 2015. 26-8 s.

22. Şirin MR. Çocuk ve çocukluk: kültürel ve sosyolojik boyut. Çocuk ve Medeniyet, 2017; 2(3): 5-13.

23. Şahin HH. Çocuk, çocukluk kavramları ve çocukluğun tarihsel gelişimi. Dilli Ş. (Ed.). Türkiye'de Çocuk Olmak. Ankara: Pegem Yayınevi. 2020. 49 s.

24. Genç Ö. Çocukların Ortaçağ Avrupasın'daki yeri. VAKANÜVİS Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi. 2016; 1(1): 241- 261.

25. Alpan ED. Toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının çocuk oyunlarına yansıması. GSF Sanat Dergisi. 2018; 31. 80-89.

26. Özdemir H, Ruhi AC. Çocuk hukuku. Ankara: Adalet Yayınevi. 2012. 6-7 s.

27. Save The Children 2005. Child rights programming: how to apply rights based approaches to programming. Erişim: https://resourcecentre.savethechildren.net/node/2658/pdf/2658.pdf Erişim tarihi: 19.06.2021.

28. Dirican R. Tarihi süreçte çocukluk ve çocuk hakları. Çocuk Gelişim Dergisi. 2018; 2(2): 51-62.

29. Akyüz E. Çocuk hukuku. Ankara: Pegem Akademi Yayınları. 7. Baskı. 2020. 21-22 s.

30. İnan AN. Çocuk Hukuku. İstanbul: Ankara Üniversitesi. 1968.

31. Tiryakioglu B. Cocukların korunmasına iliskin milletlerarası sozlesmeler ve Turk hukuku. Ankara: Basbakanlık Aile Arastırmaları Kurumu Yayınları. 2000. 51 s.

32. Olsen F. Children's rights: some feminist approaches to the United Nations Convention on the rights of the child. International Journal of Law, Policy and the Family. 1992; 6(1): 192-220.

33. Mayall B. The sociology of childhood in relation to children's rights. The International Journal of Children's Rights. 2000; 8(3): 243-259.

34. Freeman M. The future of children's rights. Children & Society. 2000; 14(4): 277-293.

35. Mülteci Hakları Derneği. 2020. Dünya'da ve Türkiye'de çocuk hakları. Erişim: https://www.umhd.org.tr/wp-content/uploads/2020/12/Çocuk-Haklari-Raporu-1.pdf Erişim tarihi: 10.06.2021.

36. Gültekin M, Bayır-Gür Doğan Ö, Balbağ NL. Haklarımız var: çocukların gözünden çocuk hakları. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 2016; 8(24): 971-1005.

37. World Health Organization. 2021. Child maltreatment. Erişim: http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs150/en/ Erişim tarihi: 11.06.2021.

38. Bernard van Leer Foundation ve Boğaziçi Üniversitesi. 2014. Türkiye'de 0-8 Yaş Arası Çocuğa Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması. Erişim: https://resourcecentre.savethechildren.net/pdf/research-domestic-violence-against-children-aged-0-8-years-in-turkey-turkish.pdf/ Erişim tarihi: 19.06.2021.

39. Öztürk M. Çocuk hakları açısından çocuk ihmali ve istismarı. 1. Türkiye Çocuk Hakları Kongresi. İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları. 2011. 21 s.

40. Turgut E. Çocuk istismarı ve ihmali. Merey Z. (Ed.). Çocuk Hakları. Ankara: Pegem Akademi. 2018.

41. UNICEF 2010. Türkiye'de Çocuk İstismarı ve Aile İçi Şiddet Araştırması. Erişim: https://www.unicef.org/turkey/media/5221/file/%20TÜRKİYE'DE%20ÇOCUK%20İSTİSMARI%20VE%20AİLE%20İÇİ%20ŞİDDET%20ARAŞTIRMASI%20-%20Özet%20Raporu%202010.pdf Erişim tarihi: 18.06.2021.

42. Çalgı B, Saydam R. Annelerin çocuklarına yönelik ihmal ve istismar davranışı üzerine bir araştırma. İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi. 2020; 12(3): 275-300.

43. Meraki S, Çelik-Var E. Alt- sosyo ekonomik düzeye sahip ailelerin çocuk istismarı ve ihmali konusunda farkındalık düzeylerinin incelenmesi. Türkiye Sağlık Bilimleri Araştırmaları Dergisi. 2019; 2(1): 1-12.

44. Pekdoğan S, Bozgün K. Öğretmenlerin çocuk ihmali ve istismarı hakkındaki görüşlerinin incelenmesi. MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi. 2018; 7(2): 433-443.

45. Akçe D, Doğan H. Cinsel istismara maruz kalmış çocuklar üzerine bir inceleme. Sosyal Çalışma Dergisi. 2020; 4(1): 12-20.

46. Türkiye Istatistik Kurumu 2020. Güvenlik birimini gelen veya getirilen çocukların istatistikleri: 2014-2017. Erişim: https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Guvenlik-Birimine-Gelen-veya-Getirilen-Cocuklar-2014-18525 https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Guvenlik-Birimine-Gelen-veya-Getirilen-Cocuklar-2017-27609 Erişim tarihi: 19.06.2021.

47. ECPAT 2020. Türkiye ülke değerlendirmesi, çocukların cinsel sömürüsünün boyutu, kapsamı ve içeriği hakkında rapor. Erişim: https://www.ecpat.org/wp-content/uploads/2020/07/ECPAT-Country-Overview-Report-Sexual-Exploitation-of-Children-inTurkey-TURKISH.pdf Erişim tarihi: 10.06.2021.

48. Koçtürk N, Yılmaz D. Çocuk istismarı ve ihmali için risk altındaki çocukları belirlemeye ve müdahale etmeye yönelik model/veri tabanı önerisi. Kastamonu Education Journal. 2018; 26(6): 1919-1927.

49. ILO 2021. Çocuk işçiliği. Erişim: https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/child-labour/lang--tr/index.htm Erişim tarihi: 19.06.2021.

50. Resmi Gazete 22.05.2003 tarihli ve 4857 sayılı İş Kanunu.

51. T.C Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. Çocuk işçiliği ve eğitim öğretmen el kitabı. Erişim: https://ailevecalisma.gov.tr/media/19084/cocuk_isciligi_elkitabi.pdf Erişim tarihi: 19.06.2021.

52. ILO. Child labour global estimates 2020, trends and the road forward. Erişim: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---ipec/documents/publication/wcms_797515.pdf Erişim tarihi: 19.06.2021.

53. TÜİK (2020b), Çocuk İşgücü Anketi Sonuçları, 2019, https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Child-Labour-Force-Survey-2019-33807 (19.06.2021).

54. Aykaç H B. Hukuksal açıdan çocuk ve genç isçiligi. Türkiye Barolar Birligi Dergisi 2016; 0(116): 335-386.

55. Tekin-Yılmaz T. Çocuk emeğinin dönüşümü: ev içi üretimden film setlerine. MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi. 2020; 9(2): 1237-1247).

56. Küçükali A, Serçemeli C. Sosyolojik ve hukuki boyutlarıyla sosyal medyadaki çocuk işçiliği: instagram örneği. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. 2020; 13(75): 658- 670.

57. Çelik H. Çocuk İşçiliği (Sivas örneği). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. 2019.

58. Arpa M, Delibalta H, Yılmaz A. (2019 Çocuk işçiliğini konu alan kamu spotu reklamlarının göstergebilimsel analizi. Karadeniz İletişim Araştırmaları Dergisi. 2019; 9 (2): 116-136.

59. Sevinç MR, Aydoğdu HM, Palabıçak MA, Cançelik M. Rızıklarıyla doğmayanlar, çocuk emekçiler. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi. 2020; 9(3): 2430-2447.

60. Benek S, Baydemir R, Bozdoğan S. Covid-19 pandemi sürecinde mevsimlik gezici tarım işçiliği ve çalışma koşulları üzerine bir inceleme: Beylikova (Eskişehir) örneği. Türk Coğrafya Dergisi. 2020; (76): 75-94.

61. İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Meclisi 2020. İş cinayetleri raporu. Erişim: http://www.isigmeclisi.org/site_icerik/2021/1ocak/1rapor.pdf Erişim tarihi: 19.06.2021.

62. Dogan S. Çocuk gelinler çocuk evlilikleri ve ev içi iliskili kavramlar sözlügü. Sabancı Vakfı. İstanbul: Uçan Süpürge Yayınları. 2013.

63. Uluç G, Erçetingöz A, Süslü B. Hukuki ve toplumsal boyutuyla çocuk gelin olgusu ve 2010 sonrası Türk sinemasının çocuk gelinleri. Istanbul Aydın Üniversitesi Dergisi. 2018; 10(4): 75-94.

64. UNFPA. State of world population report 2020. Erişim: https://turkey.unfpa.org/en/publications/unfpa-state-world- population-report-2020 Erişim tarihi: 19.06.2021.

65. Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Kadın Erkek Fırsat Esitligi Komisyonu (2010). Erken yasta evlilikler hakkında komisyon raporu 2010. Erişim: https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/2088 Erisim tarihi: 19.06.2021

66. Yıldız D, Poyraz T. Sosyo-kültürel bağlamda erken evlilikler: çocuk gelinler ve çocuk damatlar. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Arastırmaları Dergisi. 2020; (32): 159-186.

67. Duman N, Coşkun BN. Çocuk yaşta evlilik ya da çocuk gelin olgusuna psikososyal bir bakış. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi. 2019; 4(2): 267-276.

68. Pektas I, Mayda A. Tıp fakültesi ögrencilerinde internet bagımlılıgı düzeyi ve etkileyen etmenler. Sakarya Tıp Dergisi. 2016; 8(1): 52-62.

69. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). Hanehalkı bilişim teknolojileri kullanım araştırması 2021. Erişim: https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Survey-on-Information-and-Communication-Technology-(ICT)-Usage-in-Households-and-by-Individuals-2020-33679 Erişim tarihi: 10.11.2021

70. Ayas T, Horzum MB. Ilkögretim ögrencilerinin internet bagımlılıgı ve aile internet tutumu. Türk Psikolojik Danısma ve Rehberlik Dergisi. 2013; 4(39): 46-57.

71. Sağır A, Özdemir M, Erden S, Günay A, Apalak G. Risk toplumunda yeni bir boyut olarak dijitalleşen gündelik hayat: bilgisayar oyunlarının ortaokul öğrencileri üzerine etkisi. TİHEK Akademi Dergisi Şiddetin Önlenmesi Özel Sayısı. 2019;(4-5): 59-72.

72. Akbaş Z, Dursun C. (2020). Teknolojinin aileye etkisi: değişen ailenin dijital ebeveyn ve çocukları. Turkish Studies-Social. 2020; 15(4): 2245-2265. https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.43395

73. Yıldız İ, Kanak M. Çocukların dijital teknoloji kullanımı ve ebeveynlerin yaklaşımları: kesitsel bir çalışma. TJFMPC. 2021;15(2): 306-314.

74. Dinç A. Çocuk suçlulugunda ailenin rolü. Kırıkkale Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi. 2013. 37-8 s.

75. TÜİK. 2020. Güvenlik birimine gelen veya getirilen çocuk istatistikleri 2015-2019. Erişim: https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Guvenlik-Birimine-Gelen-veya-Getirilen-Cocuk-Istatistikleri-2015-2019-33632 Erişim tarihi: 19.06.2021.

76. Özçelik-Öğretir AD, Afşin-Şengün R. Suça sürüklenen çocuklar ile suça sürüklenmeyen çocukların algıladıkları anne ve baba tutumları, bağlanma stilleri ve benlik algılarının incelenemsi. TİHEK Akademi Dergisi Şiddetin Önlenmesi Özel Sayısı, 2019; (4-5): 89-117.

77. Hirschi T, Gottfredson M. Age and the explanation of crime. The American Journal Sociology. 1983; 89(3): 552-584.

78. Kayma D, Gökler R. Suça sürüklenen çocukların sosyo-demografik özellikleri ile suç ilişkisinin incelenmesi. Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi. 2021;10(1): 1-10.

79. Yüksel M. Avrupa Insan Hakları Sözlesmesinin yasamın ve saglıgın korunması ile ilgili olarak taraf devletlere yükledigi pozitif yükümlülükler. Uluslararası Iliskiler. 2010;7(27): 111-132.

80. T.C. Anayasası (1982), Madde: 12, 41, 61.

81. T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı 2021. İstatistikler. Erişim: https://www.aile.gov.tr/chgm/istatistikler/ Erişim tarihi: 21.06.2021.

82. Suğur N, Doğru ES. Koruma altındaki çocukların aile devlet algısı üzerine bir araştırma. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi. 2010; 65(1): 115-133.

83. Uğur ÇS. Türkiye'de çocuk koruma politikaları: sosyal ekonomik destek hizmetinin rolü. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Uzmanlık Tezi. 2018.

84. Resmi Gazete, 09.02.2013 Tarih ve 28554 sayılı, "Sosyal Hizmet Merkezi Yönetmeliği".

85. T.C Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. 2013. Çocuk Hakları İl Komiteleri Usul ve Esaslarına İlişkin Yönerge. Erişim: https://www.ailevecalisma.gov.tr/uploads/chgm/uploads/pages/yonergeler/cocuk-haklari-il-cocuk-komitelerinin-olusturulmasi-calisma-usul-ve-esaslarina-iliskin-yonerge.pdf Erişim tarihi: 21.06.2021.

86. Elmacı D. Çocuk hakları komitelerinin durumu. IX. Uluslararası Egitim Arastırmaları Birligi Kongresi Egitim Arastırmaları Birligi : Ordu (1304-1318). 2017.

87. Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM] Çocuk Hakları Izleme Komitesi. 2015. Çocuk hakları izleme komitesi, Erişim: https://www2.tbmm.gov.tr/d26/1/1-0322.pdf Erişim tarihi: 21.06.2021.

88. T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. 2017. Türkiye'de Çocuklara Yönelik Koruyucu ve Önleyici Politikaları Değerlendirme Çalıştayı Raporu. Erişim: https://www.aile.gov.tr/media/2498/turkiye-de-cocuklara-yonelik-koruyucu-ve-onleyici-politikalari-degerlendirme-calistayi-raporu.pdf Erişim tarihi: 21.06.2021

89. Buz S, Ayyıldız AA. Çocuk refahı çalısanlarının farklı sosyal hizmet sunum modellerindeki deneyimleri: sosyal hizmetler ve çocuk esirgeme kurumu ile aile ve sosyal politikalar bakanlıgı dönemleri. Toplum ve Sosyal Hizmet. 2020; 31(2): 524-553.

90. Kamu Denetçiliği Kurumu. Erişim: https://cocuk.ombudsman.gov.tr/anasayfa/hakkimizda/index.html?theme=the-box Erişim tarihi: 19.06.2021.

91. Kurt SL. Çocuk haklarına ilişkin temel uluslarası belgeler ve Türkiye uygulaması. Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi. 2016; 16(36): 99-127.

92. Deva Prasad M, Suchithra Menon C. Children's rights and climate-change policy: addressing the concerns of children and future generations. Environmental Policy And Law. 2018; 48(3-4): 157-160.

Çocukluk Çağı Travmaları ve Spiritüel İyi Oluş Arasındaki İlişki

Özge Bayram[1], Deniz Say Şahin[2]

Giriş

Spiritüellik, her birey için öznel olan, bireyin anlam arayışı, aşkın olanla kurduğu bağ, bireye huzur, mutluluk ve iyilik hali veren bir kavram olarak tanımlanabilir. Spiritüellik genetik olarak bireye aktarılan ve bu nedenle doğuştan itibaren bireyde var olan bir yetidir. Bu yetinin birey tarafından geliştirilmesi gerekmektedir. Çocukların spiritüelliklerini ortaya çıkardıkları birçok alan bulunmaktadır. Çocuğun spiritüelliğinin farkında olan bir ebeveynin spiritüel gelişim için çocuğunu desteklemesi gerekmektedir. Aksi taktirde spiritüel yeti yok olmak tehdidi ile karşı karşıya kalacaktır. Spiritüelliği yok edebilecek bir başka faktör ise travmadır.

Travma, rutin hayatın içerisinde olmayan, yaşandığında bilişsel süreçleri etkileyerek, anlamlandırma, algılama, kontrol duyumlarında ve başa çıkma mekanizmalarında zorluklar oluşturan, bireyde şok duygusu yaratan durumlar olarak tanımlanmaktadır. Travmanın, doğal afet, kaza, yangın, cinsel saldırı, çocuk ihmal ve istismarı, fiziksel saldırı, seks ticareti vb. türleri bulunmaktadır. Travma bireyde davranışsal, biyolojik, bilişsel ve psikolojik olmak üzere dört alanda olumsuz etkiler yaratmaktadır. Herbert (2018) tarafından tasniflendiği şekli ile travmatik süreç sonrasında birey "*birinci grup tepkileri*", "*ikinci grup tepkileri*", "*üçüncü grupta tepkileri*" şeklinde farklı tepkiler vermektedir.

Travmanın bir türü olan çocukluk çağı travması, 18 yaş altı bireylerin yaşamış olduğu travmaları ifade etmektedir. Bu dönemde travma yaşayan bireyler, dünyayı tehlikeli, anlamsız ve yaşanması için sürekli tetikte olunması gereken bir yer olarak görmektedirler. Çocuğun travma ile hayatta zarar görmeden yaşamaya çalışma çabası spiritüel yetisini geliştirmesine fırsat vermemektedir. Travmanın çocuk üzerindeki olumsuz etkilerinin ortadan kaldırılması

[1] Sosyal Hizmet Uzmanı, Manisa İl Sağlık Müdürlüğü, Alaşehir Devlet Hastanesi, Manisa/Türkiye. ozgerclk@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0978-166X
[2] Öğretim Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Anabilim Dalı. Burdur/Türkiye. saysahind@mehmetakif.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8171-9743

veya önlenmesinde spiritüellik iyileştirici bir güç olarak düşünülebilir. Bu bağlamda çocukluk çağı travması ile spiritüellik arasındaki ilişkinin incelenmesi önem arz etmektedir.

Spiritüellik

Spiritüellik, içeriğinde birçok unsuru barındıran soyut bir anlamı ifade etmektedir. İnsanlar için çok çeşitli duygular uyandıran, herkes için öznel bir içeriğe sahip olan ve anlaşılması zor bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. (1) Kavramın anlamına bakıldığında herkes tarafından kabul gören tek bir tanımın yapılamadığı görülmektedir. Tanım noktasındaki bu belirsizlik sadece ülkemizde değil Batı ülkelerinde de yer almaktadır. (2)

Spiritüalite, Latince kökenli "spiritus" kelimesinden türemiş olup spiritus kelimesi can, ruh, canlı olmak ve yaşamı hissetmek anlamına gelmektedir. Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünde spiritüel, *"tinsel"*; tinsel, *"1.Maddeyle ilgisi olmayan, manevi olan, spiritüel. 2. Manevi, özdeksel karşıtı."*; tinselcilik, *"Bütün gerçekliğin özünün ruh olduğunu, her gerçek olanın manevi olduğunu ve maddi olanın yalnızca manevi gerçekliğin bir görünüşü olduğunu veya salt bir tasarım olduğunu ileri süren fizikötesi öğreti, spiritüalizm."* olarak açıklanmıştır. (3)

Ülkemizde spiritüel kelimesi yerine daha çok Arapça kökenli olan "maneviyat" kelimesi kullanılmaktadır. (4) Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünde maneviyatın ilk anlamı *"1. Maddi olmayan, manevi şeyler"* olarak açıklanmıştır. (3) Chandler, Holden ve Kolander'e (1992) göre maneviyat, artmış bilgi ile sevgiyi barındıran aşkınlığa erişmek için öznel kapasite ve bireyin içinde bulunduğu konumdan ilerisine erişme ile ilişkilidir. (5)

Spiritüellik, kutsal arayış, ilahi yaşama duyulan ihtiyaç, yaratılanın bilgeliğini kavrama ve ona erişme şeklinde tanımlanırken günümüzde bu dini perspektiften sıyrılarak daha çok kişinin anlam dünyasını araması, aşkınlığa erişmesi, iç dünyası ile bütünleşmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. (6)

Spiritüellik, sevgi içeren, rehberlik sağlayan aşkın güçle bireyin içsel ilişkisinin yarattığı histir. Aşkın güç kimi zaman Tanrı kimi zaman doğa kimi zaman ilahı varlık gibi isimler almaktadır. Bu ilahi güce verilen isimler değişse de değişmeyen ve asıl olan şey spiritüelliğin o ilahi şey ile

olan ilişkiyi içermesidir. Doğuştan bireyde var olduğu düşünülen spiritüellik "doğal spiritüellik" adını almaktadır. Spiritüel gelişim, koklama, konuşma, eleştirel düşünce vb. algısal ve entelektüel yetiden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu spiritüel yeti, insanın fizyolojisi ve psikolojisinin merkezinde yer almaktadır. Spiritüel gelişim, çocuğun ebeveynleri tarafından desteklenmesi ile gerçekleşmektedir. Aksi taktirde bireyde var olan doğal spiritüellik zamanla körelebilir (7) Yapılan çalışmalar incelendiğinde spiritüelliğin hastalıklara karşı dayanıklılıkta, baş etmede, iyileşmede, mutlu olmada, çevre ile bağ kurmada ve yalnızlık hissine karşı aynı zamanda ergenlik dönemine giren bireylerde o dönemin gerektirdiği görevlere hazırladığı sonucuna ulaşılmıştır. (7)

Spiritüel gelişim ile birey, zaman içerisinde kendisini daha büyük aşkın bir şeyin parçası olduğunu hisseder ve kendisine rehberlik eden, sevgiyi barındıran o aşkın güçle interaktif bir ilişkiyi deneyimler. (7) Birey spiritüel kimliği ile interaktif ilişkiyi, dine- mezhebe mensup olarak, doğaya yakın olarak, ibadet, yoga, meditasyon, sanatsal faaliyet ve gönüllü çalışmalar yaparak somut bir görünüme kavuşturur. (8) Din ve spiritüellik birbirinden farklı olup ikisinin birbiriyle bağlantılı olduğu noktaları da bulunmaktadır. (9) Spiritüellik dinin merkezindedir ve spiritüel ihtiyaçları gidermek için bir dine mensup olmak gerekmemektedir. (8) Görülüyor ki din sadece spiritüelliğin gösteriliş biçimlerinden biridir ve aralarındaki bağlantı bu noktada ortaya çıkmaktadır.

Spiritüellik bireyin hayatı anlamlandırması, gaye oluşturması, değer yargıları ve çevresindeki bireylerle kurduğu iletişim örüntüleri, tutumları ile ilişkilidir. (10) Bu nedenle sadece içsel değil dışa dönük bir boyuta da sahiptir. (8)

Çocuk Spiritüelliği

Çocukların spiritüel kimliklerinin ve hayata yönelik anlam düzeylerinin sınırlı olacağı düşünüldüğünde spiritüellikleri noktasında yapılacak yorumların tam olarak doğru olamayacağı fikri oluşabilmektedir. Çocukların entelektüel yönleri ve dünyaya yönelik bilgi birikimlerinin az olması tabi ki göz önünde bulundurulmalıdır. Ancak onların karmaşık

spiritüel düşüncelerin farkında oldukları, spiritüel ihtiyaçları ve spiritüelliklerini ifade edebilecekleri unutulmamalıdır (8)

Çevrede var olan her şeyi algılamayı sağlayan duyuların, insan biyolojisinin bir parçası olduğu bilinmektedir. İnsan, var olan bu yetilerinin dışında aşkınlığı deneyimlemek için doğuştan biyolojik bir yetiye sahiptir. Aşkınlık yetisi, doğuştan olduğu için genetik olarak kodlanmakta ve nesilden nesile aktarılmaktadır. Yani genler, dünyayı algılama ve yaşamı devam ettirmek için koklama, tat alma, dokunma gibi yetilerin yanında dünyayı anlamlandırmak için de bir yeti aktarmaktadır. Bu yetinin genetik olduğu yapılan ikiz çalışmaları ile ortaya koyulmuştur. Kendler ve arkadaşlarının (1997), ikizler üzerinde yaptığı çalışmada iki önemli nokta saptanmıştır. Bunlardan ilki, spiritüelliğin genetik yoluyla bireylere aktarıldığıdır. Yani aşkın bir ilişkide doğuştan gelen spiritüel yetinin önemli bir yeri bulunmaktadır. İkincisi ise bireyin aşkın olanla kuracağı bağı din perspektifinde veyahut başka bir bakış açısı ile kurup kurmayacağına dair verdiği karardır. (11)

Kendler ve arkadaşlarına (1997) göre, bireyin herhangi bir dine mensup olması aile, arkadaş toplum gibi içinde bulunduğu çevre tarafından öğretilmesi sonucu oluşmaktadır. Birey edindiği bilgiler neticesinde istediği dine, mezhebe mensup olarak o dinin görevlerini yerine getirir. Bireyin inanç sistemlerine uyma seviyesi, dine bağlılığı 'bireysel muhafazakarlık' olarak nitelendirmektedir. Yalnızca aşkın olanla kurulan bağa odaklanan spiritüellik 'bireysel adanmışlık' adını almaktadır. Araştırmada bireysel adanmışlık, yüce olanla bağ kurma yöntemleri ile tanımlanmış ve bunlara spiritüel anlam arama arayışı sıklığı, bundan alınan haz, din veya spiritüelliğin önemi, ibadet etme sıklığı da eklenmiştir. Kendler'in çalışmasından da aşılacağı üzere aşkın olanla ilişki kurma yetisi doğuştan gelmektedir. Bu yetiyi kullanıp kullanmama durumu ise kişinin elinde bulunmaktadır. Yeti ister dini bir perspektifte ister din dışı uygulamalarla geliştirilebilir. Dinsel bağ ise doğuştan gelmez, bireye toplum tarafından aktarılan bilgiler neticesinde topluma gösterilen uyum sonucunda gelişmektedir. İkisi arasındaki fark açık olsa da genelde insanlar tarafından karıştırılmaktadır. (7)

Cloninger'in yaptığı çalışmaya baktığımızda, geliştirdiği öz aşkınlık ölçeği ile aşkınlığın beynin belirli alanlarında yapısal farklılıklar ve hormon seviyelerinde farklılıklar yarattığı saptanmıştır.

Yani aşkınlığın insan biyolojisinde yer aldığı sonuç olarak da aşkınlığa dair genetik kanıtlara ulaşıldığı görülmektedir. Anlaşılacağı üzere bireyler biyolojik olarak spiritüel bağlantı kurma yetisine sahiptirler. Doğumla birlikte çocukta var olan doğal spiritüellik zamanla gelişerek, bilişsel, psikolojik, duygusal ve fiziksel gelişim ile birleşip çocuğun gelişim dönemlerinde karşılaşacağı zorlukların üstesinden gelmesinde yardımcı bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. (7)

Çocukların mantıksal akıl yürütme becerisinde sahip olmadan dahi spiritüel bir hayata sahip olduklarını öne süren Hart (2003), yaptığı araştırmalarla çocukların ruhsal gelişimini destekleyen beş spiritüel alan tespit etmiştir;

- "Bilgelik; bilgeliğin yaşam tecrübesi ile kazanıldığı düşünülse de çocuklarda erişkinlerin erişemeyeceği sezgisel güç bulunmaktadır ve spiritüellik doğal olarak çocuklarda bulunmaktadır.
- Merak korku: çocuğun etrafındaki tüm varlıkları keşfetme isteği.
- Kendi ve başkaları arasındaki ilişki; çocuklar başkalarına karşı ilgi ve merhamet hissederler. Yani spiritüelliğin çekirdek yapı taşlarından birini ortaya çıkarmada doğal bir kapasiteye sahiplerdir.
- Merak etme; çocuklar içgüdüsel olarak hayatla ilgili derin soruları keşfetmeye isteklidirler.
- Görünmezi görmek; bazı çocuklar ruhlar, psişik olgulardan söz ederler." (12)

Spiritüellik, doğuştan bireyde var olan bilişsel, sosyal, fiziksel ve duygusal gelişim gibi insan biyolojisinin bir parçasıdır, zamanla gelişir ve değişir. Ancak çocuk tüm yetilerini zamanla geliştirmeliyken spiritüel bağın ne olduğu hakkında bilgi sahibi olarak doğar. Tabiat çocuk ile konuşur; kuşlar, ağaçlar, gökkuşağı... Çocuk ise doğaya gülümseme, belki sarılma, şarkı söyleme vb. davranışlarla cevap verir. Doğa ile çocuk arasında yaşanan bu anlarda kurulan bağlar aşkın deneyiminin dili olan spiritüelliktir. (13)

Çocuklardaki doğal spiritüel yetiler nelerdir ve bu yetiler nasıl gözlemlenebilir? Bu soru, çocuklarda bulunan içten olma, merak duygusu, iyimserlik, sevgi doluluk olarak cevaplanabilir.

Çocuklar, doğuştan ritüeller ve dualara karşı bir sevgi besler, spiritüel algı yani empati duygusuna sahiptir, diğer tüm canlılarla birlik içinde olma hisleri, yardım, katkı sağlama ve paylaşımcı olma arzularını beslerler, ailenin değeri ve özel olduğuna dair hisleri bulunmaktadır ve son olarak doğayla kurdukları bağ sonucunda doğa ile yakın olurlar, yaşam döngüsüne karşı hayranlık beslerler. Tüm bu özellikler bulunulan aile, topluluk, sınıf, sosyoekonomik seviye fark etmeksizin tüm çocuklarda var olan beş spiritüel kaynaktır. Her çocuk bu kaynaklarla yaşama başlamakta ve spiritüel algı, değerlerle yaşama yetisi aracılığıyla gündelik yaşamı deneyimlemektedir. Her ebeveyn çocuğunu gözlemlediğinde bu yetileri fark edebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında din, ırk, mezhep fark etmeksizin her çocuğun spiritüel yönünün bulunduğu ve bu spiritüelliği yaşantısına yansıttığı söylenebilir. (7)

Çocuklar herhangi bir inanca bağlı olarak dünyaya gelmemektedir. Ailesinin benimsediği fikirlerden farklı herhangi bir dinin kapsamadığı bir ibadet şekline göre ibadet edebilirler. Spiritüel ibadet, ritüel ve pratikleri bilinçli olmaktan ziyada doğal şekilde benimserler ve kurdukları bağ oldukça kuvvetli bir bağdır. Bu duruma Miller'in aktardığı Dan vakası örnek verilebilir; "Budist bir manastırı ziyaret eden 4 yaşındaki Dan manastırda gördüğü heykelin yanında giderek heykeli bir süre inceledikten sonra karşısına bağdaş kurup oturdu, ellerini avuçları yukarı bakacak şekilde kucağına koydu ve başını gökyüzüne doğru uzattı, adete Büyük Buda'nın pozunu yapıyordu. Bir dakika sonra Dan arkadaşlarının yanına oynamaya gitti. Annesine göre Dan'e bu ibadet şekli hiç öğretilmemişti.". Örnekte de görülüğü üzere çocuklarda doğal spiritüel bir algı bulunmaktadır. (7)

Çocuklar gün içerisinde çoğu zaman spiritüel sorular sormaktadır. Boyatzis ve arkadaşlarının (2003) yönettiği bir araştırmada; çocukların ailelerin inançlarına yönelik haftada bir kez soru sorduğu, spiritüel bakış açısıyla ahlak ve iyi bir insan olmaya dair soruları ise her gün sordukları sonucuna ulaşılmıştır. (14) Araştırmadan da anlaşılacağı üzere çocuklar, ahlakın ve iyi olmanın spiritüel doğasını görerek buna uygun hareket etme isteği içerisindedir. Toplumsallaşma yoluyla bireyi spiritüellikten uzaklaştıran maddeci kültürle tanışmadan önce çocukların spiritüel merakları gelişimleri desteklenmelidir

Çocukların doğuştan spiritüel olduğunu düşünen Hay ve Nye (2006), yaptıkları bir araştırmada, çocukların yaşamak, ölüm, kendilerine ve başkalarına nasıl bağlandıkları konularında konuşmaları istenmiştir. Çocuklar bu konular üzerine düşünmeyi ve kendilerini ifade etmeyi başarmışlardır. Kimi çocuk kendisini din üzerinden ifade ederken kimi çocuk ise kendini ifade ederken bunları kullanmamıştır. Araştırma sonucunda çocukların "örtülü spiritüel bir söyleme" sahip oldukları sonucuna varılmıştır. (15) Anlaşılacağı üzere çocuklar bu spiritüel konuları düşünebilme ve algılama kapasitesine sahiptir.

Çocuklar dans ederek, şarkı söyleyerek, oyun oynayarak, doğayı gözlemleyerek kendi doğal ibadetlerini oluşturup bütün benlikleri ile aşkın olanla iletişim halinde olduklarını hisseder. Çocuğun aşkın olanla kurduğu doğal ilişki teşvik edildiğinde çocuğun spiritüel gelişimi olumlu desteklenmiş ve kurulan bağ korunmuş olacaktır. Okul bahçesinde ölü olarak bulduğu bir hayvanı saygı ile gömen bir çocuğu düşündüğümüzde toplum tarafından kendisine öğretilmeden önce çocuğun aşkın olana dair algısı, yaratılanın fiziki dünyadan ayrılışına olan saygısı, kutsal anları doğal bir şekilde fark ettiği ve kendi spiritüel alanını oluşturulduğu görülmektedir. (7)

Çocuk ana rahmine düştüğünden itibaren ebeveynleri tarafından onun geleceğine yönelik planlar yapılmaya başlanır. Yapılan bu planlar, ulaşılması istenilen hedefler, amaçlanan başarılar oluşturulurken çocuğun spiritüelliği ve spiritüel gelişimi unutulmaktadır. Her birey doğuştan spiritüeldir ve spiritüel gelişime ihtiyaç duymaktadır. Spiritüel gelişim, doğuştan gelen spiritüelliğin gelişimi ve değişimini ifade etmektedir. Bu gelişim aşkın olanın bir parçası olduğu hissini ve aşkın olanla interaktif bir iletişimin için olunduğu hissini yaratır. Aşkın olanla kurulan bu bağ yoga, ibadet yapma sırasında olabileceği bir çocuğun çiçekler ile olan konuşması, ormandaki doğal yaşam, ailenin bakımını üstlendiği evcil hayvanla arasındaki ilişki sırasında da hissedilebilir. Doğal spiritüellik, doğanın sesine kulak vermeye, insanın kendisini hissettiği ve bulunduğu dünya ile bütünleşmesiyle oluşan algıdır. Bir çocuğun spiritüelliği onun etnik kökeni, konuştuğu dili, ten rengi, içinde bulunduğu ve benimsediği kültürden daha önemli bir yeri kaplamaktadır. Bu nedenle çocuğun spiritüelliğinin farkına varılarak gelişmesine katkı sunulması gerekmektedir. (7)

Çocukluk

Çocukluk çağı bir insanın yaşamının ilk dönemlerini kapsayan kendine has biyolojik, psikolojik ve sosyal gelişim düzeylerini içerisinde barındıran hızlı bir gelişim dönemini ifade etmektedir. Bugün yasal olarak 18 yaşının altında olma ile tanımlanan çocukluğun bir insanın fiziksel, bilişsel, psikolojik, kültürel ve sosyal gelişimi için oldukça önemli olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bireyin biyo-psiko-sosyal varlığının temellerinin atıldığı bu gelişim döneminin yalnızca yaş sınırlaması üzerinden anlamak oldukça kısıtlı bir bakış açısı olacaktır. (16,17,18)

Fiziksel olarak değerlendirildiğinde birey yaşamının ilk yıllarında çok hızlı bir gelişim süreci yaşamaktadır. Çocuğun fiziksel gelişimi belirli bir hızla değil farklı büyüme hızlarına sahip dalgalanmalar üzerinden gerçekleşmektedir. Bir başka ifadeyle bu dönemde çocuklar yaşamın bazı yıllarında çok hızlı bir fiziksel gelişim gösterirken bazı yıllarında bu gelişimin hızı yavaşlayabilir. Özellikle doğum öncesi ve doğum sonrası ilk altı aylık süre fiziksel gelişimin en hızlı olduğu dönemdir. Çocuk bir yaşına geldiğinde bu gelişim hızı biraz yavaşlayarak ergenliğe kadar sabit bir gelişim hızında devam eder. Ergenlik döneminde ise fiziksel gelişim hızı tekrardan yükselerek bireyin fiziksel yapısını şekillendirmektedir. (19)

Bireyin çocukluk çağındaki hızlı fiziksel gelişim süreciyle birlikte dil gelişimi, beyin ve sinir sisteminin gelişimi, iskelet, kas ve yağ dokusunun gelişimi ve ince-kalın motor becerileri de oldukça kısa süre içerisinde yetişkin bir bireyin yapılarındaki işlevselliklere ulaşmaktadır. Fiziksel gelişimin başarılı bir biçimde sağlanmasında çocuğun beslenme, barınma, giyinme, hijyenik koşullarda yaşama, sağlık hizmetin yararlanma gibi temel ihtiyaçlarının karşılanması gerekmektedir. Bununla birlikte özellikle bireyin bilişsel ve motor gelişimi için ebeveynlerin davranışları oldukça önemlidir. (17, 20, 21, 22)

Bireyin ilk yaşam deneyimlerini önemli kılan bir diğer önemli nokta ise çocuğun psikolojik gelişim süreçlerini kapsamaktadır. Özellikle Freud'dan sonra gelişen modern psikoloji bilimi çocukluk yaşantılarının bireyin yetişkinlikteki davranışlarını, duygularını ve düşüncelerini etkileyen; kişinin kimliğinin oluşması ve mutlu bir yaşam deneyimi elde etmesi üzerinde etkili olan ve bireyin sosyal, spiritüel ve ahlaki gelişimini belirleyen süreçlerin temellerinin atıldığını ileri sürmüştür. Bir başka değişle yetişkinlerin psikopatolojileri, mutsuzlukları, sosyal sorunları,

ahlaki ve spiritüel yetersizliklerinin en önemli belirleyicileri arasında çocukluk çağındaki yaşantılar yer almaktadır. Yetişkinlikteki ruhsal yaralarımızın büyük çoğunluğu çocukluk çağında ortaya çıkmıştır. Bu nedenle çocukluk çağında kişinin bakımı ile ilgilenen ebeveyn veya bakım verenin çocuğun sevgi, duygusal destek, kendini özgürce ifade etme, sağlıklı iletişim, spiritüel gelişim, ahlaki gelişim, ilgi ve dokunma ihtiyaçlarına özen göstermesi gerekmektedir. (16)

Çocukluk çağının değinilmesi gereken diğer bir gelişimsel süreci ise sosyal ve kültürel gelişimin gerçekleşmesidir. Bir yetişkinin benimsediği gelenek, görenek, örf, adet, ahlaki değer ve spiritüel kavrayışı üzerinde kültürlendiği aile, akraba, komşu, eğitim sistemi ve makro düzeyde benimsenen değerlerin önemli etkileri bulunmaktadır (24) Özellikle Bandura'nın Sosyal Öğrenme Kuramı ve Kohlberg'in Ahlak Gelişim Kuramı bireyin sosyal çevresinde bulunan kültürel ve ahlaki değerlerin çocuğu nasıl etkilediğini açık bir biçimde göstermektedir. (18, 24, 25, 26) Erikson'un Psiko-Sosyal Gelişim Kuramı yine çocuğun gelişiminde çocuğun sosyal çevresinin önemi vurgulanmaktadır. (27) Bowlby'nin ileri sürdüğü Bağlanma Kuramı'nda bireyin kendisinin bütün çevresini oluşturan bağlanma figürünün (ebeveynler veya çocuğun bakımını veren kişi) ilk hareketleri ve davranışlarının çocuğun gelişimi için önemli olduğunun altı çizilmektedir. (28) Dolayısıyla tüm bu bilimsel kuramlar göz önüne alınarak değerlendirildiğinde, çocukluk yaşantısının hızlı bir fiziksel ve psikolojik gelişimin yanı sıra sosyal, ahlaki, spiritüel ve kültürel bir gelişim dönemi olduğu da görülmektedir. Bu noktada bireyin ilk yaşam yıllarında çevresini oluşturan kişilerin, ahlaki değerlerin, sosyal davranış ve ilişkilerin bireyin sağlıklı sosyo-kültürel, ahlaki ve spiritüel bir zihinsel ve karakter yapısı geliştirmesinde önemli olduğu açık bir şekilde görülmektedir.

Fiziksel, ruhsal, ahlaki ve kültürel altyapının temellerinin oluştuğu bu dönemde bireyin temel ihtiyaçlarının tamamını etkileyen önemli bir kavram karşımıza çıkmaktadır: Travma. Çalışmanın bundan sonraki kısmında travma ve çocukluk travması üzerinden bu tehlikeler ve tehlikelerin yaratacağı olası sonuçların değerlendirilmesi yapılacaktır.

Travma

Bireyin günlük yaşam olaylarının dışında kalan, gerçekleştiği zaman aşırı uyarılma sonucu bilişsel süreçleri etkileyerek, anlamlandırma, kodlama, bağ kurma, kontrol duyumlarında ve başa çıkma mekanizmalarında zorluklar oluşturan, bireyde şok duygusu yaratan durumlar travma olarak nitelendirilebilir. (29, 30)

Bir olay her bireyde aynı etkiyi yaratmamaktadır. Bireyin yaşanılan olayı anlamlandırma biçimi ve etkilenme derecesi o olayın travmatik olup olmadığını göstermektedir. Olayın travmatik olarak anlamlandırılması için bireyin baş etme mekanizmasının yetersiz kalması, kontrol duygusunu yitirmesi ile gerçekleşmektedir. Herman (1992), kişinin kendisine yönelik tehdit hissettiği ve kendisini güçsüzleştirdiği olayları travmatik olarak nitelendirdiğini belirtmiştir. (31)

Bireyin yaşantısını değiştiren, birdenbire gelişen, korku ve tehdit içinde barındıran durumlar olarak da nitelendirilen travmatik olayların birçok türü bulunmaktadır. Alanyazın incelendiğinde travma türlerinin tabiat kaynaklı, insan kaynaklı, kazara vb. şekilde sınıflandırıldığı görülmektedir. (32) Briere ve Scott (2016) travma türlerini çocuk istismarı, kitlesel kişiler arası şiddet, doğal afetler, büyük çaplı taşımacılık kazaları, yangın ve yanıklar, tecavüz ve cinsel saldırı, yabancıların fiziksel saldırısı, yakın partner şiddeti, seks ticareti ve taşımacılığı, işkence, başka birinin intiharı veya cinayet ile yüz yüze gelmek şeklinde sınıflandırmıştır. (33)

Travmanın Etkileri

Travmatik olaya maruz kalan her bireyin etkilenme derecesinde farklılıklar bulunmaktadır. Bunun nedeni her birey için risk teşkil eden olayın ve faktörlerinin farklı olmasıdır. Bir birey için normal karşılanan ya da rahatça atlatılabilen bir olay başka bir birey için farklı bir anlam ifade etmesi nedeniyle travma olarak algılanabilmekte ve sonrasında olumsuz davranışlara yol açabilmektedir. (34) Bireyin genetik özellikleri, psikolojik ve sosyolojik geçmişleri, travma öyküleri, duruma karşı var olan motivasyonları, baş etme becerilerinin farklı olması psikolojik zorlukların oluşum oranını değiştirmektedir. Bununla birlikte bireyin içinde yaşamış olduğu ailenin özellikleri de travmanın kişi üzerindeki etkilerinin derecesini oluşturmaktadır.

Sungur ve diğerlerinin (1995) yapmış oldukları çalışmada kültürel faktörlerin de birey-travma ilişkisinde etkin olduğunu göstermektedir. Kişi bazı durumlarda içinde yaşadığı kültürel değerler nedeniyle travmaya doğrudan maruz bırakılabilirken bazı durumlarda da kültürel değerlerin dolaylı etkileri yüzünden travmaya karşı destek bulamamakta ve uzun yıllar boyunca travmatik deneyimler yaşamaya mahkûm edilmektedir. Kişinin bireysel, ailevi, kültürel nedenler ve travmanın şiddeti gibi faktörler sebebiyle yaşadığı olayı travmaya dönüştürmesi onda birtakım davranışsal, biyolojik, bilişsel ve psikolojik etkiler ortaya çıkarmaktadır. (35)

Travmatik yaşantılar esnasında bireylerin yoğun bir şekilde kaygı, çaresizlik ve korku duyguları yaşadıkları bilinmektedir. Fakat bu duyguların yoğunluğunun fazlalığı bireyin ruhsal durumunu etkilemektedir. Öztürk (2003), bu negatif durumların bazılarının depresyon, suçlama veya suçlanma hissi, utanma, öz saygının azalması, kişilik sorunlarının ortaya çıkması şeklinde açıklamaktadır. (36)

Travmatik yaşam deneyimleri yalnızca bireyin psikolojik yaşantısını etkilememektedir. Bireyin yaşamının bir diğer önemli alanı olan fiziksel yaşamı da derinden etkilemektedir. Yapılan bilimsel çalışmalarda travma mağduru bireylerin fiziksel olarak baş dönmesi, aşırı terleme, tik geliştirme, ağır kas ağrıları, mide bulantısı, kusma ve baş ağrısı gibi sorunları yaşadıkları görülmektedir. (37)

Travmatik olayların bireylerin bilişsel yaşamı üzerindeki etkilerine spesifik olarak hafıza kaybı, dikkat eksikliği, anomia, herhangi bir olaya veya duruma uzun süre dikkat verememe, hesap yapamama ve konfüzyon gibi tepkiler sayılabilmektedir. Duygusal olarak değerlendirildiğinde ise bireyler travmatik olaylar nedeniyle yas, suçluluk, kendine ve başkasına zarar geleceği kaygısı, korku ve kurbanla özdeşleşme gibi sorunlarla karşılaşmaktadır. (37)

Yukarıda ifade edilen tüm bu psikolojik, bilişsel ve duygusal etkiler bireyin davranış biçimlerini de değiştirmektedir. Travma mağduru bireylerde uyumada zorluk, yürüme ve hareket etme şeklinde değişiklik, aşırı tedirgin olma, uygunsuz ritüeller geliştirme, alkol ve madde bağımlılığı ve hızlıca ağlama davranışları sıklıkla görülmektedir. (37) Genel olarak travmanın birey üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesinden sonra kronolojik olarak travmanın ortaya çıkmasından sonra bireyin vereceği tepkileri adım adım değerlendirmek gerekmektedir.

Böylece bir yandan travmanın birey üzerindeki etkisi adım adım incelenecek diğer taraftan bireyin travmayla baş ederken adım adım hangi aşamalardan geçtiği ve hangi tepkileri verdiği ortaya konacaktır.

Travmatik Sürece Karşı Gösterilen Tepkiler

Herbert (2018) bireyin travmatik olaya verdiği tepkileri incelemek için bugün alanyazında geniş kabul gören "*Birinci grup tepkiler*" "*İkinci grup tepkiler*" "*Üçüncü grupta tepkiler*" olmak üzere üç temel başlıktan meydana gelen tasnifini oluşturmuştur.

Birinci Grup Tepkileri

a) Travmanın Tekrarlayan Anıları: Birey belirli bir travmatik olayı yaşadıktan sonra sıklıkla bu olaya ilişkin parça parça veya bütünsel anıları sıklıkla hatırlamakta ve yeniden yaşamaktadır. Travmatik olay geçse bile bellekteki hatıra bireyi o andaki korku, dehşet, çaresizlik, panik, öfke ve üzüntü duyguları deneyimlemeye zorlamaktadır. Bazen bu canlandırmada travma anına dair sesler, tatlar, görüntüler ve acılar dahi yeniden yaşanabilmektedir. Dolayısıyla birey yaygın olarak travmatik olayı, bu olay sonrasında dahi defalarca tekrar tekrar yaşamaktadır. (38)

b) Tekrarlanan Üzücü Kabuslar: Travma sonrasında yaşanan bir diğer deneyim kişinin uyku kalitesini düşüren kabusların sayısının artmasıdır. Travma yalnızca bellekteki hatırlarla değil aynı zamanda bilinçdışına itilen ve rüyalarla ortaya çıkan kabuslarla da bireyi etkilemektedir. Bireyin travma sonrası bastırdığı duygu ve düşüncelerin rüyalarda ortaya çıkması ve bu rüyaların çoğunlukla kâbus olması travmatik olaya verilen bir başka tepkidir. Özellikle birey gündüz vaktinde travmatik olaya ilişkin anılar ve geri dönüşlere maruz kalmışsa o günün gecesinde kalp çarpıntısı, terleme, öfke nöbeti ve ağlama gibi davranışlarla son bulan kâbusları görme sıklığı çok daha yüksek seviyede görülmektedir. (38)

c) Geri Dönüşler: Geri dönüşler bireyin travmayı çok güçlü duygular ve net algılamalarla yeniden yaşaması durumudur. Bu flashback (geri dönüşler) bazı durumlarda bir saniye sürebilirken bazı durumlarda saatlerce devam edebilmektedir. Geri dönüşlerin yaşanmasının en temel nedeni ise bireyin zihninin yaşanan travma ile ortaya çıkan çok güçlü duyguları,

düşünceleri ve dürtüleri dengeye oturtma çabasıdır. Zihin bu güçlü yapılarla baş ederken kişilere bu geri dönüşleri yaşatabilmektedir. (38)

İkinci Grup Tepkileri

a) Hissizlik: Travma sonrasında bireylerin sıklıkla gösterdiği bir diğer önemli tepki hissizliktir. Aslına bakılırsa hissizlik bireyin travmanın getirdiği ağır his ve duygularla başa çıkma çabasının bir sonucudur. Yani kişiyi travmanın etkilerine karşı koruyan bir savunma mekanizması rolü üstlenmektedir. Birey sanki bu ağır yaşam olayından hiç etkilenmemiş gibi hareket etmekte veya bu deneyimin önemsiz olduğunu ileri sürmektedir. Böylece öfke, yaralanma ve üzülme duygularıyla karşılaşmayan birey travma sonrasında kaçma (hissizleşme) tepkisine sığınmaktadır. Çünkü bir bireyi belirli bir olay karşısında yoran en temel yapılar hislerdir. Eğer hisler yoksa olayın kendisinin de var olduğuna dair elle tutulur bir deneyim yok demektir. Bu hissizlik savunmasını kullanan kişilerin travmatik deneyimleri belirsiz bir rüya gibi hatırlamalarının da en temel sebebidir. (39)

b) Kaçınma: Bireyin travmaya ilişkin hiçbir düşünce, anı, duygu ve deneyim üzerine bilinçli bir şekilde konuşmak istememesi kaçınma davranışı olarak açıklanmaktadır. Ancak bu kaçınma davranışı Herman'ın (2019) ifadesiyle kişiye ağır bir bedel ödetmektedir. Birey travmaya dair konulardan kaçınarak travmatik süreci yoğun bir biçimde bilincinden bastırmaya çalışmaktadır. (39)

Üçüncü Grup Tepkileri

a) Uykuya Geçişte Yaşanan Sorunlar: Yukarıda bireyin travma sebebiyle kâbus içerikli rüyalar gördüğünden bahsedilmiştir. Birey sürekli kabul gördüğü bir uykuya bazen bilinçli ancak çoğu zaman bilinçdışı olarak dalmak istememektedir. Bu bireyin psikolojisinin tipik bir acıdan kaçınma savunması olarak görülmektedir. Bir diğer bakış açısı ise bireyin travma yaşadıktan sonra sürekli tetikte olma duygusu üzerinden şekillenmektedir. Birey yaşadığı travmayla birlikte güvenliğinden anormal bir şekilde endişe duymaktadır. Bu endişe bireyin dikkat artışına ve adrenalin salgılamasına neden olmakta ve sonuç olarak uykuya geçişte sorunlar ortaya çıkmaktadır. (38)

b) Öfke Kontrolü Eksikliği: Travmatik deneyimler yaşayan bireylerde sinir patlamaları ve öfke kontrolünde yaşanan zorlanmalar sıklıkla gözlemlenmektedir. Bu davranımlar, bireyin travmatik olay karşısında hissettiği çaresizlik ve güçsüzlük duygularına bir tepki olarak ortaya çıkmaktadır. İnsanın zihinsel yapısı kendi varlığına tehdit olarak algıladığı bir durumda öfke duygusunu kullanarak hayatta kalma adına reaksiyon göstermektedir. Travmatik deneyim yaşayan birey ise bu deneyimleri geri dönüşler ve hatıralarla tekrar tekrar yaşamaya devam ettiği için bu öfke ve sinir patlamalarına neden olan enerji birikimlerini sürekli olarak üretmektedir. Bir başka ifadeyle öfke, travma ile yeniden bireyin duygusal dünyasına giriş yapmaktadır. (39)

c) Dikkat ve Bellekte Yaşanan Sorunlar: Sürekli travma ve travmanın yarattığı ruhsal etkilerle baş etmeye çalışan bir zihinsel yapının dikkat odağını uzun süre oluşturmasını beklemek oldukça zor bir ihtimal olarak değerlendirilmelidir. Bu nedenle birey herhangi bir şeyi kavrarken, bir şeyi dikkatli bir şekilde dinlemeye çalışırken veya travma dışındaki başka anılara ulaşmak için odaklanmaya çalışırken büyük eksiklikler yaşamaktadır. Travma mağduru bireyin bu olayın içinde kalmasının ve atlatamamasının önündeki en ciddi engellerden biri zihnin bu tepkisidir. Kişi yeni bilgi, iletişim ve ilgi alanlarına sahip olabilecek kadar dikkate sahip olamadığı için travma odağından kurtulmakta zorluk yaşamaktadır. (38)

d) Kişinin Kendisi ve Başkasının Güvenliğine Dair Aşırı Anksiyete Geliştirmesi: Yaşanan travma sonucunda bireyin fiziksel, psikolojik, bilişsel veya sosyal iyilik hali tehlike altına girmektedir. Kişi bu deneyim ile başına her an kötü bir deneyim gelmesi ihtimaline karşı tetikte olmak durumundadır. Birey kendisinin veya başkasının hayatının tehlikede olduğuna dair yoğun kaygı nedeniyle değer verdiği yakınlarına karşı aşırı koruyucu olma, birden fazla kez kontrol ederek emin olma ve kötü bir yaşam deneyiminden kaçınmak için yaşam etkinliklerini kısıtlama gibi tepkiler vermektedir. Böylece travma sonrasında kişinin organizması halen güvende hissetmediği için gerekli korumayı elde etmiş olur. Ancak bu tepkilerin aşırılığı kişinin işlevsel kapasitesini düşürmekte ve biyo-psiko-sosyal gelişimine ket vurmaktadır. (38)

e) Abartılı İrkilme Davranışları: Kişi travmatik deneyim sonrasında daha tedirgin ve korkulu bir duydu duruma sahip olmaktadır. Bu yoğun korku ve tedirginlik kişinin ani ve yoğun irkilme davranışı göstermesine neden olmaktadır. Travmatik olay öncesine kıyasla bu irkilmelerin

sayısının ve şiddetin artışı kişiyi daha fazla korkuya sürüklemektedir. Bu irkilmeler travmanın şiddeti ve tedavi sürecinin başarısına göre kısa veya uzun bir süre etkilerini devam ettirebilmektedir. (38)

f) Travmatik Olaya Benzeyen Durumlara Verilen Fiziksel Tepkiler: Birey daha önceden yaşamış olduğu travmatik olaya benzeyen bir olay veya durum tehdidiyle karşılaştığı zaman bir takım fiziksel tepkiler göstermektedir. Kişinin sürekli halsizlik hissetmesi, kalp çarpıntısı, üşüme, terleme veya hızlı solunum hareketleri bu tepkilerden en çok karşılaşılanlarıdır. Bununla birlikte birey geçmişte yaşadığı travmatik olay nedeniyle bedeninde fiziksel bir yaraya sahip ise; bu olaya benzer durumun oluşması sürecinde travma nedeniyle oluşan yara, iyileşmiş olmasına rağmen bireye tekrardan acı verebilmektedir. Bu durum literatürde "beden anıları" olarak nitelendirilmektedir. Fiziksel yara iyileşmiş olmasına karşın beden travmanın etkisini unutmadığı için kişiye benzer olayların oluşması durumunda benzer acılar yaşatmaktadır. (38)

Genel olarak değerlendirildiğinde travma, travmanın etkileri ve bireylerin travma sonrasındaki olası tepkileri tartışılmıştır. Bundan sonraki bölümde ise spesifik olarak bu zor ve yoğun deneyimi yaşayan çocukların travma süreçleri incelenecektir.

Çocukluk Çağı Travmaları

Çocukluk çağı travmaları, kişinin 18 yaşına gelmeden önce fiziksel, psikolojik ve sosyal bütünlüğünü tehlikeye sokan, algılanan veya çoğu zaman deneyimlenen yaşam olaylarına verilen addır. 18 yaşından küçük bireylerin bu tepkileri geliştirmesine neden olan olaylar psikolojik, duygusal ve ekonomik ihmal ve istismar, doğal afetler, savaşlar, ebeveynlerin ayrılması, trafik kazaları, duygusal veya ekonomik yoksunluk, akran zorbalığı, ciddi sağlık sorunları, kaçırılma, okul değişikliği, yaşam alanının değiştirilmesi (taşınma) ve terörizm mağduru olma gibi süreçleri kapsamaktadır. Görüldüğü üzere çocuk bu deneyimleri doğrudan ya da dolaylı olarak şahit olabilmekte ve bu da onun travmatize olmasına neden olmaktadır. (40) Bununla birlikte Gerson ve Rapaport (2013), çocuğun yaşadığı olayın şiddetli bir travma haline gelmesinde travmaya neden olan olayın sürekli tekrar etmesi, travmatik olayın çocuğun algısındaki yoğunluğu ve şiddeti, çocuğun bu deneyimlere doğrudan veya dolaylı olarak tanıklık edip etmediği, çocuğun aile içi ve sosyal desteğinin var olup olmadığı ve son olarak çocuğun

hangi gelişim evresinde bulunduğu gibi özelliklerin önemli etkilerinin olduğunu ifade etmiştir. (41)

Genel olarak literatürdeki bilimsel çalışmalar ve veriler değerlendirildiğinde çocukluk çağı travmalarının oldukça yaygın olduğu görülmektedir. Felitti ve arkadaşlarının (1998) yaptıkları bilimsel çalışmada, araştırmaya katılan yetişkinlerin %67'sinin çocukluk çağında istismar, madde bağımlısı ebeveynler, ruhsal bozuklukları olan ebeveynler ve aile içi şiddet gibi travmatik yaşam deneyimleriyle karşılaştıkları belirtilmektedir. (42) Çocukların hayatlarının henüz ilk yıllarında yaşadıkları bu zor deneyimlere gelişimsel olarak verdikleri tepkiler ise travmanın birey üzerindeki etkilerinin daha açık bir şekilde anlaşılması adına önemlidir.

Çocukluk Çağı Travması Sonrası Tepkiler

Çocukların yaşadıkları travmatik olaya verdikleri tepkiler kişiden kişiye farklılık göstermektedir. Ancak bununla birlikte çocukluk çağındaki hızlı ve karmaşık gelişim süreci aynı zamanda çocukların farklı yaşlarda yaşadıkları travmalara farklı tepkiler gösterebileceği sonucunu da ortaya çıkarmıştır. Konuyla ilgili olarak literatürde çok çeşitli gelişim tasnifleri olsa da genel olarak travmaya verilen tepkilerin okul çağı öncesi, okul çağı sonrası ve ergenlik dönemi olarak ayrıldığı görülmektedir. (40)

Oflaz'ın (2015) çocukluk çağı travmalarına verilen tepkilerin bazılarının gelişim dönemlerine uygun olarak değerlendirdiği sınıflandırması şu şekildedir;

- 0-2 yaş döneminde travmatik deneyim yaşayan çocuklarda; çabuk irkilme, aşırı ağlama veya çığlık atma, travmayı hatırlatan yetişkinlerden korku, uyku, beslenme vb. örüntülerde değişiklik, anne/babadan ayrılma korkusu, ilgi çekme davranışları (olumlu ya da olumsuz), hırçınlık, kendine ve başkalarına yönelik agresif davranışlar, bağımsız uğraşlarda kayıp, içe kapanma ve dalgınlık/aşırı suskunluk tedirginlik ve travmatik yaşam beklentisi gelişimsel görevleri yerine getirmede başarısızlık, tehlike duyarlılığında azalma gibi tepkiler görülmektedir. (43)
- 3-6 yaş döneminde travmatik deneyim yaşayan çocuklarda; dikkati toplamada zorluk, beceri geliştirmede gerilik, sinirli, korkak veya vurdumduymaz tavırlar, ilgi çekme

davranışları (olumlu ya da olumsuz), içe kapanma, aşırı suskunluk, özgüven kaybı, manevi gelişimin azalması, istismar veya travmayı taklit etme, sosyal ortamlarda rahatsız edici davranışlar, çabuk irkilme, travmadan kendini suçlama, travmayı hatırlatan yetişkinlerden korkmak, anne/babadan ayrılma korkusu ve aşırı tepki verme, öğrenme problemleri, içeriği belli olmayan korkutucu rüyalar, tedirginlik ve tekrar olmasından korkma gibi tepkiler görülmektedir. (43)

- Okul çağında travmatik deneyim yaşayan çocuklarda ise dikkati toplamada zorlanma, çevresel uyaranlara karşı tetikte olma, çocuğun tipik özelliği olmayan terbiyesizlik veya yaramazlık davranışları, belirgin bir nedeni olmayan fiziksel yakınmalar, sınıf arkadaşlarından/arkadaşlarından ve aktivitelerden uzaklaşma, davranış değişiklikleri, ani ve aşırı duygusal tepkiler, sinirlilik ve öfke patlamaları, kendinden nefret etme ve kendini suçlama, sıkıntılı ve huzursuz ruhsal-spiritüel görünüm (huysuz, dengesiz, negatif, düşkün), öğrenme problemleri, kronik yetersizlik duygusu, tedirgin ve travmatik yaşantı beklentisi, olayı rüyalarda tekrar yaşama gibi tepkiler görülmektedir. (43)

Çocukluk travmasına verilen tepkilerin yaşa göre genel olarak değerlendirilmesinden sonra tartışılması gereken bir diğer önemli nokta çocukluk travmasının tespit edilebilmesine yarayan belirtilerin değerlendirilmesidir. Bu konuda özellikle çocukluk çağı travmalarının en önemli nedenlerinden olan çocuğun istismarı ve ihmali üzerinden çocukluk çağı travmalarının belirtileri değerlendirilecektir.

Çocukluk Çağı Travması Olarak Çocuk İhmali ve İstismarının Belirtileri

Çocuk istismarı; vücudun herhangi bir bölgesine dokunmaktan tecavüze, tokat atmaktan yaşamını yitirmesine neden olabilecek şekilde fiziksel şiddete varıncaya kadar birçok şekilde gerçekleşebilmektedir. Çocukluk döneminde yaşanan bu istismarların ruhsal anlamda çocukta açtığı yara, çocuğun gelecek yaşantısında tekrar istismara uğrama olasılığını arttırmaktadır. Yaşamın her anlamda en savunmasız dönemi olan çocukluk döneminde, çocuklar kendileri ve çevresindeki diğer insanlar hakkında anlamlandırmaları oluşturmaya çalışırken istismara maruz kalmaları anlamlandırmaları açısından risk faktörüdür. (33, 44)

Çocuk ihmalinde ise fiziksel bakımı ve ihtiyaçları önemsenmeyen, sağlık ve eğitim ihtiyaçları göz ardı edilen, sağlıklı bir spiritüel ve ahlaki gelişim desteği almayan, ailesi tarafından ekonomik olarak para kazanma amaçlı emeği sömürülen, giyinme ve sağlıklı hijyen koşullarındaki barınma ihtiyaçları karşılanmayan ve son olarak olumlu iletişim ile gerçekleşen aile içi bütünleşmeden yoksun çocukların travmatize olma riskleri oldukça yüksektir (46) Aşağıda Tablo 2'de Boat ve Sites (2001) tarafından ihmal ve istismara maruz kalan çocukların travma yaşadıklarına ilişkin davranışsal belirtileri ve çocukları travmatize olan ebeveynlerin davranışsal belirtileri geniş bir biçimde gösterilmektedir.

Çocuk	**Ebeveyn**
İhmal: Yüksek devamsızlık oranları Hırsızlık ve dilencilik Sınıfta sürekli uyuma ve yorgun davranışlar Sağlık sorunlarının giderilmemesi Kişisel hijyende yaşanan sorunlar Mevsimlere uygun kıyafetlerin bulunmaması Sigara alkol veya madde kullanımı Kimsesiz olması Terk edilmiş olması Çocuğun manevi ihtiyaçlarının karşılanmaması Çocuğun ahlaki gelişiminin sağlanmaması	Çocuğun ihtiyaçlarına karşı duyarsız ve ilgisiz Depresif bir görünümde Akıldışı ve anormal davranışlar sergileme Madde ve alkol bağımlılığı
Fiziksel İstismar: Çocuğun bedeninde yaralar, morluklar, kırıklar ve sıyrıkların olması Çocuğun bedeninde zarar veren cismin izlerinin görülmesi (kablo izi, kemer izi, tokat izi vb.) Yüksek devamsızlık oranları Ebeveynlerde yoğun bir şekilde korkma ve tedirgin olma, yaşam alanına gitmek istememe Yetişkinlerin yaklaşmasına karşı yoğun kaygı duyma Aşırı agresif ya da çekingen davranış örüntüsü Diğer çocukların ağlamasına aşırı tedirgin tepkiler verme Ebeveynin kendisine zarar verdiğini sözel olarak belirtmek	Çelişkili ve tutarlı olmayan açıklamalar veya hiçbir açıklamada bulunmama Çocuğun anlatırken olumsuz algılar ve betimlemelerden bahsetme Çocuğun disiplinini sağlamak için ağır derecede fiziksel şiddete başvurma Geçmişte istismara maruz kalınması

Duygusal İstismar: Çocuğun davranışlarındaki aşırılıklar (aşırı pasiflik, sessizlik, saldırganlık veya şikâyet davranışı) Yaşından çok büyük veya çok küçük davranma Duygusal, Manevi ve Fiziksel Gelişimde Gerilik İntihar ve ölüm konularından sıklıkla bahsetmek Ebeveyn ile kurulan ilişki ve iletişim zayıf ve hiç olmaması	Çocuğu sürekli alçaltıp onurunu kırması ve suçlaması Çocukla ilgili herhangi bir kaygıya sahip olmaması ve okul problemlerine ilişkin bütün yardım taleplerinin reddedilmesi Çocuğu açık bir şekilde istemediğini belirtmesi
Cinsel İstismar: Yürümekte veya oturmakta zorlanma Üzerini değiştireceği için spor aktivitelerine katılmak istememe Sürekli evi terk etme Akranlarla zayıf sosyal ilişki geliştirme Yaşına uygun olmayan derecede açık, net, detaylı, anormal ve karmaşık bir biçimde cinsel bilgi ve davranışa sahip olma Yırtılmış, kan lekesi bulaşmış iç çamaşırları Genital bölgede var olan yaralanmalar, ağrılar ve kaşıntılar Vajinal veya anal bölgelerde oluşan çürümeler veya zedelenmeler Cinsel istismarın bizzat rapor edilmesi	Çocuğa ilişkin aşırı derecede koruyucu tavır benimseme ve özellikle çocuğun karşı cinsle ilişkisini kısıtlama Paylaşımcı olmayan, düşüncelerini gizleyen ve manipülatif bir görünüme sahip olması Evlilikte cinselliğe dair sorunlarla birlikte güç dağılımına ilişkin problemlerden yakınması

Tablo 2. Çocukların Travma Yaşadıklarına İlişkin Davranışsal Belirtileri ve Ebeveynlerin Davranışsal Belirtileri

Çocukluk çağı travmalarının neler olduğu, kişi üzerindeki etkisi, travmalara verilen tepkiler ve bu travmaların belirtileri genel olarak değerlendirilmiştir. Çalışmanın bundan sonraki kısmında ise çocukluk çağı travmalarıyla spiritüellik arasındaki ilişkisini detaylandırılmasına çalışılacaktır.

Spiritüellik ve Çocukluk Çağı Travmaları Arasındaki İlişki

Spiritüelliğin gelişmesi ve güçlü bir boyuta gelmiş olması bireylerin stresli yaşam olayları karşısında destek alabileceği güçlü bir kaynağın var olduğu anlamına gelmektedir. Bu nedenle

bireylerin doğal spiritüelliklerini geliştirmeleri hayatları boyunca karşılaşabilecekleri travmalara karşı koruyucu bir kalkan oluşturmalarına olanak sağlayacaktır. (46)

Travmatik yaşam olayları her yaştan bireyi etkilese de özellikle engelliler, yaşlılar ve çocuklar daha riskli gruplar olarak tanımlanmaktadır. Günümüzde çocukluk çağı travmalarını ele alan araştırmalara olan ilgi artmakta ve bu alanda koruyucu, önleyici etmenlere yoğunlaşılmaktadır. Çünkü travma ile oluşan olumsuzluklar bireylerin hayatlarının sonuna kadar devam etmekte, sağlık üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. (47) Nordanger ve arkadaşları (2014), Oslo'daki terör saldırısından sonra bir grup çocukla yaptığı çalışmada, geçmiş yaşam deneyimlerinde şiddete maruz kalma, tanık olma vb. travmatik olaylar yaşayan çocukların travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) riskinin arttığını ortaya koymuştur. (48)

Çocukluk çağı travmaları fiziksel, cinsel, duygusal veya farklı boyutlarda ihmal ve istismar olarak karşımıza çıkmaktadır. Travmaların çocukların ruh sağlığını etkileyen olumsuz etkileri travma sonrası stres bozukluğu, sosyal çevre ile yaşanan uyum sorunları, evden- okuldan kaçma davranışı, suç işleme, kaygı ve korku, intihara yönelim, ruhun ezilmesi ve spiritüel gelişimin olumsuz etkilenmesi olarak sıralanabilir (8, 49) Ruhun ezilmesi ve spiritüel gelişimin olumsuz etkilenmesine Margeret Cromton (1998)'un örneği verilebilir. Örnekte, ailesi tarafından sevilmeyen ve istenmeyen bir çocuk ailesine kendisini kanıtlayabilmek adına birçok şey yapmasına rağmen sevimsiz, ruhsuz ve huysuz olarak nitelendirilmiştir. Çocuğun sevgiden mahrum edilmesi yani ihmal edilmesi (travmaya maruz bırakılması) spiritüel gelişimine ket vurmaktadır. (50)

Travmatik yaşam öyküleri olan bireyler hayatı anlamsız, güvensiz ve adil olmayan bir yer olarak tanımlamaktadır. (51) Bu noktadaki spiritüel benliğin önemi ortaya çıkmaktadır. Spiritüellik ile bireyde var olan umut, sevgi, hayatın anlamı ve amacı, aşkın gücün varlığı ile oluşan adalet duygusuna olan inanç travma sonrası oluşabilecek yukarıda sıralanmış olan olumsuz düşüncelerin oluşumunu engelleyici faktör olarak görülmektedir. (52)

Travmaya karşı koruyucu faktörleri Jordan (2003), spiritüellikle, olumlu geçmiş deneyimle, psikolojik ve fiziksel iyilik haliyle, zekayla, yılmazlıkla vb. içsel kaynaklarla olaya karşı verilen

tepkinin şiddetinin değişebileceğini önermiştir (53) Daniel ve Wassell (2002) ise çocukların baskı ya da şiddete maruz kaldıklarında altı dayanak noktalarının bulunduğunu öne sürmüşlerdir. Bu alanlar;

- *"Güvenli zemin: bağlanmanın sağlanmış olması, benlik hissi, iyi ebeveyn.*
- *Eğitim: akademik başarı dayanıklılıkla bağlantılıdır. Eğitim ortamı sosyalleşme ve becerileri geliştirmeyi sağlar.*
- *Arkadaşlıklar: iyi kurulmuş arkadaşlıklar stresi hafifletebilir.*
- *Yetenekler ve İlgi Alanı: benlik saygısı dayanıklılığın merkezinde bulunmaktadır. Benlik saygısı yüksek çocuklar başarıyı kabullenirken düşük olanlar aşansa bağlarlar*
- *Pozitif Değerler: kendine ve başkasına karşı saygı, empati duygusu*
- *Sosyal Yetenekler: özerklik (bakıcıdan bağımsız bir şekilde bağımsızlaşma), mizaç*" (54)

Görüldüğü üzere travmaya karşı koruyucu ve önleyici faktörler arasında bireyin spiritüelliği de yer almaktadır. Varoluşsal anlam, ölüm, aşkınlık hakkındaki inançlar bireyin spiritüel kimliğini oluşturmaktadır. Bununla birlikte bireyin spiritüel kimliği ve yaşadığı travmatik olaydaki deneyimi karşılıklı olarak birbirini etkilemektedir. (55) Yani bireyin spiritüelliği yaşanan olayın algılanışını etkilerken yaşantının algılanışı da spiritüelliği etkilemektedir.

Çocukların maruz kaldıkları travmatik olaylar ardından spiritüelliklerinin zarar görmesinin önemli olmadığı düşünülebilir. Ancak spiritüel gelişim, güçlü bir kimlik ve öz benlik hissi, benliğe olan güven oluşumu, ruhsal sağlığın korunması gibi alanlarda bireyi geliştirirken bu gelişimin gerilemesi ya da duraklaması ile bireyin ilgili alanlarda yaşayacağı gerileme düşünüldüğünde spiritüel gelişimin birey üzerindeki etkisinin göz ardı edilemeyeceği anlaşılmaktadır. (8)

Sonuç

Spiritüellik bireyin aşkın olanla kurduğu bağ, hayatın amacı ve anlamını arama arayışıdır. Bu hayatın anlamı ve amacını bulma arayışı çeşitli şekillerde gerçekleşebilir. Bunlara örnek olarak din, meditasyon, yoga vb. verilebilir. Spiritüellik, doğuştan bireyde bulunmakla birlikte bireyde var olan koklama, duyma yetileri gibi bir yetidir. Birey tarafından yetinin fark edilmesi sonucunda bireyin hayatın anlam ve amacına yönelik yapacağı yolculuk kaçınılmaz olacaktır.

Bireyde spiritüelliğin doğuştan var olması, çocukların spiritüelliklerini ifade edebilecekleri anlamına gelmektedir. Çocuklar içlerinde sonsuz sevgi, tabiata olan merakları vb. şekillerde spiritüelliklerini ortaya çıkarmaktadır. Bu yetinin fark edilerek geliştirilmesi için desteklenmesi öncelikle ebeveynler tarafından olacaktır.

Birey ve bireyin yaşantıları spiritüel yetinin gelişmesini etkileyen faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaşam içerisinde bireyin karşısına çıkan, onun başa çıkma mekanizmalarında zorluklar oluşturarak şok hali yaratan ve ruhsal sağlığını olumsuz etkileyen olaylara travma adı verilmektedir. Bu tür olaylar bireyin spiritüel yetisini olumsuz yönde etkilemektedir. Ne yazık ki travmaya maruz kalan sadece yetişkinler değildir. Bireyin çocukluk döneminde yaşadığı travmaya çocukluk çağı travmaları adı verilmektedir. Birçok türü bulunan travmanın çocukluk çağında yaşanması çocuğun gelişimini tüm yönleri ile sekteye uğratmaktadır. Çocuğun gelişiminin tüm yönleri ile olumsuz etkilenmesini azaltıcı faktörlere bakıldığında karşımıza spiritüellik çıkarmaktadır. Bu noktada çocuğun spiritüel yetisini geliştirmesi ile travma sonrası oluşan olumsuz durumlara karşı koruyucu bir faktörün yaratılacağı söylenebilir

Kaynaklar

1. Kızılırmak Ö. Genç yetişkinlerde yaşamda anlamın maneviyat ve kişilik özellikleri açısından incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara: 2015. 31 s.
2. Kılınçer H. Manevi danışmanlık ve rehberlik (MDR) üzerine: psikoloji, ilahiyat ve tıp alanlarında maneviyat ve MDR algısı. Ayten A. (Ed.) Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Teori ve Uygulama Alanları içinde (s. 19-60) İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi; 2017.
3. Türk Dil Kurumu Sözlükleri. Erişim adresi: https://sozluk.gov.tr/ Erişim Tarihi: 05.06.2021
4. Çınar F, Aslan F. Spiritüalizm ve hemşirelik: yoğun bakım hastalarında spiritüel bakımın önemi. Journal of Academic Research in Nursing. 2017; 3(1): 37-42.
5. Ekşi H, Kardaş S. Spiritual Well-Being: Scale Development and Validation. Spiritual Psychology and Counseling, 2017; 2(1): 73-88.

6. Doğan S. Kronik hastalığı olmayan yaşlı bireylerde manevi bakım, yaşam kalitesi ve aradaki ilişkinin değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi. Kafkas Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Kars: 2018. 6 s.
7. Miller L. Çocuklarda spiritüellik yaşam boyu sağlıklı gelişim için ebeveynliğe yeni bilimsel yaklaşım. Özarpacı Ö. (Çev.) İstanbul: Pegasus Yayınları; 2020.
8. Mathews I. Sosyal hizmet ve maneviyat. Özmen N. (Çev.) İstanbul: Bilge; 2017.
9. Zastrow C. Sosyal hizmete giriş. Çiftçi DB. (Çev. Ed.) Ankara: Nika; 2015.
10. Kitko CT. Dimensions of wellness and the health matters program at penn state. Home Health Care Management & Practice.2001; 13(4): 308-311.
11. Kendler KS, Gardner CO, Prescott CA. Religion, psychopathology, and substance use and abuse; a multimeasure, genetic-epidemiologic study. The American Journal of Psychiatry. 1997; 154(3): 322–329.
12. Hart T. The secret spiritual world of children. Makawao: New World Library; 2003.
13. Benson PL, Scales PC, Syvertsen AK, & Roehlkepartain EC. Is youth spiritual development a universal developmental process? An international exploration. The Journal of Positive Psychology. 2012; 7(6): 453–470.
14. Boyatzis C, Janicki DL. Parent-child communication about religion: Survey and diary data on unilateral transmission and bi-directional reciprocity styles. Review of Religious Research. 2003; 44 (3): 252-270.
15. Hay D, Nye R. The spirit of child, revised edition. London: Jessica Kingsley; 2006.
16. Cüceloğlu D. İnsan ve davranışı: psikolojinin temel kavramları.İstanbul: Remzi Kitabevi; 2006.
17. Gander JM, Gardiner HW. Çocuk ve ergen gelişimi. Dönmez A, Çelen N. (Çev.) Ankara: İmge Kitapevi; 2001.
18. Malone Y. Social cognitive theory and choice theory: a compatibility analysis. International Journal of Reality Therapy. 2002; 22 (1):10-13.
19. Aksoy A, Anlar B, Yalaz K. Mental-motor gelişim ve birinci basamak hekimi. Sendrom Aylık Aktüel Tıp Dergisi. 2005; 17 (3): 43-49.

20. Bee H, Boyd D. Çocuk gelişim psikolojisi. Gündüz, O. (Çev.) İstanbul: Kaknüs Yayınları; 2009.
21. Bayhan P, Artan İ. Çocuk gelişimi ve eğitimi. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları; 2004.
22. Gallahue DL, Ozmun JG, Goodway JD. Motor gelişimi anlamak: bebekler, çocuklar, ergenler, yetişkinler. 7. Basımdan Çeviri. Özer DS, Aktop A. (Çev. Ed.) Ankara: Nobel Yayınları; 2014.
23. Jarolmen J. Okul sosyal hizmeti bir uygulama kılavuzu. Özkan Y. (Çev.) Ankara: Nika Yayınevi; 2017.
24. Arı R. Gelişim ve öğrenme. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım; 2005.
25. Doherty J, Hughes M. Child development: theory and practice. Essex: Pearson Longman; 2009.
26. Bandura A. Social cognitive theory in cultural context. applied psychology: An International Review. 2002; 51 (2): 269-290.
27. Erikson E. İnsanın sekiz çağı. Üstün TB. Şar V. (Çev.) Ankara: Birey ve Toplum Yayıncılık; 1984.
28. Attepe S. Anne baba kaybının çocuklar üzerindeki etkileri. Aile ve Toplum Dergisi. 2010; 11 (6): 23- 29.
29. Fish-Murray CC, Koby EV, Van Der Kolk BA. Evolving ideas: the effects of abuse on children's thought. psychological trauma, Van der Kolk BA (Ed.) Washington: American Psychiatric Press; 1987.
30. Amerikan Psikiyatri Birliği. Mental bozuklukların tanısal ve sayımsal el kitabı. Köroğlu, E. (Çev. Ed.) Ankara: Hekimler Yayın Birliği; 1994.
31. Herman JL. Complex PTSD: A syndrome in survivors of prolonged and repeated trauma. Journal of Traumatic Stress.1992; 5(3): 377–39
32. Erdoğan B, Öztürk E. Ruhsal travmanın aktarımında narsisizm. Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi. 2018; 3 (3): 11-20
33. Briere J, Scott C. Travma terapisinin ilkeleri: belirtiler, değerlendirme ve tedavi için bir kılavuz; DSM-5 için güncellenmiş. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; 2016.

34. Akcan G. Travmanın psikolojik bileşenleri- post travmatik stres bozukluğu. Celbiş, O. (Ed.) Turaz Akademi- Adli Bilimler 2018 içinde (s. 47-53) Ankara: Akademisyen Yayınevi; 2018.
35. Sungur M, Sürmeli A, Özçubukçuoğlu A. Güneydoğu'da görev yapan askeri popülasyonda görülen travma sonrası stres bozukluğu üzerine bir çalışma. Nöropsikiyatri Arşivi. 1995; 32(3): 117-122.
36. Öztürk E. Travma kökenli disosiyatif bozukluk vakalarının aile bireylerindeki çocukluk çağı travmaları. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Adli Tıp Enstitüsü Sosyal Bilimler Anabilim Dalı: 2003.
37. Oflaz F. Felaketlerin psikolojik etkileri ve hemşirelik uygulamaları. CÜ Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi. 2008; 12(3): 70-76.
38. Herbert C. Travma sonrası psikolojik tepkileri anlamak. İstanbul: Psikonet; 2018.
39. Herman JL, Travma ve İyileşme. Tosun T. (Çev.) Literatür Yayınları, İstanbul; 2019.
40. American Psychiatrics Association. Diagnostic and statistical manual of mental disorders (5th ed.) Washington, DC: Author. 2013.
41. Gerson R, Rappaport N. Traumatic stress and posttraumatic stress disorder in youth: recent research findings on clinical impact, assessment, and treatment. The Journal of adolescent health: official publication of the Society for Adolescent Medicine. 2013; 52(2): 137–143.
42. Felitti VJ, Anda RF, Nordenberg D, Williamson, DF, Spitz AM, Edwards V, Koss MP, & Marks JS. Relationship of childhood abuse and household dysfunction to many of the leading causes of death in adults. The Adverse Childhood Experiences (ACE) Study. American Journal of Preventive Medicine. 1998; 14(4): 245–258.
43. Oflaz F. Travma yaşamış çocuk ve gençlerin ele alınmasında çocuk-ergen ruh sağlığı ve psikiyatri hemşireliği uygulamaları. Türkiye Klinikleri J Psychiatr Nurs-Special Topics. 2015; 1(2): 46-51.
44. Pechtel P, Pizzagalli DA. Effects of early life stress on cognitive and affective function: an integrated review of human literature. Psychopharmacology. 2011; 214(1): 55–70.

45. Boat WB, Sites HJ. Assessment of trauma and maltreatment in children with special needs. Simeonsson RJ, Rosenthal SL. (Ed.). Psychological and Developmental Assessment. The Guildford Press; 2001. 153-175
46. Doğan T. İkincil travmatik stres, eş duyum yorgunluğu ve koruyucu önleyici faktörler. Erdu-Baker Ö, Aksöz-Efe İ, Doğan T. (Ed.) Travma Psikolojisi içinde (s. 79-107) Ankara: Pegem Akademi; 2021.
47. Maschi T, Baer J, Morrissey MB, Moreno C. The aftermath of childhood trauma on late life mental and physical health: A Review of the Literature. Traumatology. 2013; 19(1): 49–64.
48. Nordanger DØ, Breivik K, Haugland BS, Lehmann S, Mæhle M, Braarud HC, & Hysing M. Prior adversities predict posttraumatic stress reactions in adolescents following the Oslo Terror events 2011. European Journal Of Psychotraumatology. 2014; 5(1) 23159.
49. Güloğlu B, Karaırmak Ö, Emiral E. Çocukluk çağı travmalarının tinsellik ve affetme üzerindeki rolü. Anadolu Psikiyatri Dergisi. 2016; 17(4): 309- 316.
50. Crompton M. Children, spirituality, religion and social work. Ashgate: Aldershot; 1998.
51. Connor KM, Davidson JR, Lee LC. Spirituality, resilience, and anger in survivors of violent trauma: a community survey. Journal of Traumatic Stress. 2003; 16(5): 487–494.
52. Drescher K, Foy D. Spirituality and trauma treatment: suggestions for including spirituality as a coping resource. National Center for PTSD Clinical Ouarterly. 1995; 5(1): 4-5.
53. Jordan, K. A trauma and recovery model for victims and their families after a catastrophic school shooting: focusing on behavioral, cognitive, and psychological effects and needs. Brief Treatment and Crisis Intervention. 2003; 3(4): 397–411
54. Daniel B, Wassell S. The early years: assessing and promoting resilience in vulnerable children. London: Jessica Kingsley; 2002.
55. Meyer D, Ponton R. The healthy tree: a metaphorical perspective of counselor well-being. Journal of Mental Health Counseling. 2006; 28(3): 189-201.

Biyomühendislik Alanındaki Etik Konulara Genel Bakış

Sema Coşkun[1]

Giriş

Biyomühendislik, mühendislik bilimlerinin 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren biyolojik bilimler ile ilgilenmesiyle ortaya çıkmıştır. (1,2) Bu nedenle biyomühendislik tanım olarak mühendislik ve biyolojik kavramların ilkelerini ve yöntemlerini birleştiren bir alan olarak ifade edilir. Biyomühendisliğin büyük bir kısmını biyomedikal mühendisliği kaplarken, alanın geriye kalanını tıp ile ilgili olmayan tarım, çevre mühendisliği gibi alanlar oluşturur. Günümüzde biyomühendislik etiğinin ayrı bir akademik disiplini yoktur, fakat biyomühendislikteki etik konular şu anda biyoetik, tıp etiği ve mühendislik etiği alanlarında çalışılmaktadır. (2) Disiplinler arası bir bölüm olan biyomühendislikteki sorunlar ve zorluklar hem hastalığın doğasını hem de makinenin ne olduğunu birlikte değerlendirmeyi gerektirir. Biyomühendisliğin Ar-Ge uygulamalarındaki etik konular insan ve hayvan deneyleri, biyomalzemelerin kullanımı ve modifikasyonu, üretilecek olan teknolojinin sonuçlarını tahmin etme ve kabul edilmiş olan etik ilkelerle tutarlı olacak şekilde tasarlanmasını sağlama sorumluluğu, doğruluk, çıkar çatışmalarından kaçınma olarak sıralanabilir.

Biyomühendislik alanı hızla gelişen teknoloji ile birlikte çeşitli alt alanlara sahip olmuştur. Bu alanlardan birkaçı genetik mühendisliği, kök hücre ve doku mühendisliği, biyomalzemeler, protezler, implantlar, biyomedikal görüntüleme, nöromühendislik (sinir mühendisliği) ve biyomimetiktir. Bu yazıda, biyomühendislikteki etik konular genel olarak ele alınmıştır.

Biyomühendislikteki Etik Konulara Genel Bakış

Hücre fonksiyonunu kimyasal, mekanik, elektriksel yollarla ya da genetik mühendisliği yoluyla kontrol etmeyi amaçlayan *hücresel mühendislik;* patolojik süreçleri anlayarak hastalığı önlemek ve tedavi etmek için hücresel süreçlere müdahale eder. Genetik mühendisliği ise hücrelerdeki genetik materyali kontrol etmeyi amaçlayan hücresel bir mühendislik alanıdır. Genetik mühendisliği alanındaki araştırmaların çoğu kusurlu genleri işlevsel olanlarla değiştirmek için

[1] Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Biyomühendislik Anabilim Dalı, Beytepe, Ankara, Türkiye. semacoskun@hacettepe.edu.tr

somatik hücre tedavisine odaklanmıştır (2). Üreme hücrelerinin genetik modifikasyonu ise günümüzde tartışmalı olan uygulamalar arasında yer almaktadır. Özellikle gelecek nesillere aktarılan genomda meydana gelecek kalıtsal değişiklikler tartışmanın temelini oluşturur.

İngiltere'de çocuklarında MERRF (*Myoclonic Epilepsy with Ragged Red Fibers*) sendromu bulunan iki anneye, İngiltere İnsan Dölleme ve Embriyoloji Otoritesi (*UK Human Fertilisation and Embryology Authority, HFEA*) tarafından ilk defa izin verilerek gerçekleştirilen "üç ebeveynli bebekler"in doğumu büyük ses getirmiştir (3, 4). Bu bebeklerin doğumu mitokondriyal replasman tedavisini temel alır. Bu tedavide ilk annenin yumurtalarındaki kusurlu mitokondriyal DNA, diğer annenin yumurtalarından elde edilen DNA ile değiştirilmiştir; yani 3 ebeveynli bebekler kalıtımsal olarak 2 anne ve 1 babaya sahip olmuşlardır. Başarılı olan bu çalışma sonrasında annelerin mitokondriyal bağış yapması ile ilgili konular gündeme gelmiş ve zeka, kas gücü gibi insani özellikleri geliştirmek için bu uygulamanın kullanılmasının etik olup olmayacağı tartışmaları başlamıştır.

Hücresel mühendisliğin tartışmalarında bir taraf insanüstü yeteneklere sahip insanlar yaratmak için insan biyolojisini değiştirmenin doğal olmadığını, bunun sosyal ve ahlaki olarak istenmeyen sonuçlarının olabileceğini savunurken; diğer taraf bunun onaylanması gerektiğini ve bilimsel açıdan ilerleme yolunun bu şekilde olacağını savunmaktadır (2). Bir televizyon kanalında 2006 yılında yayınlanmaya başlayan *Heroes* dizisinde genetik modifikasyon ile sıradan insanlara özel yetenekler kazandırılması, bu yeteneklere sahip olanlarla olmayanların davranışları ve aynı zamanda genetik modifikasyonları gerçekleştiren bilim insanlarının davranışları işlenmiştir. Hücresel mühendisliğin uzun vadeli yan etkileri şu anda tahmin edilememektedir; fakat bilimin öncüsü olarak nitelenen bilimkurgu, bir gün gerçekleşme olasılığı olan olayları ele aldığı için -*Heroes* dizisinde olduğu gibi- sosyal ve ahlaki olarak neyin istenmeyen olduğunu etik açıdan değerlendirmemize yardımcı olabilir.

Dokuların ve organların onarılmasını veya değiştirilmesini amaçlayan *doku mühendisliği,* hücresel mühendisliğe bağlı olduğu kadar biyomalzeme bilimine de bağlıdır. Doku mühendisliğindeki temel etik sorunlar ise otojenik, allojenik ve zenojenik hücrelerin ve kök hücrelerin kullanımları ile ilgilidir. Özellikle zenojenik hücreler, farklı türlerin kullanımını

içerdiği ve tür sınırlarını aştığı için etik açıdan tartışmalı konular arasında yer alır. Türler arası kimeraların üretilmesi ise bu tartışmalı konulardan bir tanesidir. Yunan mitolojisindeki yarı insan yarı boğa olan Minotaur ya da yarı insan yarı keçi olan Pan gibi Antik Çağ'dan beri kimeralar muhteşem yaratıklar olarak tasvir edilirken, günümüzde kimera kavramı anlamsal bir değişim geçirmiştir. Örneğin bir fare içerisinde sıçan pankreasının üretilmesi sonrasında organ nakli sıkıntısını gidermek amacıyla insan organlarının domuzlarda üretilmesi fikri üzerine tartışmalar devam etmektedir (5). Tartışılan en büyük risk ise insan gametlerinin kimerik hayvanlar tarafından üretilmesidir. Bu konuda etik açıdan sınırların ihlal edilmemesi için tıbbi prosedürler sıkı bir şekilde izlenmeli ve gerekirse teknik açıdan engellenmeli veya durdurulmalıdır.

Günümüzde organ nakli sıkıntısını azaltabilmek için gelecek vaat eden rejeneratif tıp alanlarından biri 3-boyutlu (3B) biyoyazıcılar ile doku ve organ üretimidir. Böylece kişiselleştirilmiş tıp teknolojisi ön plana çıkmaya başlamıştır. Ancak her yeni teknolojide olduğu gibi 3B biyoyazıcı (bioprinter) alanında da etik problemler ortaya çıkmaktadır. Özellikle canlı hücrelerin kullanılması bu alanın en temel etik sorunu olarak değerlendirilmektedir (6). Kullanılan hücre tipi, biyoyazımı (bioprinting) yapılmış olan dokunun özelliklerini belirlemede önemli bir rol oynar. Hücre tipi olarak genellikle kök hücreler tercih edilir ve kök hücrelerin elde edildiği kaynak, etiğin ilgilendiği konular arasındadır. Özel olarak insan embriyonik kök hücrelerinin kullanımı hem ahlaki hem de yasal olarak sınırlamalara sahiptir. Bu hücrelerin ana kaynağı embriyolar ve fetüsler olduğu için insan embriyonik kök hücrelerinin ekiminin yapılmasına Sağlık Bakanlığı'nın 2005/141 sayılı genelgesinin 18. maddesinde belirtilen esaslar dışında etik olarak izin verilmemektedir (7). Bir diğer önemli konu ise organ nakli sıkıntısını gidermek amacıyla 3B biyoyazıcılar ile üretilen organ ve dokuların yasadışı ticaretinin yapılmasının önüne geçilmesidir (6). Bu nedenle 3B biyoyazıcılar klinik olarak kullanılabilir hale gelmeden önce ilgili tıbbi düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

Biyomalzemeler, doğal ya da yapay olarak elde edilen ve zarar görmüş olan doğal biyolojik dokuyu onarmak için kullanılan malzemelerdir. Biyomalzemeler yapay olarak metaller, polimerler, seramikler ve kompozitler kullanılarak üretilebilir. Biyomalzemelerin kullanımına ilişkin etik sorunlar ise daha çok sağlık alanı ile ilgilidir. İnsan vücudunun yapay malzemelere

karşı reaksiyonu, öngörülemeyen sonuçlara neden olabilir. Bu nedenle üretilen biyomalzemeler insan vücudunda kullanılmadan önce, uzun vadeli *in-vitro* testlerin yapılması gerekir. Üretilen biyomalzemeler için yapılacak olan hayvan deneylerinde 3R kuralının ilkeleri sorumluluk bilinciyle uygulanmalıdır. Diğer taraftan, biyomalzemelerin üretilmesi ve kullanılması aşamalarına endüstrinin de katılımı göz önüne alındığında, etik tartışma konuları içerisinde sınırlı kaynakların adil kullanımı ve çıkar çatışmaları yer alır (2). Yeni teknolojilerin klinik uygulamalarda kullanımına izin vermeden önce güvenlik ve beklenen etki açısından belirlenen standartlardaki testlerin sonuçlarının olumlu olması gerekir. Örneğin, Johnson & Johnson şirketinin yan kuruluşu olan DePuy'un ürettiği ASR (*Articular Surface Replacement*) kalça implantlarının tasarım kusurları olduğu 2008 yılında kendi danışmanları tarafından söylenmiş, fakat hastalara implante eden cerrahlara bu durum bildirilmemiştir (8). İlerleyen senelerde ASR implantlarının başarısız olduğu, sağlık sistemi kayıtları ile bildirilmesine rağmen şirket tarafından bu raporlar yalanlanmış; 2003 yılında implantın satışından önce yapılan performans testleri ise 2010 yılında ortaya çıkmış ve bu testlerin yanlış veya yetersiz standartlara sahip olduğu belirlenmiştir. Sonuç olarak şirket, ASR kalça implantının kusurları sebebiyle 10.000 dava ile karşı karşıya kalmıştır. İlk davaları 8 milyon doları aşan zararla sonuçlanmıştır.

Biyomedikal görüntülemede X-ışını, ultrason, manyetizma, ultraviyole gibi çeşitli kaynakların doku ile etkileşimleri kullanılarak röntgen, tomografi, ultrasonografi gibi görüntüleme teknikleri geliştirilmiştir. Bu sayede hastalığın teşhisi daha doğru olurken, daha az girişimsel işlem yapılmış olur. Görüntüleme tekniklerinde etik olarak tartışmalı uygulamalara neden olabilecek alan ise optogenetiktir. Henüz başlangıç aşamasında olan bu alanın sinir bilimine katkısının büyük olacağı düşünülmektedir. Optogenetikte özel olarak seçilmiş bir gen tarafından ışığa duyarlı hale getirilen belirli nöronlar, istenildiği gibi etkinleştirilir ya da devre dışı bırakılır. Bu sayede, bir bölge içinde farklı hücre tiplerinin kontrol edilmesi sağlanır. Bu alandaki çalışmalar ile bağımlılık, depresyon, şizofreni, parkinson gibi nörolojik ve psikiyatrik hastalıklara müdahale edilebileceği düşünülmektedir (2). Optogenetikte algı, hayal kurma, hatırlama, hafıza gelişimi gibi insan zihni ile ilgili yapılan çalışmalar da bulunduğu için optogenetiğin "zihin kontrolü"nde kullanılabileceği görüşleri bulunmakta; tıbbi olmayan nedenlerle kötüye kullanım vakalarının ortaya çıkabileceği öngörülmektedir (2). Bu nedenle,

bu alan biyomedikal etiğin dört temel ilkesi (yararlılık, zarar vermeme, özerkliğe saygı, adalet) ile ele alınmalıdır (9,10). Bu ilkeler, insan haklarını ihlal etmeden zihin çalışmalarına rehberlik ederek insan yaşamının refahının arttırılmasına yardımcı olacaktır.

Nöromühendislik, rehabilite edici çözümler sağlamak amacıyla mühendislik ilkelerini ve nörobilim yöntemlerini kullanarak nörolojik işlevleri analiz eder ve işlev bozuklukları için yeni tedaviler tasarlar. Beyin-makine arayüzleri, nöromodülasyon, nörorehabilitasyon, nörorobotik ve beyin görüntüleme gibi konular nöromühendisliğin ilgilendiği alanlardır. Amerikan Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi (*National Aeronautics and Space Administration, NASA*), insan-makine etkileşimi için alternatif yöntemler geliştirmeye odaklanan bir araştırma grubuna sahiptir (11). Örneğin, bu araştırma grubu, kas hareketlerini ölçmek için boğaza yerleştirilen elektrotlarla çalışan ve sonrasında sınırlı da olsa bir kelime dağarcığına çevrilen sessiz bir konuşma arayüzü geliştirmektedir. Uluslararası bir yayın kuruluşu olan BBC ise 2015 senesinde *iPlayer* uygulaması için elektroensefalografi (EEG) okuma kulaklığı kullanarak zihinle kontrol edilebilen bir prototip geliştirmiştir (12). Böylece 10 BBC personeli, kendi beyin dalgalarından başka bir şey kullanmadan, düşünce yoluyla uygulamayı açabilmiş ve uygulamadan program seçerek izleyebilmiştir. Kısaca nöromühendislik ile her türlü insan yeteneğinin geliştirilebileceğine inanılmaktadır (11). Bu nedenle, geliştirilecek olan teknolojilerin ahlaki yönden uygun kullanımının garanti edilebilmesi için etik açıdan düzenlemelere sahip olması gerekmektedir. Diğer taraftan vücudun nöroimplantlara karşı toleransı kapsamında potansiyel riskler değerlendirilmelidir. Ayrıca nöromühendislik ile geliştirilen teknolojilerin doğru olmayan kullanımı, kişilik bozukluklarını tetikleyebileceğinden bu teknolojilerin uygun kullanımı ile ilgili etraflı tartışmaların yapılmasına ihtiyaç vardır.

Biyomimetik ise sistemlerin, malzemelerin ve süreçlerin geliştirilmesi için biyolojik sistemlerden ilham alan bir alandır. Biyomimetik, Janine Beynus tarafından 1997 yılında yayınlanan kitapta (*Biomimicry: Innovation Inspired by Nature*) *biyomimikri* olarak adlandırılmıştır ve bu kitapta Beynus, toplumdaki ilerlemeleri sürekli kılmak için doğadan yola çıkılarak insan gelişimine biyomimetik bir yaklaşımın gerekli olduğu iddiasını yazmıştır (2). Günümüzde biyomimetik; robotik, yapay zeka, nanoteknoloji gibi alanlarda uygulama alanlarına sahiptir. Doğanın taklidi, toplum gelişiminin sürdürülebilirliğini arttırabilir; ancak

bunun bir bedeli de olabilir. Biyomimetik robotlar ve makineler, insanlar için seçimler yapabilir ve dolayısıyla özerklik kavramıyla ilgili yeni tartışmalar ortaya çıkarabilir ya da mahremiyeti tehdit ederek insanlığı yeni gözetim biçimleri ile karşı karşıya getirebilir. Biyomimetiğin askeri uygulamaları ise günümüzde tartışılan en popüler konulardan bir tanesidir. Özellikle köpekler, yılanlar, tırtıllar, arılar, karıncalar gibi hayvanları taklit eden biyomimetik robotlar yeni bir savaş türü olarak bir robotik savaş dalgasına yol açabilir. Bu tür teknolojilerin geliştirilmesi de etik sorunları beraberinde getirecektir. Doğada güçlü olan türün bir varoluş mücadelesinin ürünü olduğu iddia edilebilir; fakat ahlaki açıdan türlerin evrimsel olarak hayatta kalma ölçüsü tartışmalıdır.

Sonuç

Biyomühendislik, geniş bir alana sahiptir ve çok fazla alt alanı vardır. Bu yazıda biyomühendislikteki etik konular genel olarak anlatılmıştır. Gelişmeye devam eden bir alan olduğu için önümüzdeki yıllarda biyomühendislik çalışmalarına bağlı yeni etik sorunların ortaya çıkması beklenmektedir. Bu nedenle, bu alandaki olası etik sorunlar belirlenmeli, değerlendirilmeli ve ilgili rehberler geç kalınmadan oluşturulmalıdır.

Kaynaklar

1. Bugliarello, G. Bioengineering Ethics: The Ethics of the Linkage Between Engineering and Biology. In The Experiences and Challenges of Science and Ethics: Proceedings of an American–Iranian Workshop. *National Academies Press (US)*; 2003: Appendix E, 42-50.
2. Brey, P. A., Nagel, S. Bioengineering. *Encyclopedia of Global Bioethics*; 2015.
3. Callaway, E. UK Moves Closer to Allowing 'Three-Parent' Babies. *Nature*; 2016.
4. The Guardian. UK Doctors Select First Women to Have 'Three-Person Babies'. *Available at: https://www.theguardian.com/science/2018/feb/01/permission-given-to-create-britains-first-three-person-babies*; 1 February 2018 (Accessed: 19 December 2021).
5. Bourret, R., Martinez, E., Vialla, F., Giquel, C., Thonnat-Marin, A., De Vos, J. Human–Animal Chimeras: Ethical Issues About Farming Chimeric Animals Bearing Human Organs. *Stem Cell Research and Therapy*; 2016, 7(1), 1-7.

6. Kirillova, A., Bushev, S., Abubakirov, A., Sukikh, G. Bioethical and Legal Issues in 3D Bioprinting. *International Journal of Bioprinting*; 2020, 6(3).
7. Hacettepe Üniversitesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı. Embriyonik Kök Hücre Araştırmaları Soru ve Cevap. *Available at: http://www.deontoloji.hacettepe.edu.tr/ekler/pdf/sorucevap/embriyonikk%C3%B6kh%C3%BCcrearastirmalarisorucevap.pdf*; Accessed: 19 December 2021.
8. Racine, J. Orthopedic Medical Devices: Ethical Questions, Implant Recalls and Responsibility. *Rhode Island Medical Journal*; 2013, 96(6), 16.
9. Medaglia, J. D., Zurn, P., Sinnott-Armstrong, W., Bassett, D. S. Mind Control as a Guide for the Mind. *Nature Human Behaviour*; 2017, 1(6), 1-8.
10. Beauchamp, T. L., Childress, J. F. Biyomedikal Etik Prensipleri. Çev. Temel, M. K. İstanbul: *Betim Kitaplığı*; 2017.
11. Gordijn, B., Buyx, A. M. Neural Engineering: The Ethical Challenges Ahead. In Giordano, J. J., Gordijn, B., editors. Scientific and Philosophical Perspectives in Neuroethics. *Cambridge: Cambridge University Press*; 2010. pp. 283–301.
12. BBC. Mind control your TV. *Available at:* https://www.bbc.co.uk/blogs/internet/entries/cd1e4242-3dd2-4e48-8556-8a5ecec6b056; 18 June 2015 (Accessed: 19 December 2021).

Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Siyasete Katılım

Sevinç Sütlü[1]

Giriş

"Şuna inanmak lazımdır ki dünya üzerinde gördüğünüz her şey kadının eseridir."

"Toplumun başarısızlığının asıl sebebi kadınlara karşı olan bilgisizlikten ileri gelir, bir toplumun bir organı faaliyette iken diğer organı işlemez ise o toplum felç olur."

Atatürk,1923

Biyolojik açıdan kadın ya da erkek cinsin tanımı tüm toplumlarda tek ve tartışmasız iken toplumda karşılıkları için aynı şeyi söyleyebilmek mümkün değildir. Kişinin kadın ya da erkek olarak gösterdiği genetik, fizyolojik ve biyolojik özelliklere "cinsiyet (sex)" denir. Toplumsal cinsiyet ise; kadının ve erkeğin sosyal olarak belirlenen rollerini ve sorumluluklarını ifade eder. (1) Örneğin çocuk bakmak kadının sorumluğuyken politika yapmak erkek rolüdür.

Toplumsal cinsiyet hiyerarşiktir; sosyal ve ekonomik eşitsizlikler üretir. Cinsiyete dayalı ayrımcılık, etnik köken, sosyoekonomik durum, engellilik, yaş, coğrafi lokasyon ve cinsel yönelim gibi diğer ayrımcılık faktörleriyle kesişir.

Toplumsal cinsiyette eşitlik; fırsatları kullanmada, kaynakların ayrılması ve kullanımında, hizmetleri elde etmede bireyin cinsiyeti nedeniyle ayrımcılık olmaması/yapılmamasını ifade edilmektedir. Toplumsal cinsiyette hakkaniyet ise, kadın ve erkek arasında sorumlulukların ve kazançların dağılımında adalet ve hakkaniyetin olmasıdır (1).

Avcı ve toplayıcı toplumlara bakıldığında anaerkil bir düzen olduğu görülmektedir. Kadın hem evde hem de erzak temin edebilmek için dışarıda çalışmış, çocuk doğurmuştur. Kadının doğurganlığı bu toplumlarda anaerkil düzen oluşumunu sağlamıştır (2). Ancak Tunç Devrine geçişle beraber özellikle sabanın kullanılmasıyla beraber erkekler daha üstün konuma gelmiş ve ataerkil düzene geçilmiştir.

[1] Dr. Öğr. Üyesi. Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Cevat Sayılı Sağlık Bilimleri Fakültesi, Gerontoloji Bölümü Burdur/Türkiye. sevincdr@gmail.com

Geçen yıllar içinde çok sayıda uluslararası ve ulusal düzenlemeler yapılmasına, çok sayıda uluslararası anlaşmaya taraf olunmasına rağmen toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması mümkün olmamıştır. Erkek cinsiyetin kolayca ulaştığı imkanlara kadınların ulaşımını sağlayabilmek amacıyla dernekler kurulmaya, eylemler yapılmaya devam edilmekte; kadın hakları ve dezavantajlı grup olarak kadınlardan bahsedilmektedir. Kadınların toplumsal yaşama tam ve eşit bireyler olarak katılımlarında karşılaştıkları engellerin aşılması ve buna yönelik tüm önlemlerin alınması ihtiyacı halen devam etmektedir.

Dünya Ekonomik Forumu (WEF) 2006 yılından bu yana her yıl Küresel Cinsiyet Uçurumu Raporu yayınlamaktadır. Küresel Cinsiyet Uçurum Endeksi kullanılarak toplumsal cinsiyete dayalı farklar ölçülmekte ve sağlanan ilerleme izlenmektedir. Ölçümler; Ekonomik Katılım ve Fırsatlar, Eğitime katılım, Sağlık ve hayatta kalma ile Politik Güçlenme olmak üzere dört temel boyutta yapılmaktadır.

İndeks verileri 0-100 arasında ölçer ve uçurumun ne ölçüde kapandığını gösterir. 2021 yılı verilerine göre küresel toplumsal cinsiyet farkı toplamda %67,7 oranında kapanmıştır. Alt başlıklara bakıldığında sağlık ve sağ kalımda %97,5, eğitime ulaşımda %95 fark kapanması olduğu görülmektedir. Öte yandan ekonomik katılım ve fırsatlar endeksinde %58,3 ve Politik Güçlendirme endeksinde %21,8 düzeyinde kalındığı görülmektedir. Bölgelere göre endeksler Tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo 1. Bölgelere göre endeksler

	Toplam Endeks (%)	**Ekonomik katılım ve fırsatlar (%)**	**Eğitime katılım (%)**	**Sağlık ve Hayatta Kalma (%)**	**Politik Güçlenme (%)**
Batı Avrupa	77,6	70,0	99,8	96,7	43,8
Kuzey Amerika	76,4	75,3	100.0	96,9	33,4
Latin Amerika ve Karayipler	72,1	64,2	99,7	97,6	27,1
Doğu Avrupa ve Orta Asya	71,2	73,5	99,7	97,7	14,2

Doğu Asya ve Pasifik	68,9	69,6	97,6	94,9	13,5
Sahra altı Afrika	67,2	66,1	84,5	97,3	20,8
Güney Asya	62,3	33,8	93,3	94,2	28,1
Orta Doğu ve Kuzey Afrika	60,9	40,9	94,2	96,5	12,1
Küresel Ortalama	67,7	58,3	95,0	97,5	21,8

Kaynak: WEF,2021

Kadınlar dünya nüfusunun yarısından biraz fazlasını oluşturmaktadır. Üretici ve üreme alanlarındaki ikili rolleri nedeniyle toplumların sosyal ve ekonomik gelişimine katkıları da erkeklerinkinin yarısından fazladır. Buna rağmen toplumsal kaynakların kullanımına ilişkin kararların alındığı resmi siyasi yapılara ve süreçlere katılımları yetersiz kalmaktadır (3).

Yasal Düzenlemeler

Türk kadınları erkeklerle eşit bir biçimde, dünyadaki pek çok ülkedeki kadınlardan çok önce, 1930 yılında yerel seçimlerde, 1934 yılında da milletvekili seçimlerinde seçme ve seçilme hakkını elde etmişlerdir. Anayasa'nın 67, 68 ve 70. maddelerine göre, yerel ve genel seçimlerde "seçme ve seçilme", "siyasi parti kurma", "belirlenen usule uygun olarak siyasi partilere katılma ve siyasi partilerden çekilme", "referandumlara katılma" ve "kamu hizmetine girme" hakkı tüm Türk vatandaşlarına tanınmıştır. Ayrıca 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun 83. maddesinde "siyasal partilerin, herkesin dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşit olduğu prensibine aykırı amaç güdemeyeceği" belirtilerek, cinsiyet de dâhil olmak üzere ayrımcılık temelinde parti çalışmaları yapılması engellenmiştir (4).

Kadınların siyasal katılımına ilişkin dünyadaki gelişmelere bakıldığında ise önemli düzenlemeler 20. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda BM tarafından 1952'de kabul edilen Kadınların Siyasal Haklarına Dair Sözleşme, kadınların siyasal haklarının evrensel düzeyde tanınması açısından önemli bir düzenlemedir. Bunun yanı sıra BM Genel Kurulu tarafından 1979'da kabul edilen Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi

Uluslararası Sözleşmesinde (CEDAW) devletlerin, siyasal ve kamusal yaşama kadınların erkeklerle eşit şekilde katılım haklarını güvence altına alması yer almaktadır. BM öncülüğünde düzenlenen Dünya Kadın Konferansları da kadınların siyasal haklarının gelişiminde önemli rol oynamıştır. Pekin Konferansında; Siyasal partilerin kadın komisyonları kurmalarını sağlayacak yasal değişiklerin yapılması, Kota sistemi uygulayarak yerel yönetimlere, siyasal partilerin her düzeydeki karar ve yürütme organlarına kadınların katılımının artırılması taahhüttü verilmiştir (5). Türkiye özelinde Birleşmiş Milletler (BM) Kadın Birimi 2021 yılı itibarıyla 3 yıl sürecek kadınların siyasette söz sahibi olmalarını desteklemek amacıyla Siyasette ve İş Hayatında Kadınların Liderliğinin ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Geliştirilmesi projesini uygulamaya başlamıştır (6).

Mevcut Durum

Dünya genelinde 156 ülkede 35,500 parlamenter koltuğunun sadece %26,1 i kadınlara aittir. 52 ülkede kadınların parlamentoda temsil oranı %20'nin altındadır. Vanuatu ve Papua Yeni Gine'de hiç kadın parlamenter bulunmamaktadır. Bakanlık pozisyonlarında da durum farklı değildir. 3400 bakanın %22,62'si kadındır (7).

Son 50 yıla bakıldığında en üst siyasi pozisyona yani devlet başkanlığı görevine ulaşabilen çok az kadın olmuştur. İsveç, İspanya, Hollanda ve Amerika Birleşik Devletleri'nin de arasında olduğu 81 ülkede hiç kadın devlet başkanı olmamıştır. 17 ülkede ise kadınlar 1 yıldan az süreyle devlet başkanlığı görevini yürütmüştür. Kadınlar, devlet başkanlarının %6,6'sını, hükümet başkanlarının %6,2'sini, meclis başkanlıklarının ise %20,5'ini oluşturmaktadır. Bakanlık sayılarına bakıldığında İspanya (%67) ve Finlandiya (%61,1) dünya sıralamasının başında yer almıştır. Son sırayı ise hiç kadın bakana sahip olmayan Brunei Darüsselam, Kiribati, Papua Yeni Gine, Saint Vincent ve Grenadinler, Suudi Arabistan, Tayland, Tuvalu, Vanuatu ve Vietnam paylaşmaktadır. (8)

Öte yandan uzun yıllardır kadınların lider olduğu veya son birkaç yılda pozisyonlarını en yüksek pozisyona ulaştığı ülkeler de bulunmaktadır. Son 50 yılda İsviçre'de 8 yıl, Almanya 15,6 yıl, Finlandiya 13 yıl, İngiltere'de 14,6 yıl, İrlanda 20,8 yıl süreyle kadın başkanlarca yönetilmiştir. Bangladeş de kadınların devlet başkanlığı süresi (27 yıl) erkeklerden fazladır (7).

Avrupa Birliği ulusal parlamentoların alt meclisler dahil üyelerinin, üçte ikisini erkek (%67,3) ve üçte birini kadınlar (%32,7) oluşturmaktadır. Ulusal parlamentolardaki kadınların oranı %49,6'dan (İsveç) %12,6'ya (Macaristan) kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. İspanya, Fransa, Finlandiya ve İsveç'te kadınlar sandalyelerin en az %40'ına sahiptir. Kadınların üye devletlerdeki ulusal parlamentolarda temsili, 2004'ten bu yana yılda sadece yüzde 0,7 puanla çok yavaş bir şekilde iyileşmiştir Bu oranda, cinsiyet dengesinin sağlanması 12 yıldan fazla sürecek ve 2050 yılına kadar eşitliğe (her cinsiyetin %50'si) ulaşamayacaktır (9).

Türkiye'de hukuki açıdan kadının erkekle eşit söz hakkına ve temsil yetkisine sahip olduğunu söyleyebiliriz. Fakat bu sisteme toplumsal açıdan ve sosyal hayatta uygulanabilirliği açısından bakıldığında, özellikle kadının siyasi alandaki varlığının birçok engelle karşılaştığı görülmektedir. (10).

Ulusal düzeyde siyasal temsile bakıldığında; kadınların ilk defa aday olarak katıldığı 1935 seçimlerinden bu yana TBMM'ye seçilen 13061 milletvekilinin 816'sını (%6,2) kadınlar oluşturmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisi verilerine göre; 2020 yılında 584 milletvekili içerisinde kadın milletvekili sayısının 101, erkek milletvekili sayısının ise 483 olduğu görüldü. Meclise giren kadın milletvekili oranı, 2007 yılında %9,1 iken bu oran 2018 yılında %17,3 oldu. (11).

Yürütme organına bakıldığında, Cumhuriyetin kuruluşundan beri görev yapan 12 Cumhurbaşkanı arasında kadın bulunmamaktadır. 31 Başbakanın ise 1'i kadındır. Ayrıca 1923'ten bu yana kurulan 65 Hükümette göreve gelen Bakanların %2'sini kadınlar oluşturmuştur.

Yerel yönetimlere baktığımızda; 1999, 2004, 2009 ve 2014 yerel seçim sonuçlarına göre Türkiye'de kadınlar, belediye meclis üyeliğinde en fazla %10,7, belediye başkanlığında %2,9 ve il genel meclis üyeliğinde ise %4,8 oranında yer alabilmiştir. Aynı zamanda, Türkiye'de 31.963 mahalle, 18.329 köy olmak üzere toplam 50.292 muhtar bulunmaktadır. 2019 yerel seçim sonuçlarına göre yalnızca 41 kadın belediye başkanı ve 1085 kadın muhtar seçilmiştir. Böylece, tüm belediye başkanlıklarının yalnızca %3,1'inde ve tüm muhtarlıklarının sadece %2,1'inde kadınlar yer alabilmiştir (12).

Yerel yönetimlerin her kademesinde seçilmişlerin cinsiyetlere göre temsili Tablo 2'de verilmiştir (13).

Tablo 2. Yerel yönetimlerde seçilmişlerin cinsiyete göre dağılımı.

Türü	**Erkek**	**Kadın**	**Toplam**
Büyük Şehir Belediye Başkanı	27 (%90)	3 (%10)	30
Büyükşehir İlçe Belediye Başkanı	494 (%95)	25 (%5)	519
Belediye Meclis Üyesi	18.461 (%89)	2284 (%11)	20.745
İl Belediye Başkanı	50 (%98)	1 (%2)	51
İlçe ve Belde Belediye Başkanı	776 (%98)	12 (%2)	788
İl Genel Meclisi Üyesi	1.223 (%96)	48 (%4)	1.271
Köy Muhtarı	18.081 (%99)	115 (%1)	18.196
Mahalle Muhtarı	31.049 (%98)	970 (%2)	32.019
Köy İhtiyar Meclis Üyesi	79.689 (%99)	1.007 (%1)	80.696
Mahalle İhtiyar Heyeti Üyesi	134.362 (%98)	3.418 (%2)	137.780
Toplam	**284.212 (%97)**	**7883 (%3)**	**292.095**

Kaynak: YSK, 2019

Kadınların Türkiye'de gerek TBMM'de gerekse mahalli idarelerde temsili yeterli düzeyde olmadığı görülmektedir.

Kadınların Siyasal Katılımını Engelleyen Faktörler

Kadınların karşılaştığı yapısal ve işlevsel kısıtlamalar, bir toplumdaki sosyal ve politik ilişkiler tarafından şekillendirilmektedir. Kadınların siyasi olarak dışlanmasının ortak örüntüsü, sosyal ve politik söylemlerden, Politik yapılardan ve kurumlardan, Kadınların bireysel ve kolektif faaliyetlerine sınırlar koyan sosyokültürel ve işlevsel kısıtlamalardan kaynaklanmaktadır (3).

I. İdeolojik Faktörler

Erkek egemenliği sistemi olan ataerkillik, biyolojik cinsleri erkek ve kadınlara dönüştürür ve erkeklerin ayrıcalıklı olduğu cinsiyet ilişkileri hiyerarşisini inşa eder. Ayrıca kadınların siyasetle ilişkisini de şekillendirir.

Toplumsal cinsiyet rolü ideolojisi, ataerkillik sistemiyle kadınları evininde anne ve eş, erkekleri ise kamusal alana olarak yerleştirmektedir. Tüm kültürlerde kamusal alan erkeklerle ilişkilendirilirken, ev içi alan kadınlar için meşru alan olarak algılanmaya devam etmektedir. Bu, küresel olarak kadınların siyasal katılım düzeyini şekillendiren hayati faktörlerden biridir. Kamusal ve özel alan arasındaki sınırlar, kadınların günlük yaşamlarında genellikle bulanıktır. Kadınlar, belirli bir kültür ve toplumda mevcut olan tutarsızlıkları değerlendirerek kamusal alana girişleri için hak talebinde bulunmak zorundadırlar. Cinsiyet rolü ideolojisi statik olmayıp belirli bir toplumun ekonomik, sosyal ve politik sistemleriyle kesişirken değişim içinde olsa da kadınlar siyasetten dışlanmalarına neden olan özel alan içinde tanımlanmaya devam etmektedir.

II. Politik Faktörler

Siyasetin doğası, kadınların siyasete dahil edilmesi veya dışlanması için önemli bir faktördür. Vicky Randall, siyaseti kaynakların vatandaşlar arasında paylaştırıldığı sürece bilinçli, kasıtlı bir katılım olarak tanımlayan geleneksel siyaset görüşünün aksine, siyaseti "güç yapısal ilişkileri, bir grup insanın başkaları tarafından kontrol edildiği düzenlemeler" olarak tanımlamaktadır. Bu anlayış sonucu kadın sadece aile özel alanında sınırlanmakta ve apolitik hale getirmektedir. Hatta kadınlar siyasete atıldıklarında bile sadece anne ve eş olarak görülmeye devam etmektedir. Siyasal alanda da evdeki sorumluluklarına benzer sosyal destek projeleri içinde yer almaları beklenmektedir (14).

Siyasetin, siyasi partilerin ve resmi siyasi yapıların erkek egemenliği, kadınların siyasete katılımını engelleyen bir diğer faktördür. Genellikle erkek egemen siyasi partiler, ulusal öneme sahip konularda kadınları hayal kırıklığına uğratan bir erkek bakış açısına sahiptir. Bu bakış açısı kadınları genellikle göz ardı eder ve partilerinin politikalarına yansıtmaz. Ayrıca kadınlar, erkek liderliğin cinsiyet ön yargıları nedeniyle parti yapıları içinde genellikle liderlik konumuna getirilmezler. Meclis toplantıları kadınların ev içi sorumluluklarıyla çelişen tuhaf zamanlarda yapılır.

Demokratik çerçeve ve demokratikleşme düzeyi de kadınların siyasete katılımını etkiler. Avrupa'da ve gelişmekte olan laik demokratik ülkelerde, dini ortodoksinin siyaseti ve

demokrasiyi şekillendirdiği ülkelere kıyasla, kadınların siyasete katılımı için nispeten daha fazla alan oluşturulmuştur.

III. Sosyokültürel Faktörler

Kadınların erkekler karşısında ikincil statüsü, ülkeler arasında doğası ve boyutunda farklılıklar olmasına rağmen, evrensel bir olgudur. Cinsiyet rolü ideolojisi yalnızca kadınlık ve erkeklik ikiliğini yaratmakla kalmamaktadır. Aynı zamanda onları, kadın cinsiyetine toplumsal olarak atfedilen üreme rolleri nedeniyle genellikle erkek cinsiyetinden daha az değer verilen hiyerarşik bir düzene sokmaktadır. Cinsiyet statükosu, devlet, toplum ve aile tarafından kadınların insani gelişimine düşük kaynak ayrılması yoluyla sürdürülür. Bu, tüm ülkelerde eğitim, sağlık, istihdam, üretken kaynakların kullanımı ve siyasette cinsiyet eşitsizliklerini içeren sosyal göstergelere yansımaktadır. Kadınların sosyo-kültürel bağımlılığı, siyasal katılımlarının önündeki en önemli engellerden biridir.

Kadınlar ayrıca, üretim ve üreme alanlarındaki ikili rolleri sonucunda kendilerine ayrılan zamanın sınırlı olması nedeniyle siyasete katılmayı zor bulmaktadır. Anneler ve eşler olarak birincil rolleri, ev içi sorumluluklar ve bakım işleri, siyasete vakit ayırmayı zorlaştırmaktadır.

IV. Ekonomik Faktörler

Siyaset giderek ticarileşmekte ve siyasete katılmak için giderek daha fazla paraya ihtiyaç duyulmaktadır. Kadınların ekonomik kaynaklara ulaşım kısıtlılığı politik çalışmalara katılımlarını sınırlamaktadır.

V. Sosyal Sermaye ve Siyasi Kapasite Eksikliği

Kadınlar genellikle toplulukların, kabilelerin veya akrabalık gruplarının başkanı olmadıkları için sosyal sermayeden yoksundurlar. Bu da onlar için siyasi beceriler, ekonomik kaynaklar, eğitim, öğretim ve bilgiye erişim gibi siyasi katılım araçlarının ve seçmen tabanının olmamasına neden olur.

Kadınların Siyasal Katılımına Yönelik Stratejiler

Bu bölümde kadınların siyasi katılımına yönelik stratejilerden bahsedilecek olup toplumsal cinsiyet kotaları ve kadınların ağ kurma deneyimi kapsamlı olarak tartışılacaktır.

1. Siyasi partiler

Kadınların siyasal alanda var olabilmelerinde en etkili kurumlardan birisi siyasi partilerdir. Dahası kadınların meclise milletvekili olarak girebilmelerinin, siyasette var olmalarının yolu büyük çoğunlukla bir partinin aracılığı ile olmaktadır. Siyasi partilerin ise kadının siyasal alanda varlığına yönelik üç stratejisinden bahsedilebilir (15).

a. Retoriksel strateji

Bu strateji; siyasi partilerin kampanyalarda, seçim meydanlarında veya propagandaya dönük yazılı dokümanlarında kadınlara yönelik olumlu mesajlar vermelerinden ve daha çok kadının partiye destek vermesini sağlamaya yönelik açıklamadan, beyandan ve yaklaşımlardan oluşmaktadır. Yani kadının siyasi arenada var olmasını, siyasete katılımını "oy veren" (tabii kendi partilerine oy veren) olarak artırmayı istemektedirler. Bu stratejinin kadınların aktif siyasal alanda özne olarak var olmasına doğrudan katkısı zayıftır.

b. Özendirici eylem stratejisi

Bu stratejide söylemin ötesinde eylemler de bulunmaktadır. Partiler hem kadınların desteğini almak için hem de kadının siyasi alanda etkin olmasına inandıkları için bu stratejiyi kullanırlar. Yerel yönetimlerde kadınlara yer vererek siyasal gelişimlerini sağlamak, kadın kollarında aktif rol almalarını sağlamak bu uygulamalar arasında yer almaktadır. Kadın aday adaylarından ücret almamak ya da erkeklere göre daha az almak da bu kapsamda önem arz eder.

c. Pozitif ayırımcı strateji

Partiler; kendi bünyelerindeki kurullarda, karar organlarında, aday listelerinde kadınlara belli bir oranda yer vererek kadınların parti içinde ve mecliste daha etkin rol almalarını sağlarlar. Bunun en yayın örneği aşağıda ayrıntılı olarak bahsedilecek kotalardır.

2. Seçim sistemi

Kadın temsil oranının artmasında seçim sistemi çok önemlidir. Seçim sistemleri genelde üçe ayrılır: (1) Çoğunluk esasına dayanan seçim sistemleri, (2) nispi temsil esasına dayanan seçim sistemleri ve (3) karma seçim sistemleri. Bu sistemler içerisinde nispi temsil sistemi kadınlar için en avantajlı sistemdir.

3. Kamusal birimler ve politikalar

Kadının siyasal katılımını artırmak için toplumsal cinsiyete duyarlı hükümet programları yapmak ve birimler kurmak gereklidir. Türkiye'de bu amaçla kurulmuş Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü bulunmaktadır.

4. Siyasete Kadının Katılımı ile İlgili Dini Söylemin Yeniden Üretimi

Din ve kültür karşılıklı etkileşim içindedir. Bazen din, içinde bulunduğu kültürün bir parçası olur bazen de kültür din gibi algılanır. Birçok uygulama ve söylem vardır ki aslında dinden değil kültürden kaynaklanmaktadır ancak toplum onu din kaynaklı zannetmektedir. Türkiye gibi Müslüman ülkelerde kadının siyasete girmesi, yönetici olması konusu da bunlardan birisidir. Dinî referanslı olduğu iddia edilen ancak dinden çok gelenekten kaynaklanan bu geleneksel kültürü değiştirip siyasi alanda eşitlikçi kültürü yerleştirmek gerekmektedir (16).

5. Kotalar

Cinsiyet kotaları, kadınların tarihsel olarak siyaset alanından dışlanmasını düzeltmek için küresel hızlı yol stratejisi olarak ortaya çıkmıştır. Cinsiyet kotası, söylemsel tartışmalarla gölgelense de 20. yüzyılın son yarısında, birçok ülke gönüllü olarak ya da mevzuat yoluyla cinsiyet kotaları oluşturma yoluna gitti. Toplumsal cinsiyet kotasının, kadınların dışlanmasının önüne geçilmesinde ve siyasetin formel yapısında varlıklarının sağlanmasında etkili bir araç olduğu konusunda açık bir fikir birliği vardır.

Cinsiyet kotaları, yapısal ve sistemik olarak toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri zemininde oluşturulmaktadır. Kadınların siyasi dışlanmasına yönelik yapısal kısıtlamalar göz ardı edilerek, toplumsal cinsiyet kotası yoluyla siyasete dahil edilmeleri etkili bir temsili sağlayamamaktadır. Medeni ve ekonomik haklardan tamamen yoksun kadınlar siyasi haklarını da kullanamazlar. Bu kapsamda toplumsal cinsiyet kotaları, toplumdaki sosyal ve ekonomik

dağıtım adaletinin sağlanmasıyla ilişkilendirilmelidir (3). Kadınların siyasi olarak güçlenmesini sağlamak için cinsiyet kotasını çeşitlilik ve farklılık çerçevesinde oluşturmak önemlidir.

Siyasetteki cinsiyet farkının yalnızca sisteme daha fazla kadın getirerek kapatılması mümkün değildir. Destekleyici mekanizmalar oluşturulmaya ve elverişli çalışma ortam sağlanmaya yönelik politik uygulamalar içermelidir. Kota yöntemlerinin doğrudan, güçlendirici ve kadınların kendi seçmen kitlelerini oluşturmasını sağlayıcı şekilde olmalıdır.

6. Kadın Politikacılar Ağı

Bu bölümde Pakistan'da kadın meclis üyelerinin oluşturdukları, sonrasında bir seçim ittifakına dönüşen ağ örneği paylaşılmıştır.

Pervez Müşerref'in başında bulunduğu rejim tarihi bir karar alarak kadınlar için siyasi kota tahsis etme yoluna gitti. Yerel yönetimin her üç kademesinde %33'lük ve ulusal ve eyalet yasama organlarında %17 koltuk rezervasyonuyla kadınların ülkenin siyasi yapılarında temsil edilmesini sağladı. Kadınlara koltuk ayrılması, 40.000'den fazla kadını yerel yönetim kurumlarına, 205'ini ise ulusal ve il meclislerine ve senatoya getirdi.

Yerel yönetimin üç kademesindeki kadın meclis üyeleri, aralarında sınıf, kır/kent ayrımı ve siyasi ilişkiler açısından farklılıklar olmasına rağmen, rollerini etkin bir şekilde yerine getirmek için benzer kurumsal ve sosyal kısıtlamalarla karşı karşıya kaldılar.

Erkek üyelerinin ataerkil direnişleri hepsi için ortaktı. Bu durum kendi toplumsal kimlikleri konusundaki farkındalıklarını sağladı. Erkek üyelerin kadın meclis üyelerini görmezden gelmeleri, onlara aşağılayıcı davranmaları, kalkınma fonlarından mahrum bırakmaları ve kendilerini sadece kadın sorunlarıyla sınırlamalarını beklemeleri, kadın meclis üyeleri arasında güçlü bir muhalefet bilinci oluşturdu. Herhangi bir feminist çerçevede gelişmemiş olan toplumsal cinsiyet bilinçleri, onları kadın olarak bir araya getirdi. Farklı siyasi partilere mensup kadınlar, kadın meclis üyelerinin bu sorunlarla mücadele etmek, deneyimlerini paylaşmak, birbirlerinden öğrenmek, yeni atanan siyasi rollerinde daha etkin olmanın yollarını bulmak, ataerkil tepkilere direnmek için bir araya gelebilecekleri ortak bir forum oluşturmaya karar verdiler.

Kadın meclis üyeleri, bir sivil toplum kuruluşu olan Pattan Kalkınma Örgütünün yardımıyla, destek işlevlerini kurumsallaştırmak, daha iyi bir çalışma ortamı oluşturmak, müzakere etmek için kullanmak üzere il düzeyinde Kadın Meclis Üyeleri Ağı (WCN) adıyla ortak bir platform oluşturdu.

2005 yerel yönetim seçimlerinde WCN, Kadın Birlik Grubu (KIG) adıyla bir seçim ittifakı kurdu. Seçim platformunun kurulmasının temel amacı, kadınların siyasi partiler ve yerel güç odaklarıyla yerel düzeyde pazarlık gücünü artırmak ve kadınların siyasi aktörler olarak daha ciddiye alınmasını sağlamaktı. Seçimlerde kadınlara genel ve nazımlar (yerel meclis başkanı) kategorisinde daha fazla yer vermesini talep ediyorlardı. KIG platformunda genel koltuklarda yarışan kadınların yaklaşık %65'i seçimi kazandı (3).

7. Kadın Haklarını Destekleyen Sivil Toplum Örgütleri

1980'lerde ve 1990'larda, küreselleşme ve liberalizm döneminde ülkemize yayılan feminist hareket, sivil toplum kavramını güçlendirme, feminist yönelimin bir sonucu olarak artmaya başlamıştır. 1990'lardan itibaren Türkiye'de toplumsal cinsiyet farkını ortadan kaldırmak, politikaya katılım dâhil olmak üzere hem evde hem de kamu alanında eşit hale getirmek için çözümler üretmek ve projeler yaratmak amacı ile kadın kuruluşları ve kurumları oluşturulmuştur (4). Türkiye'de özellikle politik katılım alanında kadını güçlendirmeyi hedefleyen dernekler bulunmaktadır.

Son Söz

Siyasi liderlikte cinsiyet eşitsizliği kadınların siyasi kariyerlerinin önündeki engellerin kanıtıdır. Kadın hakları ve refahı için demokratik temsili bozan olası sonuçlara neden olmaktadır. Vatandaş olarak erkeklerle eşit siyasi değere sahip olmadıkları algısını oluşturur. Erkek temsilciler, nüfusun kadın yarısının sağlığı, mutluluğu ve refahı için hayati önem taşıyan bazı alanlarda deneyim veya motivasyondan yoksun olabilirler. Siyasi yeteneğe sahip kadınlar seçilemiyorken, siyasi partiler daha düşük nitelikli erkek adaylar havuzundan seçim yapmak durumunda kalabilirler.

Uluslararası ve ulusal düzeyde sosyokültürel, siyasi ve ekonomik engeller kaldırılmadan, toplumsal cinsiyet eşitliği veya kadınların siyasete eşit katılımı hedefine ulaşmak imkânsız kalacaktır. En iyi yasal çerçeve bile, yeterince uygulanmadığı sürece kadınların katılımını artırmada çok az değere sahip olacaktır.

Kaynaklar

1. Akın A. Toplumsal cinsiyet (gender) ayırımcılığı ve sağlık. Toplum Hekimliği Bülteni. 2007; 26, 1-9.
2. Aydın H. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de kadın. Current Research in Social Sciences. 2015; 1.3: 84-96.
3. Bari F. Women's political participation: Issues and Challenges. In United Nations Division for the Advancement of Women Expert Group Meeting: Enhancing Participation of Women in Development through an Enabling Environment for Achieving Gender Equality and the Advancement of Women; 2005. [cited 2021 Dec 23]. Available from: https://www.un.org/womenwatch/daw/egm/enabling-environment2005/docs/EGM-WPD-EE-2005-EP.12%20%20draft%20F.pdf
4. Selvi EB. Kadınların siyasete katılımı: Türkiye örneği [unpublished thesis] Necmettin Erbakan Üniversitesi; 2019.
5. T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. Kadının Güçlenmesi Strateji Belgesi ve Eylem Planı (KGSBEP) 2018-2023; 2018. [cited 2021 Dec 23]. Available from: https://www.aile.gov.tr/media/6315/kad%C4%B1n%C4%B1n-gue%C3%A7lenmesi-strajesi-belgesi-ve-eylem-plan%C4%B1-2018-2023.pdf
6. United Nations. Politika Özeti: COVID-19'un Kadınlar Üzerindeki Etkisi; 2020. [cited 2021 Dec 23]. Available from: https://turkey.un.org/sites/default/files/2020-06/policy-brief-the-impact-of-covid-19-on-women-tr.pdf
7. World Economic Forum. Global Gender Gap Report; 2021. [cited 2021 Dec 23]. Available from: https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2021.pdf
8. Inter Parliamentary Union (IPU). Women in politics; 2020. [cited 2021 Dec 23]. Available from:

https://www.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Attachments/Sections/Library/Publications/2020/Women-in-politics-map-2020-en.pdf

9. European Institute for Gender Equality (EIGE). Gender Statistics Database.Statistical brief: gender balance in politics 2020; 2020. [cited 2021 Dec 23]. Available from: https://eige.europa.eu/publications/statistical-brief-gender-balance-politics-2020
10. Günay G, Demirci Aksoy A, Bener Ö. Dünyada kadın sorunları. In: Aydın F, editör. Günümüz Dünya Sorunları. Basım yeri: Basım evi; 2016. p. 272-334.
11. Türkiye İstatistik Kurumu. Seçim Yılı ve Cinsiyete Göre Milletvekili Sayısı ve Meclisteki Temsil Oranı; 2018. [cited 2021 Dec 23]. Available from: https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Adalet-ve-Secim-110
12. Karışık A, Dokuzcan H, Akpınar İE, Karaoğlu N. 2019 Yerel Seçimlerine Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Perspektifinden Bakmak; 2020. [cited 2021 Dec 3]. Available from: https://www.researchgate.net/publication/339055351_2019_Yerel_Secimlerine_Toplumsal_Cinsiyet_Esitligi_Perspektifinden_Bakmak
13. Yüksek Seçim Kurulu. Seçim verileri; 2019. [cited 2021 Dec 23]. Available from: https://acikveri.ysk.gov.tr/
14. Randall V. Women and Politics: an International Perspective. 2nd ed. Basingstoke: Macmillan; 1994.
15. Lovenduski J, Norris P, editors. Gender and party politics. London: Sage Publications; 1993.
16. Demir Z. Kadınların siyasete katılımı ve katılımı artırmaya yönelik stratejiler. KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi. 2015; 1(2), 35-47.

Bir İhtiyaç Tanımlaması: Cep Telefonu ve Bilişim Sistemleri Etiket Kuralları

Önder İlgili[1]

Bilişim teknolojileri, internet ve bir araç olarak cep telefonları gündelik yaşamımızı her geçen gün daha çok etkiliyor. Bu teknolojilerin dayandığı bilim dallarında teknolojinin özelliklerini daha üstün kılmaya yönelik çabalar sürerken, bu teknolojilerin hızla yaşama geçirildiğini, kullanıma sunulduğunu da gözlemliyoruz. Bildiğiniz gibi biyoetik bu geliştirme ve kullanıma girme sürecine ahlaki bir yol gösterme çabasıdır. Etik bir değerlendirme yapabilmenin ön şartı da değerlendirilen yaşantının çok yönlü ve detaylı bilgisidir. Etik değerlendirmeye ışık tutabilecek düzeyde bilimsel açıklamalar, deneyim birikimi çoğu yeni teknoloji için henüz çok yetersizken, öngörüye sınırlı imkan tanıyan böyle bir zeminde etik değerlendirmeler yapılmaya çalışılmaktadır. Bilişim teknolojileri gibi uygulamaların hayatın neredeyse her alanına nüfuz ettiği konularda ekolojik, toplumsal ve bireysel boyutları içeren kapsamlı değerlendirmeler yapmak büyük emek ve zaman gerektirmektedir.

Bilişim teknolojileri insanların insanların işlerini daha kısa zamanda, daha kolay yapmaları, daha iyi bir yaşama kavuşabilmeleri için bir araç niteliği taşımaktadır. Cep telefonları da bu kapsamda bulunulan konumdan bağımsız olarak çok sayıda kişi ile hızlı biçimde iletişim kurma imkanı sunmaktadır. Akıllı cep telefonları sahip oldukları işlemci ve hafıza kapasitesi ile bilgi depolama ve işleme kapasitesine sahiptirler. (1) Cep telefonları sesli telefon görüşmesi yanında, yeni kazandırılan wi-fi bağlantı yolu ve GSM şebekesi tarafından sağlanan hızlı bağlantı olanağı ile internete erişimde aracılık sağlamak açısından da öne çıkan platformlar olmuşlardır. Türkiye İstatistik Kurumu Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması sonuçlarına göre 2021 yılında hanelerin %92'sinde evden internet erişiminin sağlanmış olduğu saptanmıştır. 16-74 yaş grubu bireylerin %85'i interneti düzenli olarak (hemen her gün veya haftada en az bir defa) kullanmaktadır. (2) Cep telefonları günümüzde sesli ve yazılı iletişim, video konferans, sosyal medya platformlarındaki etkileşimleri sürdürme, fotoğraf/video çekme, izleme, müzik dinleme, GPS destekli yol ve adres bulma, bankacılık işlemlerini gerçekleştirme ve buna bağlı olarak

[1] Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, Hacettepe Üniversitesi Biyoetik Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi. ilgili@hacettepe.edu.tr

internet üzerinden alışveriş yapabilme, çevrimiçi ve çevrimdışı oyunlar oynama gibi pek çok işleve kavuşmuşlardır. (1,3) Bu işlevlere çoğu ücretsiz olarak ulaşılabilen uygulamalar da eklendiğinde kullanım alanını sınırlandırmak neredeyse olanaksız hale gelmektedir.

Yaşamda gittikçe daha çok yer alan cep telefonlarının sağladıklarının yanında bireylere yönelik olumsuz etkileri de literatürde yer bulmaya başlamıştır. Göz sağlığı ile ilgili sorunlar, kamburluk, eklem ve postür bozuklukları, obezite, psikolojik boyutta dikkat bozukluğu, bağımlılık, huzursuzluk, stres, kaygı, depresyon, empati bozukluğu sıklıkla dile getirilmektedir. (3,4) Bu listeye yenilerinin eklenmesi olası görünmekle birlikte, mevcut çalışmalar uzun vadeli güvenilir öngörüler sağlamaktan uzaktır. Son olarak yaşadığımız COVID-19 pandemisi döneminde hastalığın kökenine dair dedikodular ve komplo teorileri 5G iletişim altyapısının etkilerini de şüphe edilenler arasına dahil etmiştir. (5) Bu durumun yeni teknolojilerin olası etkileri hakkındaki bilgi eksikliği, belirsizlik algısı ve buna karşın bu teknolojilerin uygulamaya sokulmasının çok hızlı olmasının bir sonucu olabileceği düşünülebilir.

Bilişim teknolojileri bireysel yaşamımız üzerinde önemli etkileri olduğu kadar, diğer insanlarla günlük etkileşim kalıplarımızı ve bunların üzerine oturan büyük ölçekli toplumsal düzeni de etkilemektedir. (1) Bauer'in "Cep telefonları sürekli bağlantı olanağı sunarken, kimi zaman kullanıcılarını içinde bulundukları andan koparacak derecede bağlantılı kılmaktadır" ifadesi, bu cihazların sosyal yaşamın normları ile uyumunu değerlendirmemiz gerektiğini düşündüren özlü bir ifadedir. (6) Değişimin hızından kaynaklanan zaman baskısı, katkı sağlayan kurum ve insan gücü eksiklikleri ile etik değerlendirmeler kimi zaman bireysel ve teknik yönlere ağırlık verilebilmekte, toplumsal boyut hakim küresel yaşam tarzı çerçevesine sıkıştırılabilmektedir. Bu bağlamda cep telefonu ile ilgili toplumsal normlarımızla uyumlu ahlak ve etiket kurallarını oluşturmaya yönelik çalışmalara ihtiyaç vardır. Ülkemiz güncel bilim yazınında cep telefonu kullanımının sosyal boyutları ile ilgili çeşitli grupları ağırlıklı olarak öğrencileri ve gençleri "nomofobi" (n*omophobia*) ve "sosyotelizm" *(phubbing)* kavramları açısandan ele alan çalışmalara rastlamak mümkündür.

Nomofobi en sade ifadesi ile akıllı cep telefonundan mahrum kalma korkusu olarak tanımlanmaktadır. Kavramın ortaya çıkışı 2008 yılında İngiltere'de yapılan bir araştırmaya

dayandırılmaktadır. (3) Ejder ve arkadaşları bir grup üniversite öğrencisi ile Nomofobi Ölçeği (NMP-Q), Liebowitz Sosyal Anksiyete Ölçeği (LSAÖ) kullanılarak yap yaptıkları çalışmalarında öğrencilerin %55,9'unun orta düzeyde nomofobik olduklarını ortaya koymuşlardır. (4,7) Bu nitelikteki çalışmalar insanların giderek artan oranda cep telefonlarına bağımlı hale geldiklerini düşündürmektedir. Nomofobiye sahip bireyleri belirlemede değerlendirmesi gereken altı ölçüt önerilmiştir:

1. Bir cep telefonunu düzenli olarak kullanmak ve cep telefonu ile uzun süreli zaman geçirmek, bir veya daha fazla cihaza sahip olmak ve her zaman bir şarj cihazı taşımak.

2. Telefonu kaybetme düşüncesi, telefonun yanında bulunmaması/başka bir yerde unutulması durumu, mobil internetin çekmemesi, bataryanın bitmesi ya da internet hakkının bulunmaması gibi sebeplerle kullanamama durumunda kaygılı ve gergin hissetme ve telefonu kullanmanın yasak olduğu yer ya da durumlardan mümkün olduğunca kaçınmak.

3. Mesajların veya çağrıların gelip gelmediği görmek için gündelik yaşanda sorun oluşturacak düzeyde telefonun ekranına bakmak.

4. Cep telefonunu sürekli erişebilmek için uyurken bile cep telefonunu yakınında ve açık tutmak.

5. Anksiyete ve strese yol açabilecek insanlar ile yüzyüze etkileşime girmek yerine teknolojik araçlar ile etkileşime girmeyi tercih etmek.

6. Cep telefonu kullanabilmek için borca girme veya büyük harcamalar yapmak. (7)

Nomofobinin kendi başına bir bağımlılık olarak tanımlanmasını öneren araştırmacılar yanında, bunu ilgili kişilere dair sosyal ve psikolojik diğer etkenlerin bir sonucu olarak değerlendirerek ayrı bir bağımlılık olarak tanımlanmasına karşı çıkan görüşler de bulumaktadır. (7) Nomofobinin bağımlılık değil bir davranış problemi olarak ele alınması durumunda bu davranışlara yön veren normların ve ilişki kalıplarının etik açıdan analizinin sorunun çözümüne katkı sağlayabileceği öngörülebilir.

Üzerinde durulan diğer bir kavram olan sosyotelizm ise diğer insanlar arasında bulunurken, iletişim kurmak yerine akıllı cep telefonuna odaklanmak olarak tanımlanmaktadır. (3) Sosyotelistlerin iletişim sorunları yaşadıkları, cep telefoları ile ilgilenirken göz teması kurmadıkları, ifade edilenleri eksik anladıkları, algılarını çevrelerinde olan bitene kapattıkları aktarılmaktadır. Sosyotelizmin iz düşümünde, bir arada bulunulan kişilere saygısızlık etmiş olma, umursamazlık gösterme, sanal dünyayı yaşamın kendisine tercih etme gibi tartışmalar sürmektedir. (8)

Sorunlu olarak gördüğüm bir başka boyut olan cep telefonları nedeni ile bölünme (*interruption*) ülkemizde henüz tam çalışılmamış bir konu olarak görünmektedir. İşveren tarafından erişilmeme hakkına değinen bir çalışma bulunmaktadır. (9) Yakın zamanda Merkezimizde tamamlanarak yayın aşamasında bulunan bir başka çalışmada ise sağlık çalışanları bilişim sistemleri ilişkisi "sanal kaytarma" kavramı açısından ele alınmıştır. Bölünme, zamanın etkin kullanımının ve verimliliğin önünde önemli bir engeldir. Cep telefonlarının bu olguda artan bir rol oynamakta olduğunu düşünüyorum. Bölünme gerek telefon sahibi gerekse aynı ortamı paylaşan diğer bireyler için sorun oluşturmaktadır. Günümüzde cep telefonlarının takip edilmesi gereken pek çok uygulama, ileti alışverişinde kullanılan çeşitli mesajlaşma platformları, çoklu simkart yuvası ile birden fazla telefon hattını barındırması söz konusudur. Bunlar da yetmezmiş gibi bazı kişiler çoklu cep telefonu sahibi ve kullanıcısıdır. Yönlendirme fonksiyonu ile, kes yapıştır yöntemi ile çok kısa sürede oluşturulan içerik açısından yoğun iletiler ulaştıkları kişilerden hazırlanma ve iletilmelerinin çok üzerinde bir zaman talebi oluşturmaktadır. Bu talebin gerek gönderici ve gerekse alıcılar tarafından ne derece farkında olunduğu soru işaretlidir. "Aman ne var! İstemezse bakmaz" düşüncesi geleneksel iletişim kalıplarımızda yer alan, karşıdakinin söylediklerini dinlemenin o kişiye verilen değer ve saygının bir gereği olduğu anlayışı ile çelişmektedir. İşlenmesi, önceliklendirilmesi gereken ileti yükü artık bir insanın etkin olduğu zaman diliminin haddinden fazlasını işgal eder düzeye gelmiştir. Önceliklendirme değer biçmenin çok zaman alacağından hareketle bu amaca yönelik yazılımlar, uygulamalar geliştirilmeye çalışılmaktadır. (10)

Teknoloji ile yapıp ettiklerimizin verdiği mutluluk sarhoşluğu bize bu uğraşın, insanların, hatta tüm varlıkların daha iyi koşullarda olmalarını sağlamanın bir aracından ibaret olduğunu

unutturmamalıdır. Giderilemeyen etik kaygılar, günümüzde hızı giderek artan değişimin gelişimle eş anlamlı algılanmasının sonucu kimi zaman tutuculuk olarak da nitelenebilmektedir. Korkarım mevcut anlayış ve koşullarda az sayıda meslektaşımız ile sunmak durumunda kalacağımız hizmet, etik açıdan yol gösterici olarak olumsuzluklardan korumak yerine, yaşanacak trajedilere insanlığı götüren sürecin düşünce ve eylem dizgesinin ahlaki analizi olabilir.

Kaynaklar

1. Kurt Cankurt M. Bilişim Teknolojilerinin Gündelik Yaşama Etkileri: Etik Sorunlar Açısından Bir Sorgulama. Uluslar Bilişim Teknol ve Felsefe Derg. 2018;1(1):59–81.

2. TUİK. Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması, 2021 [Internet]. Türkiye İstatistik Kurumu. [cited 2021 Dec 14]. Available from: https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Survey-on-Information-and-Communication-Technology-(ICT)-Usage-in-Households-and-by-Individuals-2021-37437

3. Aykaç S, Yildirim Ş. Gelişen Dünyada Nomofobi ve Sosyotelist Olma- Sosyotelizme Maruz Kalmanın Etkileri. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Derg. 2021 Mar 15;21(1):243–56.

4. Ejder Apay S, Özdemir S, Uslu S, Güven R, Gürol A. Üniversite Öğrencilerinde Nomofobi ve Sosyal Anksiyete Düzeylerinin Karşılaştırılması. Acibadem Univ Saglik Bilim Derg. 2020 Sep 9;11(4):701–5.

5. Bruns A, Harrington S, Hurcombe E. 'Corona? 5G? or both?': the dynamics of COVID-19/5G conspiracy theories on Facebook. Media Int Aust. 2020 Nov;177(1):12–29.

6. Bauer RJ. Cell Phone Dependency, Uses And Etıquette Across Generatıons [Master Thesis]. [Towson, Maryland, USA]: Towson University, Department of Mass Communications; 2013.

7. Adıgüzel A. Üniversite Öğrencilerinde Gündemi Kaçırma Korkusu, Problemli Akıllı Telefon Kullanımı, Problemli İnternet Kullanımı ve Yaşantısal Kaçınmanın Cep Telefonu Bağlantısını Kaybetme Korkusuna Yönelik Modelin Sınanması Muğla İli Örneği [Master Thesis]. [Muğla]: T.C. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bilim Dalı; 2018.

8. Karadağ E, Tosuntaş ŞB, Erzen E, Duru P, Bostan N, Mızrak Şahin B, et al. The Virtual World's Current Addiction: Phubbing. Addicta Turk J Addict [İnternet]. 2016 Nov 30 [cited 2021 Dec 23];3(2). Available from: http://www.addicta.com.tr/en/the-virtual-world-s-current-addiction-phubbing-1350

9. Çatalkaya DU. Kişisel Yaşamı Kapsamında İşçinin, İşverence "Ulaşılabilir Olmama" Hakkı. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecm. 2016;74:733–51.

10. Vilwock W, Madiraju P, Ahamed SI. A System Implementation of Interruption Management for Mobile Devices. In: 2013 IEEE 16th International Conference on Computational Science and Engineering [Internet]. Sydney, Australia: IEEE; 2013 [cited 2021 Dec 20]. p. 181–7. Available from: http://ieeexplore.ieee.org/document/6755215/

Etkinlikler

Biyoetik ve Sinema "Perşembe Filmleri"

Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Ana Bilim Dalı olarak 2016-2017 Akademik Yılından bu yana düzenli olarak sürdürdüğümüz **Biyoetik ve Sinema "Perşembe Filmleri"** etkinliğimizi pandemi nedeniyle çevirim içi olarak yürütmeye devam etmekteyiz.

Bölüm akademik personeli ve doktora öğrencilerimizle birlikte 2021-2022 Akademik Yılında 15 Aralık 2021 tarihine kadar seyredilen ve biyoetik konu başlıkları çerçevesinde tartışmalarla, tıp etiği eğitim materyali olarak değerlendirilen filmler aşağıda verilmiştir.

Drunks:

Adsız alkolikler (AA) toplantısında geçen bir geceyi anlatan film temelde Jim isimli ana karakterin etrafında dönmektedir. AA toplantısının açılışını yapan Jim hayat hikayesini, nasıl alkolik olduğunu ve uyuşturucu kullanmaya başladığını, kendini yaşama bağlayan ve iki yıldır madde bağımlılığından uzak durmasını sağlayan eşinin 8 ay önce öldüğünü anlatır. Bu konuşmadan sonra Jim toplantıyı terk eder. Film bundan sonra ikiye bölünür. Bir tarafta içkiye ve uyuşturucuya yeniden başlama isteği ile yanıp tutuşan Jim'in kendi ile mücadelesi anlatılır. Diğer yandan AA toplantısında yer alan diğer madde bağımlılıları hikayelerini gruba anlatır. Film madde bağımlılarını bütüncül olarak anlamayı ve sosyal ilişkilerin madde bağımlılıklarındaki rolünü görmeyi sağlamaktadır.

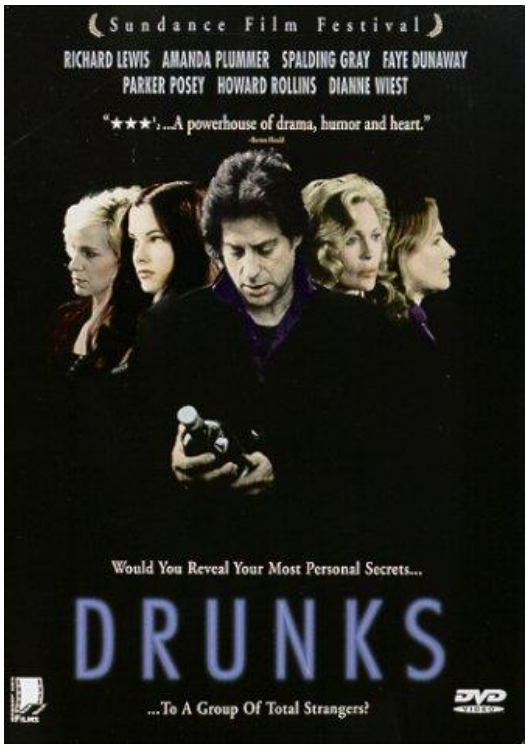

Mr. Jones:

Bipolar bozukluk ya da manik-depresif bozukluk yaşayan ve intihara teşebbüs eden yakışıklı, karizmatik Bay Jones götürüldüğü psikiyatri hastanesinde Dr. Libbie ile karşılaşır. Özel hayatında sorunlar yaşayan doktor ile Bay Jones arasında bir hekim hasta arasında yaşanması uygun olmayan

bir yakınlık başlar. Film toplumsal cinsiyetçi roller açısından basmakalıp kadın hekimin duruşu, psikiyatrist hekim ve ruhsal sağlığı bozuk olan hasta arasındaki sınır aşımı açısından değerlendirilebilir.

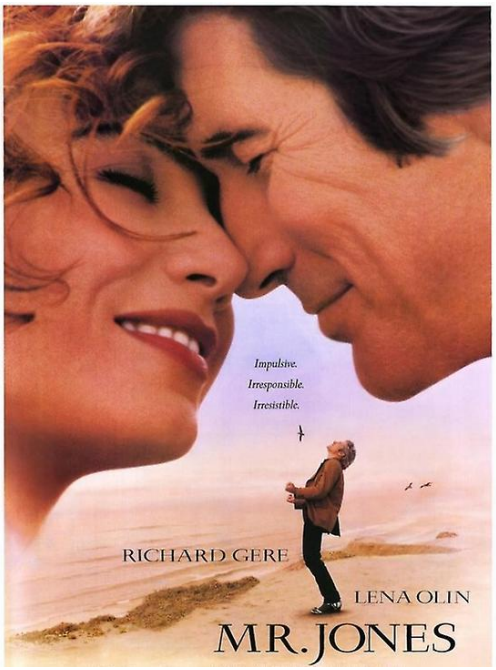

Analyze This:

Film kendi babası ile sorunlar yaşayan psikiyatrist Dr. Ben Sobel ile panik atak sorunu yaşayan mafya patronu Paul Viti'nin komik ilişkisini anlatır. Hekim ile hastanın zaman zaman yer değiştirdiği, her ikisinin de birbirini sağalttığı bu komedi filmi psikoterapi sürecindeki seans zamanı ve yeri, güven ilişkisi, hediye alma, verme sorunu gibi pek çok noktaya da değinmektedir.

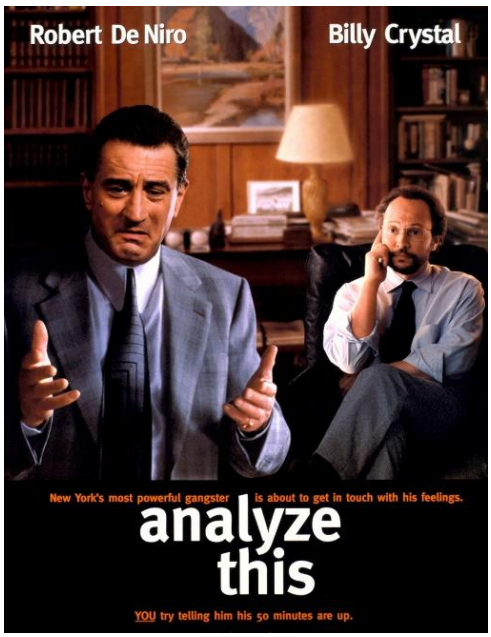

Night and Fog:

Fransız yönetmen Alain Resnais'in çektiği, 32 dakika süren ve Nazi Almanya'sının ikinci dünya savaşında azınlıklara yönelik işlediği insanlık suçlarına yönelik gerçek görüntüler içeren 1956 yılı yapımı bir belgeseldir. Belgesel şiirsel anlatım biçimi ve görsel vuruculuğu ile ikinci dünya savaşını unutmamamız gerektiği vurgusunu yapmaktadır.

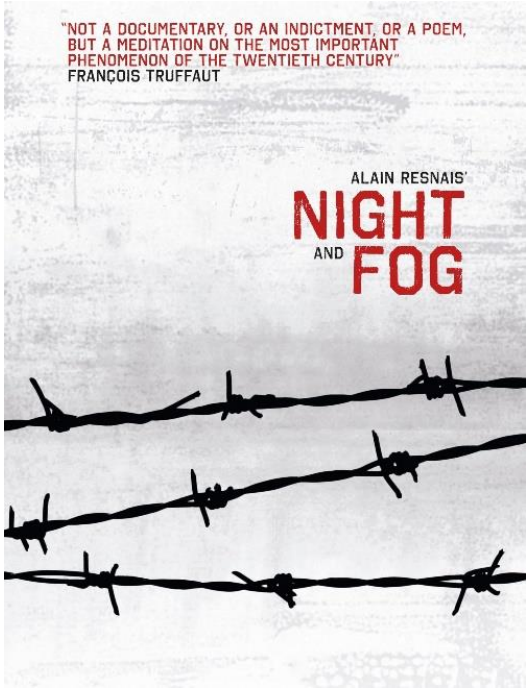

When Nietzsche Wept:

Irvin D. Yalom romanından uyarlanan bu filmde Viyanalı Dr. Josef Breuer çok güzel ve çekici olan Lou Salome'nin ısrarı üzerine filozof Friedrich Nietzsche'yi tedavi etmeye başlar. Hekim ve hastanın birbirinden etkilendiği, sonunda dostluğa dönüşen bir ilişki anlatılmaktadır. Film hekim hasta ilişkisi temelinden çok Nietzsche'nin yaşamından kesitler sunması bağlamında değerlendirilebilir.

The Theory of Flight:

Uçmaya mı çalıştığı, yoksa intihara teşebbüs mü ettiği çok anlaşılmayan Richard kamu hizmeti ile cezalandırılır. Kamu hizmeti cezası ALS olduğunu düşündüğümüz tekerlekli sandalyeye mahkum Jane'e ve annesine destek vermektir. Bu ikilinin arasında zaman içinde bir arkadaşlık gelişir. Yakın zamanda öleceğini anladığımız Jane, Richard'a bakire ölmek istemediğini söyler ve ondan yardım ister. Film ölümcül hastalığı olan bireylerin aileleri, çevreleri ile ilişkilerini, yaşamak istediklerini ele almaktadır.

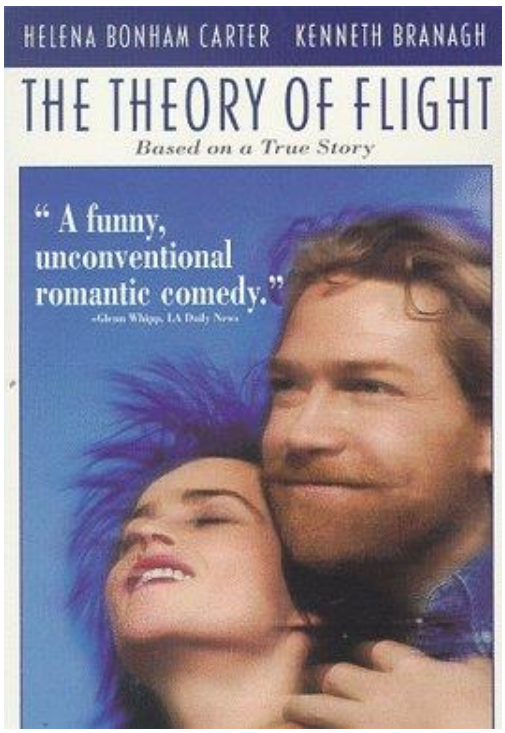

Kids:

Filmde bir grup ergen gencin, çocuğun, New York'ta dolaşırken, içki, sigara, uyuşturucu kullanırken ve seks yaparken geçirdiği bir gün anlatılmaktadır. Çoğunluğu profesyonel oyuncu olmayan gençler ile çekilen bu yapımın, belgesel gibi algılanabileceği düşünülmektedir. Merkezinde sadece ergenlerin olduğu bu filmde, rahatsız edici sahnelerle bu ergenlerin kontrolsüzce kendilerine zarar verecek davranışlarda bulunduğu vurgusu yapılmaktadır.

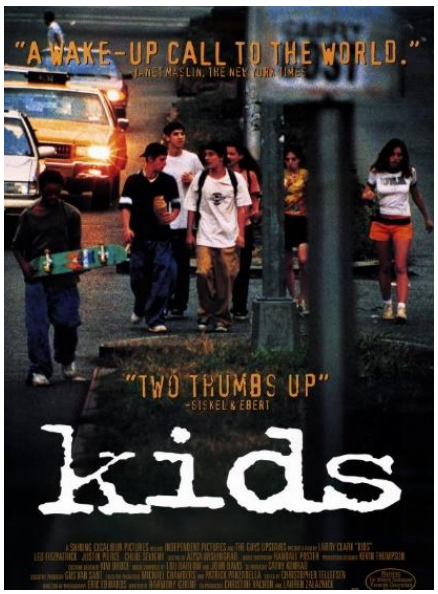

Iris:

Film, roman yazarı Iris Murdoch'la edebiyat profesörü olan eşi John Bayley arasındaki ilişkiyi merkeze almaktadır. John Bayley tarafından yazılan Iris: A Memoir of Iris Murdoch isimli kitabından uyarlanan film, Iris ve John'un gençliği ve yaşlılığı arasından gidiş gelişlerle bu çiftin Iris'in Alzheimer hastalığıyla mücadelesini anlatan biyografik bir dramadır. Iris bütün dünyası kelimeler üzerine kurulu bir yazar, filozof olarak, Alzheimer hastalığından dramatik biçimde etkilenir ancak eşi de durumdan belki de Iris'ten daha fazla etkilenmiştir. İki yaşlı bireylerin bakıma muhtaç oldukları dönemde almaları gereken sosyal destek bağlamında filmde çok çarpıcı sahneler olduğu düşünülmektedir.

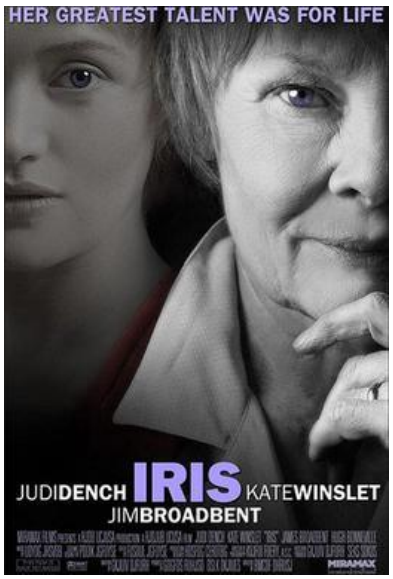

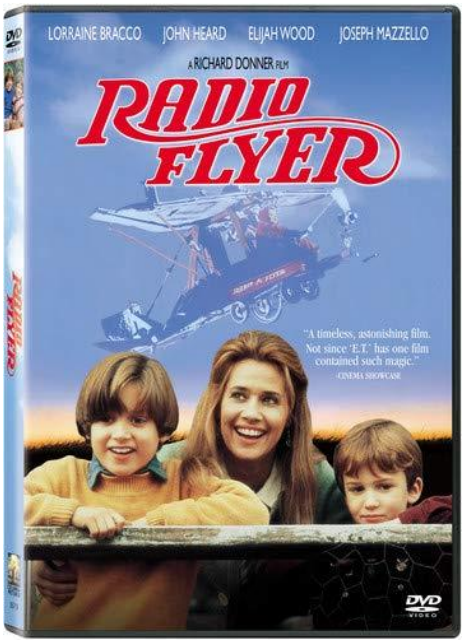

Radio Flyer:

Temelde aile içi şiddet, çocuğa yönelik psikolojik ve fiziksel istismarın anlatıldığı bu film babaları tarafından terk edilen 2 erkek kardeşin anneleri ile yeni bir yaşama doğru seyahatleri ile başlamaktadır. Anneleri âşık olur ve yeniden evlenir. Üvey baba alkoliktir ve küçük kardeşe fiziksel şiddet uygulamaya başlar. Bu iki erkek kardeşin süreçle baş etme biçimlerini çocuklar gözünden anlatan film fantastik bir sonla bitiyor. Filmin çocuk istismarı ile ilgili olguların fark edilmesinde dikkat edilmesi gereken noktalara vurgu yapabilecek sahneleri olduğu düşünülmektedir.

Söyleşiler

Yangın Ekolojisi ve Orman Yangınları

Müge Demir[1]

Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı öğretim üyesi Dr. Müge Demir Hacettepe Üniversitesi Fen Fakültesi Biyoloji Bölümü Ekoloji Anabilim Dalı öğretim üyesi Prof. Dr. Çağatay Tavşanoğlu ile 2021 yaz aylarında Akdeniz bölgesinde görülen orman yangınları ve yangın ekolojisi üzerine bir söyleşi yapmıştır.

Çağatay Tavşanoğlu, Hacettepe Üniversitesi Biyoloji Bölümü'nden 1998 yılında mezun olmuştur. Orman yangınları sonrası doğanın kendini yenileme dinamiklerini konu olan yüksek lisans (2002) ve doktora (2008) tezlerini Ekoloji Anabilim Dalı'nda sunan Tavşanoğlu, halen Hacettepe Üniversitesi Fen Fakültesi Biyoloji Bölümü Ekoloji Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Çağatay Tavşanoğlu, 20 yıldan uzun süredir orman yangını ekolojisi üzerine araştırmalarını sürdürmektedir. Kendisinin yangın ekolojisi haricinde günümüzdeki çalışma alanları arasında iklim değişikliğinin ekolojisi, fonksiyonel ekoloji ve bitki ekolojisi de yer almaktadır.

MD: Sayın Hocam, öncelikle bizimle görüşmeyi kabul ettiğiniz için çok teşekkür ediyoruz size.

ÇT: Ben teşekkür ederim.

MD: Biz yangın ekolojisi ile ilgili aslında çok bilgi sahibi değiliz. Bize bu konuda bilgi vererek başlasak sizin için uygun olur mu?

ÇT: Tabii ki. Yangın ekolojisi, ekoloji biliminin bir alt dalı aslında. Özellikle son 20-30 yılda ortaya çıkmış bir bilimdi ama özellikle son 10 yılda giderek dünyada önemli hale geldi. En temel sebebi de bu sene Türkiye'de de yaşadığımız gibi tüm dünyada yangınların giderek daha zarar

[1] Dr. Öğr. Üyesi. Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik A.D. Ankara/Türkiye. mydere@gmail.com

verici hale gelmiş olması. Dolayısıyla da bunun altında yatan sebepleri irdeleyip aslında doğanın yangınla olan ilişkisini çözmeye çalışıyor yangın ekolojisi bilim dalı. Ve bunu nasıl yapıyor?

Aslında yangın ekolojisi bilim dalı ekolojinin bir alt dalı ve yangınları doğanın bir parçası olarak görüyor. Çünkü elimizdeki kanıtlar yangınların dünyada yaklaşık dört yüz yirmi milyon yıldır var olduğunu gösteriyor ki, bu da evrimsel süreçte bitkilerin karaya çıktığı zamana denk geliyor. Yani bitkiler ne zaman sudan karaya çıkmışlar, yangınlar başlamış. Bunu duyunca bazı insanlar şaşırıyor, insanlık, insan olmadan nasıl yangın olur? Çünkü hep aklımızda öyle bir algı var, ormanları insanlar yakar diye. Ama aslında doğada yıldırım gibi doğal tutuşturma kaynakları da var. Yani dört yüz yirmi milyon yıl önce dünyada yıldırımlar vardı, volkanlar vardı. Bazen gök taşları bile yangına yol açabiliyor. Hala daha böyle. Dolayısıyla da günümüzde bile, dünyada birçok yerde yıldırımlar yangınların ana doğal kaynağı.

Tabi burada bir parantez açalım. Dünyanın bazı yerlerinde insan kaynaklı yangınlar, yıldırım yangınlarını geçmiş durumda. Buna bizim ülkemiz ve tüm Akdeniz ülkeleri dahil. Ama dünyanın bazı yerlerinde, mesela Sibirya'daki yangınlar, Afrika'daki birçok yangın yıldırımlarla başlatılıyor. Avustralya'da ve birçok başka yerde de. Dolayısıyla halen yıldırımın ana yangın etmeni olduğu birçok bölge var.

Ancak günümüzde dünyanın hemen her yerinde artık insanlar var, biliyorsunuz, nüfusumuz o kadar arttı. Dünya üzerindeki hakimiyetimiz ve etkimiz çok arttı. Yerküredeki her şeyi değiştiriyoruz. Arazinin kullanımı değiştiriyoruz, karbon döngüsünü değiştiriyoruz. İklim değişikliği denen sürece yol açıyor atmosfere karbondioksit salmamız. Bunların hepsinin değişimine benzer şekilde yangınları da değiştirdik. Bu yüzden şimdi büyük yangınlarla baş ediyoruz.

MD: Ya da baş edemiyoruz.

ÇT: Baş edemiyoruz, aslında evet ve baş etmeye çabalıyoruz ve bunu anlamaya çalışıyoruz. Nasıl baş edeceğiz? Yangın ekolojisi bu noktada hem bize aslında bunun doğal bir süreç olduğunu gösteriyor hem de yaptığı çalışmalarla hem de gelecekte bu yangınlardan nasıl daha az etkileniriz? Sorusunun cevabını arıyoruz. Doğadan feyz alarak aslında bunu öğrenmeye

çalışıyoruz. Dolayısıyla hem doğanın döngüsünü araştırıyoruz hem de insana, insanın ekonomisine bu yangınlar nasıl daha az zarar verir bunları araştırıyoruz. Dolayısıyla yangın ekolojisinin bunların hepsini kapsadığını söyleyebilirim.

MD: Hocam bu bir paradoks değil midir? Yani yıldırım düşmesi için yağmur yağması lazım. Yağmur yağarsa nasıl o kadar büyük bir yangın çıkıyor?

ÇT: Evet öyle gibi, ama aslında her zaman da değil. Mesela kuru fırtınalar oluyor, yani yağmurun düşmediği ve yüzlerce yıldırımın düştüğü kuru yıldırım fırtınaları oluyor. Mesela o dönemlerde çok yangın olabiliyor. Özellikle kuru rüzgârın estiği dönemlerde yanmaya çok daha müsait oluyor ormanlar ve en ufak bir kıvılcım, bir yıldırım ya da bir sigara izmariti olabilir, çok büyük bir yangına yol açabiliyor. Bazen de şöyle oluyor, hafif bir yağmur oluyor. Yıldırım ona eşlik ediyor. Yani yıldırım bir ağaca düşüyor, ağaç içten içe yanıyor, hafifçe. Ama nem olduğu için ortamda, sonuçta o yangın yayılamıyor. Çünkü yangının yayılması için en önemli şey etrafın kuru olması.

Bu yüzden mesela tropik yağmur ormanlarında binlerce, on binlerce yıldırım düşse de yangın çıkmıyor. Çünkü sadece yıldırım düştüğü ağacı birazcık yakıyor, çevresine yayılmıyor, nemden dolayı. Mesela bizim Doğu Karadeniz ormanları da öyledir. Çok nem var. O yüzden çok büyük yangınlar olmuyor. Niye yangınlar Akdeniz'de? Çünkü kurak dönemi var. Bu durum bunu açıklıyor zaten.

Ama bazen de şöyle oluyor, hafif bir yağmura eşlik eden yıldırım o ağacı yakıyor ama o ağaç içten içe 3-5 gün boyunca yanıyor. Bu süre sonunda ölüyor ama hala hafif alevli bir şekilde yanmaya devam ediyor ve o sırada o yağmur gitmiş oluyor. Nem azalmış oluyor. O ağaç devrildiğinde ya da bir kıvılcım attığında bu sefer yeni bir yangın başlatabiliyor. Bu gibi şeyler olabiliyor ama bugün derseniz ki Türkiye'deki yangınlar neden çıkıyor? Yani doğal mıdır, insan kaynaklı mıdır derseniz, bölgeden bölgeye değişmekle birlikte en azından tüm Türkiye'ye bakarsanız %85, %90 oranında yangınların insan kaynaklı çıktığını söyleyebiliriz. Yani yangınların çok büyük bir kısmı insan kaynaklı ama bazı bölgelerde bazı dönemlerde yıldırım

kaynaklı yangınların miktarı %25'lere kadar çıkıyor. Ama yine de genel olarak baktığınızda büyük ölçüde insanların bugün yangınları tetiklediğini görüyoruz.

Aslında doğal yangınlar var. Zaten demin bahsettiğim gibi dört yüz milyon yıldır var ama günümüzde insanların faaliyetleri, doğaya yaptığı müdahaleler ya da doğada sadece bulunması bile bazen yangınları başlatmaya yetiyor. Çünkü en büyük sebeplerden biri aslında kasıt değil, çoğu zaman. Hep öyle düşünülüyor, insanlar bilerek yangın çıkarıyor diye. Yani Orman Bakanlığı istatistiklerine göre kasıtla çıkan yangınların oranı %1'den düşük. Yangınların büyük bir çoğunluğu dikkatsizlik, ihmalden kaynaklanıyor. Buna sigara izmariti atmak olabilir, elektrik tellerinin bakımsızlığından dolayı bir rüzgârda, işte oradan kopmalar olması ve kıvılcım çıkması olabilir ki, trafo patlamaları bunlar olabiliyor.

MD: Çöpler bir neden olabilir mi? Cam gibi vs.

ÇT: Çöpler yangın çıkarmada düşünüldüğü kadar etkili değil aslında. Biz çok sayıda yanmış plastik görebiliyoruz yanmış alanlarda. Çünkü vejetasyon ortadan kalktığı için ortaya çıkıveriyor aslında doğayı ne kadar hunharca kullandığımız, normalde görmüyoruz onları yangından önce çünkü bitkilerle kaplı alanlar. Biz çalışmalarımızda, Akdeniz'deki yangın alanlarına gittiğimizde gördük ki cam şişeler, plastikler ormanın altında duruyor, zamanında atılmış oralarda, yol kenarlarından. Bir cam şişenin yangın başlatması ile ilgili konuşulan konu aslında bir mercek etkisi yaratması, işte gelen güneş ışığını konsantre edip belli bir noktaya dikip orada sıcaklığı yeterince yüksek seviyeye çıkarması, belki 300-350 derecelere. O şekilde bir yangın çıkarabilirsiniz ama bunu olacak kadar bir konsantrasyon çok çok düşük bir ihtimal. Bir kere öncelikle bir vejetasyon var zaten güneş ışığının o cam kırıklarına ulaşmasını bir miktar etkiliyor. Bir de güneşin açısı sürekli değişiyor sonuçta, orada o sıcaklığı yaratacak 300 derecelere varacak kadar yüksek bir etki yapamıyor. Bu yüzden biz cam kırıklarından yangın çıkmasına bir mit, bir şehir efsanesi olarak bakıyoruz.

Daha başka yangın sebepleri de var, çok basitçe bir kamyondan bir kıvılcım çıkabiliyor yolda, o yok kenarındaki bitkilere ulaştığı anda ortam kuruysa vejetasyon yanabiliyor.

İşte bazen tarlaları yakıyor insanlar. Tarlalarındaki anızı kaldırmak için. Normalde çok sorun yaratmayabilir orman için ama bazen kuru havada, yanlış zamanda yaparlarsa. Sonra yine bir kıvılcım atıyor, ya da bir bitki materyali oradan havalanıyor gidiyor, kuru otların yanına sonra da o yangın ormana sıçrıyor. Çok sayıda sebep var ama bunların hepsini topladığınızda büyük oranda ihmal ve dikkatsizlik ön planda. Yani yıldırımdan daha çok, en azından bunu söyleyebiliriz.

MD: Hocam yangının pek çok nedeninden biri de kuraklık ve sıcaklığın yükselmesi ile ilgili iklim değişikliği midir?

ÇT: İklim değişikliği aslında yangını başlatan bir faktör değil. İklim değişikliği sebepli süreçler yangının büyümesine yol açıyor. Yani yangını başlatan faktör aslında yine değişmiyor. Yıldırım, insanın ihmali, kasıt vesaire. Bazen mesela kışın biz Akdeniz'de çok büyük yangınlar olduğunu duymuyorduk ama yıldırım düşmediği ya da orada insanların sigara izmariti atmadığı ya da piknik yapmadığı anlamına gelmiyor aslında. Sadece izmarit atılsa da nem olduğu için o sadece çok küçük bir noktayı yakıp sonra sönüveriyor. Akdeniz gibi bir coğrafyada, yazın bazen beş ayı bulan kurak dönem oluyor. Kurak döneme girildiğinde bir milimetre yağışın düşmediği olabiliyor aylarca. Dolayısıyla o bitki materyali kuruyor ve böyle yanmaya hazır hale geliyor.

İşte o noktada, artık yangının büyümesi için bir gerekçe oluşuyor ama iklim değişikliği bunu nasıl tetikliyor? İklim değişikliği öncelikle sıcaklıkları arttırıyor. Sıcaklıklar arttırması daha çok kurumaya yol açabiliyor. Ve herhangi bir yangın başladığında, çok daha hızlı ve çok daha şiddetli bir şekilde bitkilerin yanmasına neden oluyor. Dolayısıyla yangını zapt etmek, söndürmek de zorlaşıyor. Özellikle bu son temmuz ağustos ayı yangınlarında Türkiye'de hiç daha önce başımıza gelmeyen bir olay gerçekleşti. Sıcak hava dalgası daha önce de olmuştu Türkiye'de ama bu kadar uzun süreni herhalde olmamıştı ve 10 gün boyunca devam eden bu sıcak hava dalgası sebebiyle ormanlarda nemin bazı yerlerde ölçümler yapılmış, %2 ye kadar düştüğü anlaşılmış. Bu şu demek; sizin bir kıvılcımınız olduğu anda ormandaki yangın anında başlar ve siz daha söndürmeye gidene kadar o büyük bir yangına dönüşebilir. O sıcak hava dalgası neden bu kadar büyük yangını iki hafta içinde yaşadığımızı büyük ölçüde açıklıyor aslında.

MD: İlkim değişikliği aslında yangını arttırıcı bir faktör yani.

ÇT: Evet, yani iklim değişikliği olmadan da yangınlar var, iklim değişikliği olmadan da insanlar tutuşturuyor ya da yıldırımlar oluyor. Ama yangınların bu kadar büyümesini açıklamada iklim değişikliği çok önemli bir role sahip. Çünkü bu kadar kuru hava olmasa 10 gün boyunca, sadece 3 gün sürseydi, belki de bu kadar büyük yangınımız olmayacaktı. Dolayısıyla iklim değişikliğini böyle bir rolü var, gerçekten yangınların büyümesinde etkili.

MD: Bu bir kısır döngüye sebep oluyor mu? Yani hava ısınıyor, ormanlar yanıyor. Ormanlar yandığı için daha fazla karbon salınıyor. Daha sıcak hava ve daha çok yangın gibi…

ÇT: Küresel seviyedeki ormansızlaşma, iklim değişikliğinin sebeplerinden birisi. Çünkü özellikle tropiklerde ormanlar kesildikçe dediğiniz gibi orada birikmiş olan bütün karbon bir şekilde, yani o ağaçlar orada bırakılsa ve çürüse de yakılsa da sanayiye de verilse bir şekilde en nihayetinde karbondioksit olarak atmosfere salınıyor. Dolayısıyla da o birikimi biz kaybetmiş oluyoruz. Peki, Akdeniz'deki yangın döngüsünün buna katkısı ne kadardır? Bir miktar katkısı var, çünkü ciddi miktarda orman yanıyor ve elbette karbondioksit atmosfere salınıyor. Bir yandan da bu ormanların kendini yenileme özelliği olduğu için, uzun vadede aslında o karbonu tekrardan orman hapsediyor. Böyle bir döngü var Akdeniz'de, bizim bu anlamda asıl endişelendiğiniz ormanlar tropik yağmur ormanları. Çünkü oralar demin bahsettiğim gibi, nemli ormanlar olduğu için milyonlarca yıldır böyle olduğu için orada yangın doğal bir faktör değil. Dolayısıyla da oralar kesildikten sonra genelde çok büyük bir tahribat oluşuyor ve o ormanların tekrar eski haline gelmesi çok daha uzun yıllar alıyor. O yüzden genelde tarım alanına çevrildiği için tropiklerdeki kayıplar, bizim yaşadığımız ılıman kuşaktaki kayıplara göre çok daha fazla. Çünkü buradaki ağaçlar 20-25 metre boyunda, bazen 30 metreye çıkıyor. Oradaki ağaçlar 50 metre boylarında ve daha çok ve ormanda inanılmaz bir biyokütle var. Doğrusu tropik yağmur ormanlarında kaybettiğimiz karbonun bizim buralara kıyasla inanılmaz miktarda olduğunu söyleyebilirim.

Dolayısıyla, özellikle güney yarımkürede ya da Ekvator bölgesindeki bu tropik yağmur ormanlarının korunması çok önemli. Ama küresel olarak da şöyle bir sıkıntımız var tabi orada

daha çok fakir ülkeler var ve geçinmek için odun kesimine, tarıma muhtaçlar. Mesela Brezilya bunu yapıyor, yağmur ormanlarını kesiyor, Amazon yağmur ormanlarını, onları tarlaya, hayvan yemi için tarlaya ve hayvan yetiştirdikleri otlaklara dönüştürüyor. Peki bunu niye yapıyor? Kendi beslenmesi için mi? Hem evet hem hayır. Bir yandan öyle kendi nüfusunu besliyor ama asıl olarak ılıman kuşaktaki daha zengin ülkelere bunları satıyor yani bu eti. Benzer bir durum, Endonezya da yağmur ormanlarını kesiyor. Bütün o Borneo, Sumatra adalarındaki ormanların yerine yağ palmiyesi plantasyonları dikiyorlar. Neden dikiyorlar? Çünkü palmiye yağı elde ediyorlar onu neden elde ediyor kendisi için mi? Hayır. Tüm gelişmiş ülkelere satmak için. Çünkü bugün marketlerimizde gördüğümüz paketli ürünlerin hemen hemen tamamı ucuz olduğu için palmiye yağı kullanıyor.

MD: Paketler üzerinde palm yağı yazan şey mi?

ÇT: Evet. Palm yağının sağlık için olumsuz etkilerinden falan bahsediliyor ama bana kalırsa palm yağı içeren ürünleri kullanmanın gezegenimiz için en büyük zararı tropik ormansızlaşmayı teşvik ediyor olması. Bu yüzden aslında ben derslerinde sürekli söylüyorum. Tropik ülkeleri bu anlamda suçlamak gerekli ama yetersiz. Evet, onların ormansızlaşmada büyük bir rolü var elbette ama bir yandan da aynayı kendimize doğru çevirip ılıman kuşaktaki Japonya'dan başlayan Çin, Türkiye'yi de sayabilirsiniz, Avrupa ülkeleri, Amerika, Avustralya gibi ülkelerin kullandığı materyali üretiyorlar. Dolayısıyla da biz de burada her o materyali kullandığımızda oradaki ormansızlaşmaya katkı yapmış oluyoruz. O yüzden bunun da küresel bir sorun olduğunu söyleyebilirim.

MD: Ekonomik bağlantılı bir şey bu.

ÇT: Evet ekonomik gerekçelerle zaten bir türlü atılım yapamıyoruz. Ama iklim değişikliği kaynaklı problemler, yangınlar başımıza geldikçe biz bu konuda adım atmaya daha hevesli olacağız. Mesela en son Glasgow'daki iklim değişikliği konferansındaki hava geçtiğimiz iklim değişikliği konferanslarına göre çok daha fazlaydı. Çünkü tüm dünyada ülkeler artık kasırgalara, daha fazla yangınlara, kuraklıklara, sellere ve sıcaklıklara, sıcak hava dalgalarına daha çok maruz kalıyorlar. Daha çok insan etkileniyor, daha çok insan ölüyor iklim

değişikliğinden ötürü, dolaylı olarak ya da doğrudan. Bu yüzden bu konularda artık daha çok eyleme geçme hevesi var ama bir yandan da fosil yakıt endüstrisine dayalı yoğun bir ekonomi var. Yani dolayısıyla bundan vaz geçemiyorlar. Çünkü dönüşüm o kadar kolay değil, teknoloji yatırımı yapmak gerekiyor. Almanya gibi 20 yıl önce buna yatırım yapan ülkeler şimdi bu dönüşümü yapabiliyorlar. Almanya nükleer enerji santrallerini bile kapatıyor, çünkü tamamen yenilenebilir enerjiye doğru ilerliyor. Ama bunun yatırımını yıllar önce yaptı. Neticede tüm dünyaya baktığınızda yani böyle hızlı adımları atamadığımızı görüyoruz.

Türkiye de iklim değişikliğinden en çok etkilenecek ülkelerden birisi. Çünkü Akdeniz havzasındaki projeksiyonlar şunu gösteriyor, burada yağışlar azalacak, çarpıcı bir şekilde ve sıcaklıklar çarpıcı bir şekilde artacak. Dünyanın bazı bölgelerinde yağışların artması da söz konusu, genel bir ısınma var ama. Burası bir de sıcaklığın artışına ek olarak bir de kuraklaşacak. Bu özellikle Akdeniz, İç Anadolu Bölgesi ve hatta Karadeniz için de ciddi bir problem. Çünkü oralar yağışlarla şekillenen ekosistemler, yağışların azalması çok ciddi etki yapabilir. Akdeniz'de yangınlar çok ciddi etki yapabilir, İç Anadolu gibi daha kurak bölgeler ise çölleşmeyle karşılaşabilir. Ve bunlar artık olasılık değil, önümüzde gözüken şeyler. Yani eğer biz bu iklim değişikliği konusunda küresel düzeyde adımlar atmaz isek dünyanın birçok yerinde böyle felaketler yaşanacak.

İklim değişikliği ile ilgili olarak her ülkenin farklı derdi var. Küçük ada ülkeleri yok olacak mesela. Okyanusya ülkeleri ya da deniz seviyesinde olan birçok ülke su basacağı için ciddi göçlere maruz kalabilir. Bangladeş gibi özellikle. Yani sırf su seviyesinin yükselmesinden dolayı 100 milyonun üzerinde insanın göç edeceği düşünülüyor. Yani düşünün, Türkiye'de beş milyon göçmen var ve şu anda ciddi bir kriz yaşıyoruz bu anlamda. Yüz milyon insanın bir yerlere gittiğini düşünün ve bu sayı daha da fazla olabilir. Çünkü bu sadece Bangladeş'te, su seviyesinin yükselmesinden dolayı gidecekler. Yani bunun ötesinde ilkim değişikliğinden kaynaklı kuraklıklar, fırtınalar, kasırgalar gibi o kadar çok şey var ki, gelişmemiş ülkeler en çok buna maruz kalacak. Çünkü az gelişmiş ülkelerin adapte olma kapasiteleri çok daha düşük. Bir kasırga geldiğinde, kasırgadan sonra ekonomik olarak toparlanmaları da mümkün değil. Oralarda kıtlık olabilir, açlık olabilir. O yüzden burada aslında dünyanın tümden artık daha bir

tek dünya olduğumuzun farkında olmamız gerekiyor. Yani bu işte Tanzanya'da böyle bir sorun olursa, bu sadece Tanzanya'nın sorunu değil. Çünkü Tanzanya'da o sorunun olmasının sebebi yani o fırtınanın olmasının, o kasırgaların ya da o kadar insanın mağdur olmasının temel sebebi Avrupa'nın, ABD'nin ve diğer gelişmiş ülkelerin aslında geçmişten beri yaptığı sanayileşme hamleleri. Çünkü karbondioksit salımının en büyük sebeplerinden biri sanayi. Dolayısıyla da böyle düşündüğümüzde büyük oranda sorumluluk geçmişten beri günümüze karbon salımında etkili olmuş ülkelere geçiyor. Ama onlarda zenginliklerini paylaşma konusunda çok da hevesli değiller gibi.

Dolayısıyla da sıkıntılardan biri bu. Dünyadaki gelirin, üretimin, paranın ya da ne derseniz eşit dağılmaması birçok problemin ana kaynağı. Bugün göç problemi yaşıyorsak bunun temel sebebi dünyadaki kaynakların ve paranın, insan refahının eşit dağılmamasıdır. İklim değişikliği bu eşitsizliği körükleyecektir. İklim adaleti denen bir kavram var: daha dezavantajlı gruplar, toplumlar, toplum içinde yapılar ya da coğrafi bölgeler iklim değişiminden çok daha negatif etkilenecek aslında iklim adaleti bu etkilenmeyi en azından eşit seviyeye çekmeye çalışan bir girişim. Ama ne yazık ki dünyada süreçler öyle işlemiyor. Herkes daha bencil davranıyor. Ama öyle ya da böyle iklim değişikliği konusunda hepimiz etkileneceğimiz için bu süreçten çok daha hızlı adımlar atmak gerekiyor diye düşünüyorum

MD: O zaman ülkemize dönersek, Türkiye'nin çok etkileneceğini söylediniz. Orman yangınlarının önümüzdeki yıllarda çok daha etkili olacağı öngörüsü ile yangınlarla nasıl baş edebiliriz?

ÇT: Cevaplaması zor bir soru. Çünkü şu anda elinizden bir şey gelmiyor. Değişim gerçekleşiyor. Son yangınları gördük. Sıcaklıklar artıyor, nem azalıyor, yangın mevsimi uzuyor. Eskiden yangın Temmuz, Ağustos, Eylül aylarında olurken bu biraz daha geriye çekilecek, yangın mevsimi daha da uzayabilecek. Kasım'da büyük yangınlar görebileceğiz. Gelecekte kuraklığın şiddetini artırması değil, kurak döneminin uzaması da yangınlar için ciddi bir problem. En büyük sıkıntılardan biri daha önce yangının bu kadar önemli olmadığı yerlerde büyük yangınlar görüyor ve görecek olmamız. Sürekli yangınların gerçekleştiği yerlerde yangından sonra bitkilerin eko sisteme uyarlanması, kendini toparlama özelliği vardır. Ancak tropik yağmur

ormanlarında, Doğu Karadeniz ormanlarında böyle özellikler yoktur. Oralar yanarsa yenilenmesi yüzlerce yıl alır ama Akdeniz ormanlarının yenilenmesi 10-20 yıl alıyor. Aslında çok hızlı bir şekilde kendini toparlayabiliyor. Şimdi sorun yangını daha önce görmediğimiz yerlerde görüyor olmamız, Akdeniz bölgesinde karaçam ormanları, yüksek dağ ekosistemleri gibi. Karaçam'ın farkı kızılçam gibi yangına uyarlanmış bir tür değil, en azından tepe yangınlarına. Sadece kalın bir kabuğu var ve kalın kalın kabuğu sayesinde karaçam ormanlarında çok sık gerçekleşen örtü şeklindeki, yüzeyden giden yangınlara karşı dirençli. Ama o yangınlar Akdeniz kıyısında gördüğünüz gibi büyük tepe yangınlarına dönüştüğünde karaçamın kızılçam gibi tohumları ile kendini yenileme kapasitesi yok. O yüzden lokal yok oluş gerçekleşiyor. Eğer gidip ağaçlandırma yapmıyorsanız o bölgenin tekrar orman olması, belki yüzlerce yıl alabilir. Aslında o bölgede daha önce böyle yangınlarla karşılaşmadığı için genetik kodlarında yangına direnme gücü olmayan başka bitkiler, hayvanlar da var ve bu çok ciddi bir problem oluyor.

Dolayısıyla yangınların artacak, büyüyecek, şiddetlenecek olması, bu tip ekosistemleri yok edecek. Kızılçam ekosistemleri gibi dayanaklı sistemler olmasına rağmen iklim değişikliğine bağlı kuraklık devreye girip ekosistemlerin yenilenmesini negatif anlamda etkileyebilir. Nasıl etkileyeceğini tam olarak bilemiyoruz. En son Manavgat yangında gördüğümüz gibi yangın artık şehirlerimize kadar geldi. Doğrudan insanların hayatını, yaşadığı yeri tehdit etmeye başladı ve bunun için çeşitli önlemler almamız gerekiyor. Kabul etmemiz gerekiyor ki yangınlar var, geçmişte de vardı, şimdi de var, gelecekte de olacak ve yangınlar çeşitli sebeplerle daha da şiddetleniyor, büyüyor. Yangınların belki de artmasının temel sebeplerinden biri de milyonlarca kişinin Akdeniz kıyısında aktığı turizm tesisleri.

MD: O bölgenin medyatik olma durumunu da yaşadık bu yaz.

ÇT: Evet onu da araya sıkıştırayım. Yangınların olduğu hafta Muğla'nın dağlarında binlerce hektarlık alanlar yandı. Hiçbiri Marmaris, Manavgat yangını kadar konuşulmadı.

Kaldığımız yerden devam edersek herkes tatile gidiyor, dolaşıyorlar, ormana gidiyorlar vs. dolayısıyla o dönemde kıvılcım riski bir o kadar artıyor. İnsanların ormanda gezmeye, havayı

solumaya, muhteşem doğayı yaşamaya hakkı var. Ancak çok hoşumuza gitmeyebilir, yazın ormanlara giriş yasakları gelebilir gerçekten. Temmuz Haziran yangınlarında yıldırım çok büyük önemli faktör değildi. O haftaki yangınların hiçbiri yıldırım sebebiyle çıkmadı. Hepsi insan kaynaklı. Dolayısıyla da eğer siz kaynağı kurutursanız yani insanın ormana girmesini engellerseniz yangınları büyük ölçüde, en azından bir miktar engellemiş olursunuz. Meteoroloji sıcak hava dalgasının olduğu günleri çok iyi biliyor. Birkaç gün öncesinden insanlara duyurulabilir ve ormanlar kapatılabilir. Gerekirse cezalar uygulanabilir. İnsanları oradan çekmek lazım. Çünkü bu yıl yaşadığımız gelecek sene yaşanmayacak diye bir şey yok. Bir sürü insan öldü ancak düşündüğümüzde ucuz kurtulmuş bir felaket aslında çünkü bu felaketlerde yüzlerce insan ölebilirdi.

MD: Yerleşim yerlerine geldi, daha da ilerleyebilirdi.

ÇT: İşin kötüsü şu, biz yangın ekologları bunların olacağını zaten biliyorduk. Çünkü Avrupa'nın Akdeniz kısmında, Portekiz'de, İspanya'da, İtalya'da, Yunanistan'da 15 yıldır bunların yaşandığını gördük. Yunanistan'da yaklaşık 3 sene önceki yangında 100 ün üzerinde insan turizm alanından denize doğru kaçamadan öldü. Sıcak hava dalgası sebebiyle çıkan yangın o kadar hızlı geldi ki kaçamadılar bile. Temel sebepten biri de ormanın içinde turizm tesisiydi. Bir yarımada, orman içinde ve oradan tek çıkış tek şeritli bir yol ve on binlerce insanı oraya taşımışsınız, insanlar kaçmaya çalışırken öldü. Türkiye'de olmayacak diye bir şey yok. Bunu çok dikkat etmek gerekiyor.

Manavgat apayrı bir olay çünkü yangınlar doğrudan mahalleye kadar ulaştı. Toplum olarak ormanda yaşamayı severiz, ormanın içinde bulunmak güzeldir, kentlerimizi ormanın içine kurmak da o yüzden hoşumuza gidiyor. Böyle bir yangın çağında çok mantıklı bir tercih değil. Yaşadığımız yerlerle orman arasına bir bariyer koymamız gerekiyor. Ormanın içinde yaşamamız, ev yapmamız gerekiyor. Yaz aylarında bunun nasıl sonuçları olabileceğini gördük. Ormanda sürekli bulunan, orada yaşayan insanlar belki biliyordur ama tatil için İstanbul'dan gelenlerin nereye kaçması gerektiği, yangında ne yapması gerektiği ile ilgili hiçbir fikri yok. Yangın gerçekten çok değişkendir, siz yangın sol tarafta diye sağ tarafa kaçarsınız arkadan

dolaşır ve birdenbire yangının içinde bulursunuz kendinizi. Yangın bilimciler yetkili olmayan kimsenin yangının içine girmemesi gerektiğini söylüyoruz.

İnsanların iyi niyetle, yardım etmek için çabaladığını anlıyorum ama bu çok büyük bir risk. Bu kadar büyük yangında, milyonlarca insan orada, devlet organizasyon konusunda başarısız oldu. Ama çok ciddi bir tehlike var gerçekten, dikkat etmek gerek. Yaşayan bilir, yangını gördüyseniz, içindeyseniz, yangının şiddetini, ne kadar güçlü olabileceğini görürsünüz. Türkiye'de eksik uçaklar gibi çeşitli sebeplerle birçok yerde müdahale edilemedi ama müdahale edilen yerlerde bile onlarca arazöz, bir sürü helikopter, alevler o kadar şiddetli ki, ne kadar su boca edersiniz edin, sönmüyor. Bu kadar büyük yangınları suyla söndüremezsiniz. İsterseniz 20 tane uçakla çalışın. Yapmanız gereken başladığı anda söndürmek. Eğer başladığı anda söndüremezseniz, sıcak hava dalgası da varsa, sonrası çok daha zor. Bu nedenle hazırlıklı olmamız çok önemli. Hazırlıklı olmamız için de özellikle belediyelerin iyi plan, koordinasyon yapması, orman köylülerinin hazırlıklı olması gerekiyor. Devlete burada çok rol düşüyor. Ormanın içinde yeni yapılaşmayı engellemek, var olanlar için kaçış planları hazırlamak. Yangın olduğunda insanlar ne yapacağını, nereye gitmeleri gerektiğini önceden bilirse çok iyi olur. Yanıcı olmayan materyaller kullanmak, yanıcı olmayan ağaçları şehir çeperlerine koymak, bu yangınla mücadeleyi kolaylaştıran şeyler. Gelecekte öyle görünüyor ki böyle yangınları söndürmek için ormanda uğraşmanın çok bir anlamı kalmayacak. Çünkü söndürmeyeceksiniz. Yapacağımız tek şey insanların yaşamını korumak, köyleri kurtarmak olacak. Çünkü bu kadar şiddetli yangınlara ne kadar teknolojiniz olursa olsun müdahale etmek gerçekten mümkün değil. Müdahale edilebilseydi ABD yıllarca Kaliforniya yangınlarını söndürebilirdi, söndüremiyorlar. O kadar mümkün değil.

Devletin eksiklerini, hazırlıksız olduğu noktaları hepimiz gördük. Yeteri kadar uçak olsa, belki anında müdahale edilirdi falan ama bir yandan da durdurulamayacak yangınlar için insanları suçlamaya da gerek yok. Ama yine de yapılabilecek çok şey var. Hazırlık seviyesi artırılabilir. Orada yaşıyorsanız, tatil için oraları kullanıyorsanız düşünmeniz gerekecek. İnsanların, turizm işletme sahibinin kendisine sorması gerekiyor. Ormanın içinde bungalovda yaşıyorum burada bir gece bir yangın çıksa benim haberim olur mu? Uykuda yakalanır mıyım? Riskleri bilirsek,

ön uyarı mekanizması olursa mesela telefonunuza bir uygulama yüklersiniz. Orman Bakanlığı 10 dakika içinde nerede yangın çıktığını biliyor. Bu sistemle gittiğiniz yerde size uyarı gelir, kaçmanız gerektiği belirtilir ve siz kaçarsınız. Bizim yazın yaşadığımız yangınlardaki en büyük sorunlardan biri buydu. Yangınlarla ilgili kimse kimseye bir şey söylemedi. Yangın nereye, nasıl gidiyor insanlar problemi kendileri çözmeye çalıştılar. Bu hazırlıksızlık demek aslında. Bu konuda hazırlıklar arttıkça toplumsal olarak, ekonomik yapılarımız olarak yangına daha dirençli olabiliriz.

Yaptığımız gözlemlerde de gördük, doğanın kendini yenilediğini söyledim, o yüzden çok endişem yok. Yangından sonra son 4 aydır, sürekli alanlardayız. Birçok türün ölmediğini, toprak altından sürgün verdiğini gördük. Geçtiğimiz hafta arazideydim, kızılçam ağaçları dâhil birçok tür çimlenme ile çıkmaya başladı. Ama şehre geldiğimizde yiten yaşamların geri dönüşü olmuyor.

MD: Medyada çok konuşuluyor, yanan bölgeleri ağaçlandıralım, işte buraya şunu dikelim, buraya bunu dikelim. Doğaya destek olmaya çalışırken doğadan öğreneceğimiz şeyler vardır herhalde.

ÇT: Kesinlikle doğal haline bıraktığımızda birçok yerde doğa kendini yeniliyor. Akdeniz'de, ormanlarda, makiliklerde bunu görmek mümkün. Doğaya sadece üretim aracı olarak baktığınızda mesela kereste olarak, doğanın diğer bileşenlerini göz ardı ettiğinizde, her zaman sonunda bir sorunla karşılaşıyorsunuz. İnsanlık tarihi boyunca bu böyledir. Doğayı hor kullanma sebebiyle medeniyetlerin çökmesine kadar götüren şeyler olmuştur. Milyonlarca yılda, karmaşık evrimsel süreçlerle şekillenmiş bu doğal ekolojik yapıya, onun kendini yenileme yeteneğine saygı göstermemiz gerekiyor. Bu ormanların kendi haline bırakıldığında iyi bir şekilde rejenere olabildiği yönünde çok çarpıcı gözlemler, kayıtlar ve bilimsel çalışmalar var yıllardır. Bunu göz ardı edip tamamen ya buralar yandı, bitti tamamen kül oldu artık burada hiçbir şey yetişmeyecek. E bizde gidelim. Ne yapalım? Elimizdeki ağaçlarla işte buraları ağaçlandıralım ki burası tekrardan orman olsun. Çoğu insanın kafasında böyle çok iyi niyetli düşünce var. Herkes istiyor ki orası tekrar olman olsun. Bizim bildiklerimizi bilmiyor insanlar tabi ki. Onun için insanlara mümkün olduğunca ulaşmaya çalışıp onlara bunları anlatmaya

çalışıyoruz. 20 yaşında ağacı dikemediğiniz için, diktiğiniz 1-2 yaşında, en fazla 3-5 yaşında fide. Ama orayı kendi haline bıraksanız, orada çok sayıda sürgün veren bitki olacak, kendiliğinden çimlenerek çıkmış çam fideleri olacak. Sadece sizin diktiğinizden birkaç yaş daha küçük olacak. Birdenbire orman olacak değil, büyümesi elbette 20-30 yıl alacak, bunu hepimiz biliyoruz, bu bir süreç. Akdeniz'in ormanları eskiden beri sürekli yandı. Akdeniz'de kızılçam ormanı varsa geçmişte mutlaka bir yangına maruz kalmıştır. Orman 100 yaşında ise orası yüzyıl önce yanmış anlamına geliyor aslına bakarsanız.

Bir döngü var, bizim ömrümüz bunu algılamak için kısa kalıyor. Ama eğer doğanın sistemini bilirseniz bunun doğal bir süreç olduğunu anlarsınız. Bu kadar çok yaygın olması doğal değil elbette. Yangın insan sebebiyle çıkmış bile olsa, ekosistem bir bütün olarak, direngenliğe sahip olduğu yani yangına karşı bir toparlanabilme kapasitesi olduğu için, kendini yeniliyor. Orman Bakanlığının makine ile alana girdiği, oradaki kökten sürgün verebilen işte çalıları, tohumları toprakta bekleyip yangından sonra çimlenecek birçok bitkiyi ortadan kaldırıp sadece çam ya da başka tek bir ağaç türünün dikilmesi aktivitelerini eleştiriyoruz. Bunlar ekolojik anlamda yıkıma yol açıyor. Artık doğal bir ekosistem diyemiyoruz. Bir ağaç plantasyonu haline geliyor. Oraya kavak da dikebilirsiniz başka bir ağaç da dikebilirsiniz, yetiştirirsiniz sonra kesersiniz. Ekonomik tercih olarak üretim alanı haline gelebilir, ancak bütün yangın alanlarına bu şekilde bakmak büyük bir hata.

Genelde halkımız burada tek bir ağaç türü yetişsin istiyor. Ama orada ağacın haricinde bir sürü başka bitki de var. Etik olarak gerçekten doğanın kendini yenileme kapasitesine saygı duymamız gerektiğini düşünüyorum. Her şey ekonomi değil, önümüzdeki süreçte iklim değişikliği ve etkileri altında ekoloji çok daha ön plana gelmek zorunda. Biz ormancılığımızı da doğaya bakış açımızı da ekolojik ilkelere göre düzeltmek zorundayız. Çünkü başka çaremiz yok. Biyoçeşitlilik yok oldukça, ormanların, ekosistemin iklim değişikliğine karşı direnme kapasitesini de düşürüyorsunuz. Bir yerde 30 türünüz varsa, o 30 tür içinde bazıları iklim değişikliğinden dolayı belki 100 yıl sonra yok olacak. Bazıları onların içinden, direnecek ve o bölgenin hala yeşil bir örtüye sahip olmasını sağlayacak. Ama orada sadece tek bir tür bırakırsanız ya da doğal habitatını, bileşenlerini değiştirip, yerine farklı türler koyarsanız, o türün yok olması sonrası

tekrardan rejenere edecek başka türleri alandan elemiş olduğunuz için alanın yenilenmesi söz konusu olmayabilir. Bitkilerin yangında çok çeşitli stratejileri var. Sürgün verenler, ölmeyip tohumları yıllarca toprakta bekleyip yangından sonra çimlenmesi artan tohumlar, kozalaklarını kapatan kızılçam gibi bitkiler var. Yangın sonrası açılıyor kozalaklar ve kozalak içinde tohumlar yanmıyor. Bazı soğanlı bitkiler yangından sonra çiçeklenmelerini artırıyorlar. 50 yıl sonunda yangın olduğunda çiçek açan soğanlı bitkiler var. Ormanın içinde tozlaştırıcı çok fazla yok. Ama orman yandığında artık açıklık alanı olduğu için böcekler de daha çok ziyaret ediyor. O yüzden çiçek açmak mantıklı hale geliyor. Bütün bu mekanizmalar aslında yangın sonrası toparlanmasını sağlar, o ormanı yangına karşı direngen kılıyor. Ama bu çeşitliliği yok edip sadece tek bir mekanizmaya dayalı tek bir türe indirirsek bir sonraki yangında, artık oranın kendi kendini yenileme kapasitesini ciddi oranda düşürmüş oluyoruz.

Ekologlar olarak en büyük endişemiz tüm yanmış alanlara, doğal ekosistemlere odun üretimi gibi özel ekonomik üretim alanları şeklinde bakmak. Bu çok ciddi ekolojik tahribata yol açıyor. Dolayısıyla bunun dengesinin bulunması gerekiyor.

MD: Yerleşim yerlerini korumak adına etrafını ağaçlandırma için uygulanan strateji gibi mi?

ÇT: Evet, bunlar önerilebilecek mantıklı şeyler. Gelecek yangınlara karşı yerleşim yerini korumak amacıyla bu tip dönüşümleri olabilir. Ama yerleşimin olmadığı dağın başındaki bir yerde bunu yapınca tek amacınız odun üretimi oluyor. Bunun haricindeki her şeyi göz ardı etmiş oluyorsunuz. Ormanların kendini yenileme kapasitesini düşündüğümüzde, oradaki tür çeşitliliğine, milyonlarca yıllık geçmişe, biriktirdiği genetik çeşitliliğe saygı duyarak bunu yapmak çok daha önemli. Ormancılık faaliyetlerini ekolojik zarara yol açmadan, dikkatli biçimde yapmak mümkün. Yangın alanlarına, makinelerle, dozerlerle girip şehrin içindeki, otların bürüdüğü inşaat alanı gibi düşünürseniz o zaman büyük yanlış yapmış olursunuz.

Olayın başka boyutları da var. Bir yerden aldığınız bir tohumu gidip çok uzaklarda bir yere dikmekte, ekmekte çok büyük hata. Çünkü genetik bir kirliliğe yol açarız. Bir bölgede yetişen ağaçların genetik yapısıyla, başka bölgede yetişen, aynı türe ait başka ağaçların genetik yapısı birbirinden farklıdır. Burası buradaki iklime uyum yapmıştır. Oradaki, oradaki iklime uyum

yapmıştır. Oradaki tohumu alıp buraya getirip diktiğinizde ya zaten uyum sağlayamaz ölür ya da büyüdüğünde mesela iklim değişikliğinin etkilerine çok daha hassas olabilir. O yüzden yerel her zaman iyidir, tohum yerel olarak kendinden gelebiliyorsa en mükemmeli. Buna restorasyon diyoruz. Yanan alanların yenilenmesini sağlarken süreçlerin daha iyi olması için elbette destek olabiliriz. Doğanın mevcut kendini yenileme potansiyelini kullanarak yapmak hem ekonomik, ekolojik hem de etik anlamda önemli. Doğayı sanki orada hiçbir mekanizma yokmuş gibi, bize ait bir tarlaymış gibi düşünmemeliyiz.

MD: Akdeniz'in kendi kendini yenileme becerisini zaman içinde zaten kazanmış olduğunu, yangına bu anlamda hakikaten hazırlıklı bitkilerin olduğunu söylediniz. O zaman beni Karadeniz kısmı çok endişelendiriyor. Onların böyle bir deneyimi yok. Ama yakın bir gelecekte onlar da aynı sonla karşılaşacaklar. Peki bu öngörülerek müdahale edilmesi ya da Karadeniz bölgesinin korunması mümkün olabilir?

ÇT: Güzel bir soru. Bütün bilgi birikimimiz yangına geçmişten beri maruz kalan ekosistemler ile ilgili Akdeniz'de yangından sonra ne olacağını çok iyi biliyoruz. Ama bu gibi ekosistemlerde daha önce yangın olmadığı için bununla ilgili araştırmalar da çok kısıtlı. Yani bu ormanlar yandığında ne oluyor? Ve son dönemde Türkiye'de de dünyada da bu gibi ormanlar çok daha sık büyük yangınlara maruz kalmaya başladı geçtiğimiz...

MD: Daha hiç önce duymamıştım ama birkaç sene önce Karadeniz'de büyük bir yangın oldu.

ÇT: Geçen sene de oldu. Artık böyle normalde yangına hiçbir direnci olmayan göknar, sarıçam gibi ormanlar yanmaya başladı ve Karadeniz için 1000 hektar civarında büyük yangınlar. Normalde oradaki yangınlar ağaçlara zarar vermeden örtü yangını şeklinde olur hemen söner çok büyümez. Sonuçta yangına dirençli olmadıkları için, bu türlerin yok olacakları garanti. Hiçbir şansınız yok. Kızılçam ekosistemlerinde ağaçlandırmayı çok zorunlu olmadıkça önermiyoruz ama oralarda belki bu devreye sokulabilir. Ekolojik tabanlı, toprağın yapısını bozmadan, bitkilere zarar vermeden, dozerlerle girip tarlaya çevirmeden olmalı.

Bu ekosistemler ilgili bilgi birikimi çok sınırlı. Bu konuda da araştırmalar artıyor ister istemez. Tüm dünyada yanmaması gereken ekosistemler yanmaya başladı artık. Bu ekosistemler

yanmaya karşı nasıl tepki veriyor, hangi bitkiler doğal dirençli çıkıyor? Bilimsel olarak araştırıldıkça bunların hepsini öğreneceğiz.

Ama beklenti kendilerini yenileyemeyecekleri için, tüm dünyada bu tür ormanlarda ciddi lokal yok oluşlar olması yönünde. Her yeri ağaçlandırmamız da mümkün olmayacaktır. 20-30 yıl sonra Karadeniz'de de büyük yangınlar görmeye başlarsak çok şaşırmayalım. Nem çok düşerse, kurak dönem uzun olursa, ağaçlar ve bitkiler varsa, bir kıvılcım ormanı yakabilir. Kıvılcım her zaman var, bunu öğrendik. Seksen beş milyon insan yaşıyor burada. O olmasa yıldırımlar var. Dolayısıyla normalde bir hektarlık, üç hektarlık küçük alanlar yanacakken ya da örtü yangını şeklinde gidecekken, işte 30 hektar, 40 hektar, 100 hektar, 1000 hektar belki on bin hektar yanabilir. Bizim için şok edici olacak çünkü Karadeniz'de bu kadar büyük yangınlar aklımızın ucuna bile gelmez şu anda. Ankara'nın Nallıhan civarında binlerce hektar karaçam ormanı yandı, Kastamonu'da geçen sene Karadeniz ormanı olan, dağ ormanı olan sarıçam ormanları yandı. Biliriz ki yanmaz ama yandı. Hiçbir yenilenme şansı yok ya ağaçlandıracaksınız ya da bırakacaksınız kendi halinde bir orman olmayan bir yapıya dönüşecek. Dolayısıyla çok zor kararlar aslında. Özellikle dediğim gibi bilgimizin olmaması, ne yapacağımız konusunda fikrimizin olmaması... Klasik metotları uygulayabilirsiniz. Yani yine alanı sürüp ağaç dikersiniz ama o ağaçlar yeni koşullarda nasıl yaşar? Başarı oranı nedir? Bu konuda daha az çalışma var elbette.

MD: Buraya yönelmek lazım artık galiba yavaş yavaş.

ÇT: Galiba... Yani bir yandan da Akdeniz yangınları durmuyor, büyüyor devam ediyor. Bizim dayanağımız bu tip uygulamalarda bilim olmalı. Çünkü bilim sürekli gelişiyor, yeni fikirler ortaya çıkıyor. 100 yıl önceki, 50 yıl önceki bilimin söylediği, şimdi söylenen çok farklı ama biz elli yıl önceki bilimi hala dikkate alıp uygulama yapıyorsak bu sorun olabilir. Artık iklim değişikliği var. Başka konularda daha çok şey biliyoruz. Araştırmalar arttıkça ne yapacağımız, nasıl bir yol izlemeniz gerektiği konusunda daha fazla bilgi sahibi olacağız.

En iyi bildiğimiz şey geleceğe yönelik modellemeler. Daha çok yangın olacak. Yangından sonra nasıl restore etmemiz gerekir. Klasik yöntemlerle mi yoksa daha başka yöntemler mi bulmalıyız? Hala araştırmaya muhtaç konular.

MD: Anlıyorum hocam. Benim başka sorum kalmadı, sizin eklemek istediğiniz bir şey var mıdır?

ÇT: İnsanlık olarak yangınlara bakış açımızı güncellememiz de fayda var. Yangınlar dünyanın, yerkürenin iyi bir birleşeni, bunu unutmamamız gerekiyor. Her bitkinin bulunduğu yer er ya da geç yanar. Tropik yağmur ormanları bile 3000 yılda bir yanıyordur ama yanıyordur. 20 yılda, 30 yılda bir yangınların olduğu yerler var. Dünyada yılda iki kere yanan doğal ekosistemler savanlar var. Savanlarda aslanlar, zürafalar, diğer organizmalar yaşıyorsa, oradaki açık habitattan, orman olmamasından dolayı yaşıyor. Açıklığı sağlayan en önemli etkenlerden biri yangın. Sürekli yanıyor o alanlar. Dolayısıyla yangının bu rolüne, bu kadar eski olmasına, insandan çok çok önce dünyada bu kadar yaygın olmasına, yangına karşı doğanın kendini yenileyebilmesine saygı duymamız gerekiyor. Doğanın döngüsünü daha iyi anlamamız gerekiyor. Dünyanın tarihine bakarsanız, insanın kısa yaşamı ile ilişkili olarak daha kısıtlı düşünüyoruz ama çok daha geniş düşünürseniz orman yangınlarının dünyada nasıl bir dinamizme yol açtığını daha iyi biliyorsunuz. Yangın birçok ekosistemde biyoçeşitliliğin sağlanması için gerekli bir faktör. Birçok yangın olmadığında orman, ekosistem çöküyor bazı yerlerde. Bunun farkında olmak lazım. Bakış açısını değiştirmek lazım. Yangın her zaman kötü değildir, bazen iyidir. Bunu bilmek doğaya yaptığınız müdahaleleri daha düzgün bir şekilde yapabilmemizi sağlar. Ama bir yandan da artık yangının kötü olduğu yerlerde var ve biz bunları istemiyoruz. Yaşadığımız değişimler, iklim dâhil olmak üzere süreç bizi bu noktaya götürüyor. Yangının bir yandan da katastrofik, kötü olduğu hem canlıları hem insanı negatif yönde etkilediği durumlarda var. O yüzden tek yöne bakmayan, yangın çok iyidir ya da yangın çok kötüdür dememek, her duruma, ortama göre yangınla ilişkimizi şekillendirmek, insanlık olarak çok önemli. Bunu ne kadar iyi yaparsak kendi faydamızı da doğanın faydasını da en yükseğe çıkarmış oluruz. Tek yönlü, kısıtlı görüşlerle hareket edersek yangın kötüdür, yandıktan sonra

hiçbir şey olmaz, buraya en iyisi biz en sert şekilde müdahale edelim, dediğimizde sonuç; ekosistem için çok zararlı olabiliyor.

İnsanın evriminde, bugüne gelmemizde, beyin kapasitemizin bu kadar artmasında, protein alabilmemiz de ateş çok önemlidir. Ateşle olan bağımızı kopartmış durumdayız. Ateşin doğada ne kadar önemli olduğunu biliriz. Mangal yaptığınızda duman kokusunu aldığınızda pozitif duygular uyanabilir. Çok sık yanan bir kıta olan Afrika'da evrimleşmiş olmamız sebebiyle dumanı çok uzaktan fark edebilen canlılardan biriyiz. Yangının nereden geldiğini bilmek, birçok diğer organizma için, insanın için de önemli. Tarım toplumları bile orman yakarak kendilerine besin sağlayacak alanlar sağlamışlar, medeniyetler o sayede kurulmuş. Sanayi devrimi sonrası artık bunu unutmuşuz. Yangını göz ardı etmişiz. Avustralya'da Amerika da yerlilerin doğal kültürlerinde yakma ritüelleri var. Ormanları yakıyorlar, az şiddetli yangınlar yapıyorlar. Koloniciler, sömürgeciler yangın kötüdür diye yüzlerce yıl boyunca yasaklamıştır. Avustralya, Amerika'da birçok yer şimdi çok büyük yangınlarla mücadele ediyor ve artık anlayış değişiyor. Avustralya hükümeti aborjinlerin 50000 yıldır bildikleri kültürel yakmalarına izin veriyor. Tekrardan o kültür oluşsun diye kurslar açılıyor ve 4 yaşındaki aborjin çocuklar nasıl yapacaklarını öğreniyorlar ve çalılıkları yakıyorlar. Bu kıta yangınla şekillenmiş bir kıta oranın yerlileri bunu anlamışlar. Eğer kendileri bunu yapmazsa doğa kendi yapacak, yakacak ve kendileri için tehdit haline gelecek.

MD: O zaman kontrolü ellerinden yitirecekler, kontrollü yakarak kendilerini koruyorlar.

ÇT: Evet, aynen öyle. Onlar binlerce yıl önce çözmüşler ama bizim çözmemiz böyle yüz yıl aldı. Yüz yıl süren cahiliye döneminden sonra yeni yeni anlıyoruz, yerlilerin yakmaları ne kadar değerliymiş?

Dünyanın birçok yerinde profesyonel ormancılar örtü yangınları çıkarıyor. Kış mevsiminde nemin çok olduğu zamanda yakıyorlar, yangın çok büyümüyor. Belli bir bölgedeki yanıcı maddeyi bir miktar azaltıyorlar ekosistemde zaten uyarlanmış olduğu için zarar görmüyor. Böylece yazın kurak dönem geldiğinde büyük yangınlar olursa, orada yangının şiddetinin azalacağı yerler oluşturuyorsunuz. Bu çok kullanışlı bir yöntem. İlkel insan dediğimiz yerlilerin

aslına bakarsanız geçmişteki ekolojik bilgeliğini ortaya koyuyor. Biz onların bilgeliğini taklit ediyoruz. Dediğim gibi anlayış değişiyor, daha farklı bakmaya başlıyoruz. En başta konuştuğumuz şeye dönersek yangın ekolojisi bu konularda çok ciddi bir değişim yarattı aslında.

Eskiden yangın tek yönlü kötü bir faktör olarak görülürdü ama yangın ekolojisi çalışmaları yapıldıkça aslında yangının aynı bir yağmur gibi, toprak gibi ekosistemin bir bileşeni olduğunu gördük. Yangın olmadığında sistemin sıkıntıya girdiği yerler var. Yangının hayatımızdaki ve doğadaki rolünü anlamak bu anlamda çok önemli. Doğayı daha iyi, daha iyi yönetebilmemiz için hem doğanın çıkarı için hem bizim çıkarımız için. Bitirirken yangının doğadaki önemini tekrar vurgulamış olayım.

MD: Verdiğiniz bilgiler için çok teşekkür ederiz hocam.

Öğrencinin Sesi

A New Day on the Horizon

Bircesu Uslu[1]

Hippocratic Oath is an important step to become a doctor. It contains one of the most important promises within *primum non nocere* meaning first do no harm. (1) From the first day of studenthood to the end of career, every doctor's vow to do no harm and help patients with best of their abilities. Yet recent research of World Health Organization (WHO) shows that *primum non nocere* is unfortunately not adapted all the time. According to WHO every year 134 million adverse events occur causing 2.6 million deaths, moreover 4 out of 10 patients are harmed in the primary and ambulatory settings eventhough 80% of those can be avoided. On top of these, 15% of hospital expenses can be attributed to compensations of patient safety failures. (2)

Primum non nocere is an important principle of medicine, in the absence of this principle, foundation of medicine can change. Hospitals are places where patients who trust doctors at all costs can be harmed or, worst of all, die, and the relationship between doctor and patient can be damaged.

In order to prevent any harm, not only doctors' but also everyone's help is needed. Yet creating a safe place where everyone can talk about mistakes and learn from those is no easy task. In order to achieve safe place goals, we must first create an environment where mistakes and failures can be talked safely. However, it will not be enough, encouraging people to question and speak up is also quite important. On top of these we must make sure generations are educated about patient safety and everyone including patients know about safety in hospitals which could be achieved via raising awareness.

In order to make hospitals patient-safe places more, WHO has some suggestions, first being double checking identity of every patients before every operation and checking in between processes. It will eliminate harm done by identity confusion. Furthermore, making sure

[1] Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Öğrencisi. bircesuuslu@hotmail.com

everyone washes their hand before and after touching patients or their surroundings to prevent contamination. In addition, accommodating hospitals for patients' needs might help to reduce the number of accidents. Last but not least, educating next generations is at utmost importance.

In the light of all these, we can infer that raising awareness and educating people about patient safety as the key outcomes of the principle *primum non nocere* can prevent a lot of patient being harmed, reduce the expenses of hospitals and better the relationship between patients and doctors. WHO recognizes the importance of patient safety and catastrophic effects in the absence of it. In respect, WHO launched a global campaign to create awareness of patient safety and urge people to show their commitment to making healthcare safer. (2) First ever World Patient Safety Day was celebrated on 17th of September 2019. Hopefully 17th of September will be symbol of a future with safer healthcare. World Patience Day shows us a new day is on the horizon.

References

1. Shmerling RH. First, do no harm. Harvard Health. Retrieved November 29, 2021, from https://www.health.harvard.edu/blog/first-do-no-harm-201510138421. 2020, June 22.

2. World Health Organization. World patient safety day 2019. World Health Organization. Retrieved November 29, 2021, from https://www.who.int/campaigns/world-patient-safety-day/2019.

Anı/Edebiyat/Görüş Yazıları

Zaman

Çağrı Zeybek Ünsal[1]

Bilinen bir beklenti var. Bir akademisyen olarak iş yaşamında var olabilmek, üretmek, üretken olmak. Akademisyen olarak yeni çalışmalar ortaya koymaya, bilimsel yayın üretmeye, ders vermeye yönelik beklentiler… Bu beklentilere yanıt verebilmek için ise günleri verimli saatlere bölmek gerekliliği doğuyor.

İnsan nasıl yaşamalıdır sorusunu soran etik alanında 2013 yılından bu yana çalışan bir araştırma görevlisi ve 2021 Haziran ayından bu yana bir anne olarak yazıyorum bu yazıyı... Bu yazıyı yazmaktaki amacım etik alanının sorguladığı "İnsan nasıl yaşamalıdır?" sorusunu bir anne olarak düşünmek, annelik ve kariyer arasındaki ilişkinin irdelendiği çalışmaların az olması nedeniyle (1) bir anne olarak akademide var olabilmek üzerine düşüncelerimi paylaşmak!

Kadın olmak ve anne olmak, akademide farklı anlamlara bürünüyor. Yapılan çalışmalar hem anne hem de kadın bir akademisyen olarak var olmanın zorluğu üzerine… Bir kadın ve artık bir anne olarak düşündüm bu defa. Beklentileri düşündüm. İyi bir anne olmam için benden beklenen ne? Bunun ötesinde hem iyi bir akademisyen hem de iyi bir anne olmam için beklenen ne olabilir? Ev içi işlerin iyi organize edilip, çocuğum ve eşime ayırdığım zaman ile mi ölçülüyor iyi? Kendime zaman ayırmam bekleniyor mu bu yaşam düzeni içinde? Zamanı iyi kullanmayı düşündüğümde buradaki iyi kavramı etik açıdan neyi niteliyor? Verimli olduğumda mı iyi kullanmış oluyorum zamanı? Çok ürettiğimde mi verimli oluyorum yoksa kızımla kaliteli vakit geçirdiğimde mi? Neye ne kadar zaman ayırabildiğimi belirleyebildiğimde mi? Yaşamda mutlu olduğum anları arttırdığımda mı zamanı iyi kullanmış olurum? Yoksa sevdiklerime daha çok zaman ayırabildiğim zamanları yaratabildiğimde mi? Bana gereken bu zamanları nasıl yaratacağım süregiden bu düzen içinde? Yaşamın olağan akışı içinde annelik ve akademisyenliği birlikte uyum içinde yürütebilecek miyim? Bu sorular canlandı zihnimde annelikle birlikte.

[1] Araş. Gör. Dr., Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik A.D., Ankara/Türkiye. cagri.zunsal@hacettepe.edu.tr

Araştırmalara bakınca gördüm ki, annelik, 1950'lerden bu yana kadınların kariyer hayatı içinde var oluşunun artması ile birlikte bir problem haline gelmiş (1). Bu durum benim için de bir kaygı sebebiydi. Doktora yaparken çocuk sahibi olma fikri, kariyerimi başarıyla devam ettirememe kaygısının getirdiği çocuk sahibi olmayı erteleme düşüncesi. Şartlarımın nasıl olacağı beni kaygılandırmıştı. Kaygılarım yerindeydi çünkü çevremde anne ve akademisyen olarak başarılı bir kariyer yaşamı olan annelerle konuşmalarım hep bir şeylerden ödün vermek zorunda kalmak üzerineydi. İki seçeneğim vardı. Ücretsiz izin alarak çocuğumla birlikte doya doya zaman geçirmek ve anneliğimi tam anlamıyla yaşamak, çalıştığım ve çocuğuma zaman ayıramadığım için suçluluk duymadan, bölünmeden… Kızımın gelişiminin her anına tanıklık ederek, onun gereksinimlerini bizzat kendim keşfedip karşılayarak. İkinci seçeneğim ise, tam zamanlı işe devam edip kariyerimde hızla ilerlemek ve çocuğuma iyi bir gelecek sunmak. Anneliğimi yaşayamadan. Çocuğumla yeteri kadar zaman geçiremeden. Hep eksik ve yetersiz hissederek.

Yapılan bir çalışmada gösterildiği gibi, akademisyenlik ve annelik arasında denge kurmak gerektiğini düşünen annelerin bile ortak görüşü anneliğin ilk yılında akademik yaşamın yavaşladığıdır. İş ve ev yaşamını dengeleme iddiasını güçlü şekilde savunanların ise süper kadın sendromu ile nitelendirildiğini söylemek yerinde olacaktır. Bu da her şeyi yine kadının yapması, üstlenmeye çalışması anlamına gelmektedir. (1)

Anne olmanın akademisyenlik üzerine olumlu ve olumsuz yanlarını değerlendirdiğimde çok yönlü düşünüp, hızlı plan yapma becerisi kazandırdığını söyleyebilirim. Ama akademinin beklentilerini karşılamak için yeterli bir beceri olup olmadığı konusu belki de tartışılabilir. Anneliğin daha üretken olma, daha hızlı olma ya da performansı arttırdığına yönelik nitel araştırmalar olsa da üretilen bu zaman gerçek anlamda anneliği ne kadar yaşamaya izin verecek diye sorgulanabilir. Emzirmek için ayrılan zaman, uykusuzluk, ev ve iş yaşamının gerekliliklerini yerine getirirken yaşanılan yorgunluk ve bölünmüşlük duygusunu yaşayan annelerle aynı duyguları paylaşıyorum. Kitap, makale yazmak için gereken zamana sahip olamayacak olmak, hamilelik sonrası psikolojinin düzelmesi için gereken bir zaman olduğunu

söyleyen akademisyen anneler, hormonların etkisiyle sadece çocuğuna odaklanmak isteyen anneler (1). Bu durum ve istek hayatın olağanı, olması gerekeni değil mi?

Üretkenlik için gerekli olan ve özellikle akademide gerekli olduğu düşünülen odaklanma, dikkat, uzun süre bir konuda çalışabilmek ev içi yaşamı çocukla birlikte organize ederken ne kadar mümkün olabilir? Özellikle sosyal destek mekanizmalarından (bakıcı, aile bireyleri vb.) yararlanıldığında karşılaşılan, anneliğin iyi yapılıp yapılmadığı sorgusu, çocuğuma ne kadar zaman ayırabildiğimle ölçülen iyi annelik baskısı düşünüldüğünde artan bir kaygı var. Akademisyen anneler nitel bir araştırmada anneliğin akademisyenlikle uyum göstermesinin oldukça zor olduğunu dile getirmişler (1). Tıpkı akademisyen bir annenin yıllar önce kendi yaşadıklarından yola çıkarak zamanın gerekliliğine olan inancını göstermesi gibi.

Akademisyenliğin sadece iş yerinde yapılmadığını, bilgi birikimi sağlayarak sürekli kendimizi geliştirebildiğimiz bir alan olduğunu söyleyebiliriz. Bunu bilenler, evde istenilen şekilde zamanı programlayıp her türlü sorumluluğunu yerine getirilebileceğini savunabilirler. Ancak bu durum hayatın olağan akışı içinde ve insan olmamız dolayısıyla ne kadar gerçekçi bir yaklaşım olacağı sorgulanabilir.

Gerek geleneksel annelik anlayışı ile yavaşlatılan akademik yaşam, gerekse modern dengeleyici anneliği savunan anlayış toplumsal kalıp yargıları nedeni ile farklı sonuçlar doğurmaktadır. Her iki durum da kadını dezavantajlı konuma getirmekte, birinde kariyer yaşamı devam edemeyen bir anne diğerinde ise iş yükü olağanüstü şekilde artan bir anne karşımıza çıkmaktadır. (1)

Öyle görünüyor ki, tüm beklentiler içinde benim hem bir anne hem de bir akademisyen olarak ihtiyacım olan canım kızıma ayırabileceğim yeterli **"zaman"** ve **"bu zamanı iyi kullanabilmek"**. Annelik ve akademisyenliği birbirinden ayrı düşünmeden veriyorum bu yanıtı. İkisi birlikte olamazmış gibi sunulan önermelere yanıt olarak. Bu yanıtı verebilmemi sağlayan ve bir anneye verilebilecek en güzel hediyeyi, **"akademisyenlik ve annelik arasındaki dengeyi kurabileceğim zamanı"** bana veren, akademisyen bir başka anne oldu. Geri gelmeyen zaman, kazanmak için kendisini harcadığımız zaman. Zamanı dengeleyerek akademik yaşamdan uzaklaşmadan kızıma zaman ayırarak çalışmaya ve üretmeye devam ediyorum.

Böylece kendimi hem akademide var olabilen bir kadın hem de kızının yanında olabilen bir anne olarak hissediyorum. Çalışarak ona güzel bir gelecek sunabileceğimi de düşünüyorum. Kızıma ayırdığım her zaman için kendimi daha iyi bir anne, üretebildiğim her zaman için işini severek ve istekle yapan iyi bir akademisyen olarak hissediyorum. Kızıma zaman ayırabildikçe, olması gerekenin, yaşamın bu anlarda anlamlı olduğunu anlıyorum.

Belki de bir akademisyen anneye verilen **zamanın** yanında en büyük destek, ona her şeyden önce bir anne olduğunu hatırlatırken onu anneye atfedilen sorumluluklar altında ezilmek zorunda bırakmamaktır. Kadının başarısını anneliği ile çocuğuna ayırabildiği zamanla sınırlamamaktır. "İyi bir anne olma" baskısını üzerinden kaldırıp, yaşamda dilediği anlarda tüm benliğiyle var olabilmesi için onu kalıplara sokmamaktır. Yoğun ve odaklanarak çalışmak zorunda olan (2) akademisyen annelere onların çocuğuna yeten, çocuğu için en iyiyi düşünen iyi bir anne olduğunu hissettirmektir. Çalışmasından, çocuğuna ya da ev işlerine zaman ayıramamasından dolayı suçluluk duymasını değil, bilakis çocuğuna çok iyi bir gelecek sunmak için yoğun çalışması gerektiğini bildiğini söylemek ve onun yükünü almaktır destek olmak… Anneye verilebilecek en büyük destek çocuğuyla geçireceği zamanı vermektir.

Kaynaklar

1. Özlem Belkıs, Anneliğin Akademik Kariyer Gelişimine Etkileri Üzerine Nitel Bir Araştırma, Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, Journal of Research in Education and Teaching, Kasım 2016 Cilt: 5 Sayı: 4 Makale No: 26 ISSN: 2146-9199
2. Duygu Altınoluk, "Kadın Olmak mı, Akademisyen Olmak mı? : İşte Bütün Mesele Bu," Fe Dergi 10, no. 1 (2018), 58-66.

Slovensky Grob: Slovakya'daki Kaz Krallığı

H. Volkan Acar[1]

Çıtır çıtır derisiyle fırında kızarmış bütün bir kaz, esmer ekmeğin üzerine dilim dilim koyup yiyebileceğiniz bol yağlı bir kaz ciğeri, tatlı karışık turşu ve yanına da patates hamurundan krep…

Bu mevsimde Slovakya'ya, özellikle de Bratislava yakınındaki Slovensky Grob'a giderseniz yemeniz gerekenler bunlar.

Slovensky Grob Kaz Krallığı Unvanını Nazıl Kazandı?

1740-1780 yılları arasında Habsburg hanedanının başında Maria Theresia vardır. Kutsal Roma İmparatoriçesi, Macaristan ve Bohemye Kraliçesi ve Avusturya Arşidüşesi unvanlarına sahip olan bu efsanevi hükümdar Orta Avrupa'nın tek hakimi konumundadır.

O dönemki Bratislava Prensi, sahip olduğu toprakları göstermek üzere İmparatoriçeyi Bratislava'ya davet eder. Maiyetindeki büyük grupla birlikte bu geniş toprakları gezen İmparatoriçenin kafilesinin yolu Slovensky Grob'dan da geçmektedir. Soylulardan oluşan bu kafile yoldayken, hava aniden kötüleşir ve fırtına çıkar. Hem şiddetli fırtına hem de gece karanlığının birden bastırması kafileyi endişelendirmiştir. Bu koşullarda yola devam etmenin tehlikeli olduğunu farkeden ve daha fazla ilerleyemeyeceklerini düşünen bu soylu davetliler, geceyi Slovensky Grob'da geçirmeye karar verirler.

Yolları üzerindeki bu küçük köyün halkı, geçimlerini kazcılıkla sağlayan insanlardan oluşmaktadır. Kafile o gece konaklamak için köydeki yoksul bir kaz çobanının evini seçer. Ancak konaklayacakları evin sahibi, kendilerinin kim olduğunu bilmemelidir. Bu amaçla kıyafetlerini değiştirmeye karar vererek üzerlerindeki şatafatlı ve gösterişli zengin kıyafetlerini çıkarıp daha mütevazı kıyafetler giyerler ve kaz çobanının kapısını çalarlar.

[1] 1 Doç. Dr., Ankara Eğitim ve Araştırma Hastanesi Anestezi Kliniği, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Tıp Tarihi ve Etik A.D. Doktora Öğrencisi. Ankara/Türkiye. hvacar@yahoo.com

Kapıyı açan köylü şaşırır. Gecenin bir yarısı evinin kapısını çalanlar, içinde kadınların da olduğu yolda kalmış bir grup insandır. Fırtınaların koptuğu, göğün gürlediği karanlık bir gecede Slovensky Grob'lu köylü, bu insanları dışarıda bırakacak değildir. Yoksul kaz çobanı, bu Tanrı misafirlerini hemen içeri buyur eder. Karınlarını doyurmak için de alelacele bir sofra hazırlar. Bu yoksul çobanın misafirlerin önüne koyduğu şeyler, bizim tabirimizle "Allah ne verdiyse"dir. Yani, yalnızca elinde ve kilerinde bulunan yiyecekler…

Kazcılıkla geçinen bu köy evindeki menü, aslında çok sadedir. Misafirlere sunulanlar yalnızca fırında kaz ve kırmızı lahanadan ibarettir. Ekmek yerine de bölgede yaygın olan ve bir tür patatesli krep ya da tortilla denebilecek olan lokşe vardır. Yemeğin yanında da konuklara yine yöredeki bağların üzümlerinden yapılmış bir ev yapımı şarap ikram edilir.

Ancak bu mütevazı köy sofrası kudretli İmparatoriçe Maria Theresia'yı çok memnun etmiştir. Yediklerinin tadı damağında kalır.

Sabah olduğunda gün ağarmış, yağmur ve fırtına sona ermiştir. İmparatoriçe ve maiyeti, misafirperverlikleri için ev sahiplerine teşekkür ederek köyden ayrılırlar.

İmparatoriçe saraya döndükten sonra aşçıları çağırıp, o akşam yediği yemekleri tarif eder ve kendilerinden bu basit yemeklerin aynısını yapmalarını ister. Bunun üzerine aşçılar hemen işe koyulurlar. Üç çeşitten oluşan bu köy sofrasının yemekleri, saray aşçıları için çok kolaydır. Ne de olsa onlar saray mensuplarına, soylulara ve hatta imparatorlara, imparatoriçelere yemek hazırlayan kişilerdir. Her tür ürünü, farklı pişirme teknikleriyle ve çeşit çeşit soslarla hazırlayıp sunma konusunda uzmanlaşmışlardır.

Ancak kaç kez uğraşmalarına rağmen bu basit yemekleri istenildiği şekilde pişirmeyi başaramazlar. Tabii ki imparatoriçe köyde yedikleri ile aynı tadı alamadığı için yapılanların hiçbirini beğenmez. Saray aşçıları ne yaparlarsa yapsınlar o yoksul köy evindeki kazın lezzetine ulaşamamışlardır.

Bunun üzerine İmparatoriçe tekrar Slovesnky Grob'a gitmeye karar verir. Köye gittiğinde, o gece kendilerini misafir edip yediklerini paylaşan ve tanımadıkları insanlara sofra açan aileyi ziyaret eder. Kimliğini gizlediği o gece o sofrada yediklerinin kendisini nasıl etkilediğini anlatır.

O mütevazı köy evinde yediği fırında kazın, lahananın ve lokşenın tadını hiç unutamamıştır. Ayrıca ne kadar uğraşırsa uğraşsın aynı lezzeti hiçbir yerde bulamamıştır. Saray aşçıları bile o yemekleri aynı şekilde yapmayı becerememiştir.

Bu nedenden dolayı İmparatoriçe köyü onurlandırmak ister ve bu unutulmaz lezzetlerin şerefine köye "Kaz Krallığı" adını verir. Artık Slovensky Grob, lezzetli kazlarıyla anılacak, hem ülkenin hem de Avrupa'nın Kaz Krallığı unvanını gururla taşıyacaktır.

Buraya kadar okuduklarınız, Slovensky Grob'un edindiği şöhret hakkında anlatılan öykülerden yalnızca bir tanesi.

Bu öykü, Slovakya'nın küçük bir kasabasının nereden nereye geldiğini anlatan da bir öyküdür aslında. Burası Orta Avrupa'nın kendi halinde bir küçük bir köyü iken, zaman içinde dünyanın gastronomi merkezlerinden birisi haline gelmiştir. On yıllardır yalnızca Avrupa'dan değil dünyanın her tarafından buraya gelen insanların tek geliş nedeni, bu unutulmaz kaz sofrasının başına geçip, o unutulmaz lezzetlerin tadına bakmaktır.

Bugünkü Slovensky Grob

Bratislava'ya yaklaşık 30 km uzaklıkta olan Slovensky Grob şimdilerde bir köy değil artık bir kasaba. Küçük Karpatlar sıradağlarının eteğindeki bu ova çok önceden bataklıkmış. Halk bataklığı kurutmak için araziye mısır ekmiş. Arazinin bu özelliği, mısır ekiminin çok iyi sonuç vermesine yol açmış. Yetiştirdikleri bu mısırla da köylüler kazlarını beslemeye başlamışlar.

Nüfusu 5000 civarında olan bu kasabanın yollarını Slovaklar çok iyi biliyorlar. Yılın hemen her ayı ama özellikle her sonbaharda bu yollar iyice kalabalıklaşıyor. Binlerce insan fırında kaz yemek için Slovensky Grob'a akın ediyorlar. Bazı hafta sonları kasabanın dar yollarında trafik tıkanıyor. Hatta uzun süre aç bir halde trafikte kalınca geri dönüp başka bir yerde karnını doyurmayı tercih edenler oluyor.

Bratislava ile Slovensky Grob arası otomobille yaklaşık yarım saat sürüyor. Otoyoldan çıktıktan sonra ovada bulunan köylere, kasabalara girip çıkıyorsunuz. Mevsimine göre yemyeşil, mevsimine göre sararmış tarlaların içinden geçiyorsunuz. Slovakya'nın karayolları her yerde

çok iyi olmadığından, yağmurlu havalarda giderken kimi zaman çökmüş yollarda bata çıka ilerliyorsunuz.

Arabanız yoksa Bratislava'dan kalkan belediye otobüsleri ile de yaklaşık 1 saatte Slovensky Grob'a gidebilirsiniz.

Ama yemek yemek için buraya ulaşmanız yeterli olmuyor. Eğer rezervasyonunuz yoksa, hafta sonları kasabanın içindeki restoranlarda yemek saatlerinde boş yer bulmanız neredeyse olanaksız. Biz birkaç defa, peşpeşe üç dört restoranın kapısından dönmüştük.

Kasabanın kazcılık geçmişiyle ilgili anlatılan bir başka öykü daha var. buna göre, bir ekonomik kriz sırasında köylü kadınlar, kazlarını pazarda canlı ya da kesilmiş halde satmak yerine, pişirerek satmaya başlıyorlar. Yani kazları kendileri için nasıl hazırlıyorlarsa öyle hazırlıyorlar ve pazarda da bu şekilde pişirdikleri kazları satıyorlar. Bunun nedenlerinden birisi de şehirli kadınların 6-7 kg ağırlığındaki kazları pişirecek ocak ya da fırınlarının olmaması.

Slovensky Grob'lu kadınların gittikleri yerler, önce yakın kasabalar ve Bratislava iken, bir süre sonra köyün kazları Viyana ve Budapeşte gibi büyük kentlerin pazarlarında da görünmeye başlıyor. Ve buralarda yaşayan halk da yavaş yavaş bu lezzeti arar hale geliyor. Kaz çobanlığının yaygın olduğu kasabanın bu ünü zaten bilindiğinden insanlar yavaş yavaş, taze pişmiş, lezzetli kazlar yemek için buraya akın etmeye başlıyorlar. Böylece Slovensky Grob'un ünü katlanarak artıyor.

Slovensky Grob'un kazlarına yönelik ilginin artması, ister istemez kasabayı da dönüştürüyor.

Bu ilk dönemlerde köyde henüz restoranlar açılmaya başlanmamış. Köylü kadınları geleneksel yöntemlerle pişirdikleri kazları, gelen müşterilere kendi evlerinde, kendi odalarında, kendi yemek masalarında sunuyorlar.

Ancak zaman içinde görülüyor ki bu amatör ruhla işleri sürdürmek artık mümkün değil. Ve yavaş yavaş profesyonel işletmeler açılmaya başlıyor. Sonunda da ülkenin, Avrupa'nın ve dünyanın dört bir köşesinden buraya gurme turları düzenlenecek duruma geliyorlar.

Slovensky Grob artık dünya çapında ünlü olmasına ve her yıl on binlerce kişiyi misafir etmesine karşın, kasabadaki restoranlar belli bir standardı koruyorlar.

Öncelikle Slovensky Grob'daki tarım alanlarına yeme-içme ve konaklama tesisleri yapılmamış. Kasabanın içi çok katlı binalarla doldurulmamış. Yolları genişletmek için evler yıkılmamış. Kasaba geleneksel yapısını büyük oranda koruyor. Giderken ilerlediğiniz yollar hala daracık, yol genişletme yapılmamış. Restoranlar ve pansiyonlara gelince bu mekanların önündeki 2-3 arabalık yerlere park ediyorsunuz. Eğer bunlar doluysa arabanızı yol kenarına bırakıyorsunuz. Bu nedenle ne boş arsaların girişine asılmış "otopark" tabelaları görüyorsunuz, ne de "vale" yeleği giymiş değnekçiler…

Kasabadaki kazcı sayısı sadece 30 civarında. Popülerlikten yararlanmak isteyerek, kasabanın girişine, çıkışına, her köşe başına açılmış kazcılar yok burada. Zaten buradaki restoranlar ve pansiyonlar, kasabadaki eski evlerde hizmet veriyorlar. Yani yemek yediğiniz yerler aslında eski köy evleri. Bunlar sonradan inşa edilmiş binalar değiller. Ancak bu mekanların hepsi de nitelikli bir şekilde restore edilmiş oldukları için, Bratislava'nın merkezindeki fine-dining restoranlardan hiçbir farkları yok.

Bizim yemek yediğimiz kazcılardan birisinin büyük salonunun, eskiden o evin ahırı olduğunu söylediklerinde çok şaşırmıştık.

Kasabadaki restoranların menüleri sabit olsa da kazların lezzetleri restorandan restorana değişiyor. Aralarında küçük bazı farklar var. Bunu da birkaç sefer yedikten sonra anlamaya başlıyorsunuz. Eşimle oğlumun Bratislava'da yaşadığı dört yıl boyunca, aşağıdaki menüyü birçok farklı yerde çok defa yeme fırsatı bulduğumuz için kendimizi şanslı sayıyorum.

Kaz Sofrası

Slovensky Grob'daki restoranların neredeyse sabit bir menüleri var: fırında kızarmış kaz, kaz ciğeri, lokşe ve turşu.

Fırınlanmış kaz için kazların içi ve dışı önce iyice tuzlanıyor ve 12-24 saat bekletiliyor. Bu sürenin sonunda tuzu yıkanıp fırına atılıyor. Nar gibi kızarmış bu kazlar, servis edilirken etleri yumuşacık, derileri ise çıtır çıtır halde oluyor.

Lahana, tavada şekerle karamelize edilmiş kırmızı lahana... Pişerken içine kimyon, soğan, defne yaprağı ve sirke konuyor.

Kaz ciğeri, yağlı, hafif tuzlu ama çok lezzetli. Siyah ekmeklerin üzerinde iyi gidiyor. Ama bazıları için epeyce yağlı.

Lokşe (lokshe) bir tür patates krebi ya da tortillası. Bunun için haşlanmış patatesten bir hamur hazırlanıp krep yapar gibi yapılıyor. Yenmeden önce lokşelerin üzeri mutlaka kazın yağıyla yağlanıyor.

Turşu ise bizim alıştığımız gibi tuzlu değil. Avrupa'nın birçok yerinde olduğu gibi hafif tatlı. Ama yağ ağırlıklı bu sofranın çok iyi bir tamamlayıcısı durumunda.

İsterseniz yemeğin öncesinde tavuk suyuna erişte çorbası da içebilirsiniz. Ama bence koca kasedeki çorbaya çok yüklenmeyin ki, üstteki menünün tadını iyice çıkarır durumda olun.

Burada yemeğin yanında yerel şaraplar sunuluyor. Gayet lezzetli, içimi hoş şarapları var. Eğer kaz yemek için sonbahar aylarını tercih ederseniz, yörenin özel ürünü olan, *burčiak'ı da (burçiyak) deneyebilirsiniz. Aslında burçiyak, şarap değil yarı fermente üzüm suyu imiş. Alkol oranı, şaraptan daha düşük.*

Buradaki restoranlar paket servis de yapıyorlar. İsteerseniz yemekten sonra evinize giderken yediklerinzden paket yaptırıp götürebilirsiniz. Hatta bu yemeklerin yanında kaz yağı da satılıyor. Biz ilk gittiğimizde dönerken yanımıza kaz yağı da almıştık. Bununla yaptığımız çorba ve pilavın lezzeti ise anlatılabilecek gibi değildi.

Eğer yolunuz Slovakya'ya düşerse mutlaka ziyaret etmenizi önereceğim yerlerden birisi Slovensky Grob olacak. Umarım siz de kızarmış kazları yerken benim kadar keyif alırsınız.

Şimdiden afiyet olsun.

INFO MAPA
SLOVENSKÝ GROB
i
Legenda

CECH HUSACINÁROV
SLOVENSKÉHO GROBU
založené 2004
KRÁĽOVSTVO HUSACINY
SLOVENSKÝ GROB

Azerbaycan'da Etik Kurulların Oluşturulması Sürecinde Hacettepe Üniversitesi Biyoetik Araştırma Merkezinin (HÜBAM) Rolü

Sevda Aydın Karimova[1]

Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlığını kazandıktan sonra takip etmekte olduğu Sovyet ekonomik, siyasi, hukuki ve idari sistemini, ileri dünya standartlarına, yeniden yapılanmaya ve modern bilimsel temellere uygun hale getirmek için bir dizi reform hareketine girişmiş ve tüm bu süreçler için yasal bir çerçeve oluşturma hareketini başlatmıştır.

Totaliter sistemden demokratik sisteme geçiş süreci, sosyal devlet odaklı bir piyasa ekonomisinin temellerini atmak, nüfusun sosyal ve insan hakları açısından korunmasını sağlamak, ciddi bir milli-manevi birliğin sağlanması için izlenen politikanın zorlu aşamalardan geçmesi sürecinde, çeşitli siyasi güçlerin baskısı altına girmek zorunda kalındığı söylenebilir.

Kanaatimizce herkese sağlanması gereken sosyal politik hakların uygulanmasında en zor alanın halk sağlığının korunması olduğu, bunun sosyal koruma ve insana yakışır yaşam koşullarının yaratılmasıyla yakından bağlantılı olduğu aşikardır.

Azerbaycanda bugün dünyanın en iyi uygulamaları araştırılıyor, yıllar içinde oluşan olumlu gelenekler korunuyor, yeni teknolojiler, yönetim modelleri test ediliyor, geliştiriliyor, yeni ortama uygulanıyor. Türkiye Cumhuriyeti devletinin sağlık ve bilim alanındaki başarıları, bu süreçlerin doğru yürütülmesinde pusula rolü oynamaktadır.

Genel olarak şunu belirtmeliyim ki, Azerbaycan'ın her alanda dünyaya entegrasyonu ve dünyanın modern bilimsel-teknolojik ve kültürel değerlerinin Azerbaycan'a getirilmesinin, uzun seneler boyunca olduğu gibi Rusya üzerinden değil de dil, kültür ve mantalite bakımından daha yakın olan Türkiye üzerinden yapılması daha uygun görülmekte ve istenmektedir.

Azerbaycan'ın sağlık sistemi, Türkiye'nin mevcut sağlık sistemine uyarlanmalı ve bazı alanlarda yakından entegre edilmelidir. Kalıcı iş birliği, deneyim paylaşımı, personel eğitimi sürecindeki

[1] Öğr. Gör., Bakü Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi Hukuk ve İnsan Hakları Enstitüsü Doktora Öğrencisi. sevda.aydin.k@gmail.com

karşılıklı alışverişler tutarlı bir şekilde yürütülmeli, karşılıklı yarar sağlayan iş birlikleri kurulmalıdır.

Bu anlamda Azerbaycan'daki sağlık kurumlarında etik komisyonların kurulması deneyimi de dikkat çekicidir. Devlet Zorunlu Sağlık Sigortası Kurumu altında TABİP (Tıbbi Arazi Bölgelerini Yönetim Birimi) bünyesinde faaliyet gösteren araştırma enstitüleri ve merkezlerde yürütülecek bilimsel araştırmaların uluslararası normlara, etik ilke ve kurallara uygun yapılması, takip edilmesi, gerekli kararların alınması için Etik Komisyonlarla Çalışma Şubesi oluşturulmuştur. 17 Temmuz 2021 tarihinden itibaren TABİP'e bağlı bilimsel araştırma enstitülerinde etik komisyonlarının kurulması sürecine başlanmıştır.

Şu ana kadar Bilimsel Araştırma Tıbbi Rehabilitasyon Enstitüsü (28.09.2021), Bilimsel Araştırma Pediatri Enstitüsü (05.10.2021), Bilimsel Araştırma Kardiyoloji Enstitüsü (18.10.2021), Ulusal Hematoloji ve Transfüzyoloji Merkezi (22.10.2021), Bilimsel Araştırma Kadın Hastalıkları ve Doğum Enstitüsü (25.10.2021), Bilimsel Cerrahi Enstitüsü (01.11.2021), Bilimsel Araştırma Tıbbi Profilaksi Enstitüsü (29.11.2021) gibi bilimsel araştırma enstitülerinde etik komisyonlar kurulmuştur.

2016 yılından itibaren Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi Hukuk ve İnsan Hakları Enstitüsü'nde Biyoetik alanında doktora derecesi açılmıştır. Bakü Devlet Üniversitesi (BDÜ) Hukuk Fakültesi, 2018 yılından itibaren, Tıp hukuku alanında yüksek lisans derecesi için öğrenci kabulüne başlamıştır. Biyoetik ve tıp hukuku dersi BDÜ Hukuk Fakültesi'nde hem lisans hem de yüksek lisans düzeyinde öğretilmektedir. Azerbaycan Tıp Üniversitesi'nde Tıp tarihi ile birlikte Tıp etiği, Deontoloji, Biyoetik ve Tıp hukuku konularının müfredata dahil edilmesi için öneriler vardır.

Daha önce, A. Aliyev adına Azerbaycan Devlet Hekimleri Geliştirme Enstitüsü Bilim Kurulunun 24 Haziran 2016 tarihli kararı ile, Enstitüde Etik Kurul kurulmuştur. Örneğin, şu anda özel bir tıp kurumu olan BonaDea International Hospital'da bir etik komisyonu faaliyet göstermektedir ve yıllar önce Azerbaycan Kardiyoloji Derneği gibi topluluklarda ve Talasemi Merkezi (Ulusal Hematoloji ve Transfüzyon Merkezi) gibi bazı kamu araştırma hastanelerinde

de etik komisyonları kurulmuştur. Bunların çalışmalarının sürdürülebilirliğini sağlamak için geliştirilmeleri ve birtakım çalışmaların yapılması gerekmektedir.

Türkiye'de, 15 Aralık 2011 tarihinde kurulan ve ilk Biyoetik Merkezi olan Hacettepe Üniversitesi Biyoetik Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi ile sürekli iş birliği kurulmuş ve bu konuda resmi anlaşmalara varılmıştır.

09 Eylül 2021 tarihinde Merkez, TABİP ve BDÜ Hukuk Fakültesi öncülüğünde bir toplantı yapılmış ve temel iş birliği alanları, faaliyet alanları, biyoetik ve tıp hukuku öğretimi konularında görüşmeler yapılmıştır. Bu toplantı sayesinde HÜBAM ve BDÜ arasındaki iş birliğinin ilk adımları atılmıştır.

TABİP çalışanlarının 25 Ekim 2021 tarihinde HÜBAM'a gerçekleştirdiği ziyarette etik komisyonların kuruluşu, faaliyetleri, yetki ve görevleri, denetim mekanizmaları, üyelerinin sorumlulukları vb. hususların uygulamada işleyişi incelenmiştir. Temel amacımızın ülkemizde etik komisyon enstitüsünün oluşturulmasının organize edilmesi ve etik alanının (biyoetik ve tıp etiği) gelişimine yönelen ziyarette görüş sonucunda karşılıklı fikir alışverişi, aynı zamanda elde edilen bilgi ve birikimler sonucunda birçok iş birliği perspektifleri belirlenmiştir.

HÜBAM ile işbirliğinin ilk adımlarının ana yönü olarak kurumlar arasında sürekli işbirliğinin sağlanmasına yönelik Anlaşma Memorandumunun (Mutabakat Muhtırası) imzalanması, ülkede etik komisyonlarının kurulması ve faaliyetlerinin düzenlenmesi için stratejik bir plan geliştirme sürecinde gerekli desteği sağlamak, ülkede bilimsel araştırma alanında çalışan uzmanlar, araştırmacılar ve etik komisyon üyelerinin katılımıyla gereksinim analizi yapmak, Merkez araştırmacıları tarafından gereksinim analizi sonuçlarına göre araştırmacılara ve etik kurul üyelerine sertifikalı eğitim verilmesinin sağlanması, bunun yanısıra eğitimcilerin eğitimi programlarının yapılması, bilimsel literatürün toplanması ve materyallerin hazırlanması, metodolojik yardımın verilmesi, etik komisyonların çalışmalarını organize etme alanında görev yapan çalışanların bilgi ve becerilerini artırmak amacıyla Merkeze daha uzun süreli gönderilmeleri, mevcut eğitim programlarına katılımlarının sağlanması, ülkede biyoetik alanında faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının kurulması, toplumun bu alanda bilinçlendirilmesinin artırılmasına destek verilmesi önerileri/öncelikleri belirlenmiştir.

Umuyoruz ki, biyoetik, deontoloji, tıp hukuku ve etik kurullarla çalışma alanında Azerbaycan'ın tıp çalışanları ve hukukçularının Türkiye'nin bu alanda önde gelen bilim ve araştırma merkezlerinden biri olan HÜBAM ile ilişkileri ülkede tıp ve sağlık alanında yapılan ciddi reformlara katkıda bulunacaktır.

Bağlantılar

1. https://its.gov.az/page/tabib
2. http://law.bsu.edu.az/en

An Introduction to Callenbach's Ecological Utopia: *Ecotopia: The Notebooks and Reports of William Weston*

Muhammet Arslan[1]

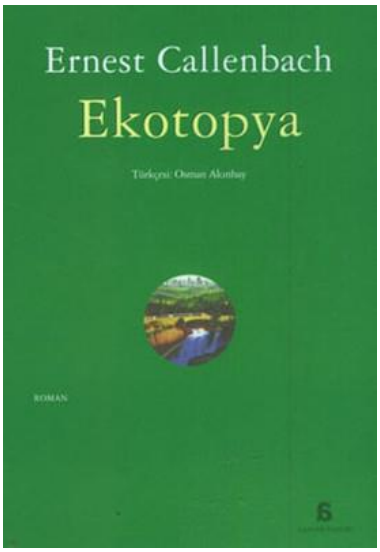

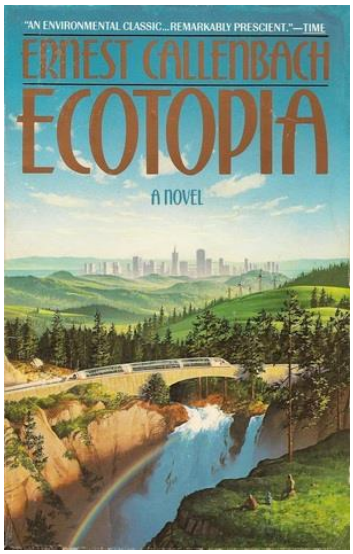

Callenbach E. Ekotopya. Çev. Osman Akınhay. 2. Basım. İstanbul; Agora Kitaplığı: 2010. p. 230.

"There are a lot more things about Ecotopia that the rest of the world needs badly to know. Maybe I can help in that." (pp. 230)

Ecotopia is a utopian novel written by Ernest Callenbach in 1975. Although some call it the first ecological utopia, some other works on which ecological topics and concerns were mentioned can be detected: William Morris's *News from Nowhere* (1890) for example. The author, Ernest Callenbach (1929-2012) was a writer, film critic, editor and simple living advocate. Having connections with the green movement of his age, he was interested in green philosophy dealing with sustainability, renewable energy, conservation biology, ecology, etc. He also wrote a prequel of Ecotopia, *Ecotopia Emerging* (1981) in which he explains how Ecotopian society

[1] Araş. Gör., Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, Ankara. muhammet.arslan@hacettepe.edu.tr

came into existence. Ecotopia made its author famous thanks to its international appeal. It is discussed by few that whether there is such a genre as ecotopia, the book can also be seen as ecotopian fiction as a subgenre of utopian fictions. However, it is not my aim here to delineate the conceptual or typological complexities of utopian writing, I only aim to make an eminently lucid statement to encourage the readers to be interested in the book. Hopefully, all the detailed conceptual, methodological, philosophical and social dimensions for this and many other books will be discussed in my thesis.

I read the book within the scope of a pilot study of my incoming thesis about animal ethics. I had the intention to seek out any implications or any considerations about the animals. Putting my aim aside, the book is very intriguing and delightful to read.

Ecotopia is set in 1999 and includes the daily writing and official telegraph reports of journalist William Weston. Events take place 25 years advance in the future, from the publication date of the book (1975). Weston is the first American journalist allowed to investigate Ecotopia after its separation as an autonomous country from America. At first, Weston had many prejudices sourcing from his fellow Americans that Ecotopians are barbarians and it is not safe to go there. A taxi driver, who drives the Weston to the Ecotopia border even mentions his fear to go near there. Weston is depicted as a so called typical materialist American who only consumes but produces very little/appreciates less.

Seen from his reports and diary writings, we learn the lifestyles of Ecotopians from many perspectives. As understood, Ecotopians, mostly sharing the same objectives with their decentralized government, aim to create a sustainable environment and a balance between themselves and the nature. They do not reject the use of high technology, as long as technology is in harmony with Ecotopian order and objectives. They regard any kind of technology as means to their ends. They have for example, a highly developed global video conferencing system that allows them to communicate on a mobile device. This is a big step for their age.

Weston gives detailed information about the social structure and contexts of their lives. They have a very advanced sewage system that almost recycles and redistributes all the waste. For

them, recycling and renewability are the core values. Their philosophy is that any material used should be recycled or should create little residue. They mostly make their homes from wood or recycled/recyclable materials. As they value the nature as itself, they do not prefer to paint their homes, use natural colors but not synthetic colorings.

They have a simple yet practical transportation system. Gasoline powered vehicles are mostly abandoned. Private vehicle ownership is limited. Although private cars are restricted, people do not prefer to buy cars or use high speed vehicles anyway. They prefer the handy magnetic train or electrical bus system. If it is convenient, they just prefer to walk.

In terms of their food choices, they don't seem to be vegetarians or vegans. They hunt and eat animals. However, they have a deep sense of gratitude towards all creatures, trees, animals etc. They hunt animals for food, fun, or to nourish their animal instincts. Their sportive mentality is far different than Americans of their age. They are not fanatics of any sport and do not watch basketball, football or hockey. Their sports mostly are kayaking, skiing, camping, fishery, jogging, swimming, sailing, tennis and chess. They look physically and mentally fit. They are chatty and friendly. Maybe it is due to the legalization of marijuana use, social relationships are loose, they have complete physical, social and sexual freedom.

On TV's, there are news, documentaries, discussion programs and some commercials. In Weston's words, Ecotopians value the idea and discussions on TV, not some cheap reality shows, soap operas etc. A 10-year-old in Ecotopia, *knows how to construct a shelter; how to grow, catch and cook food; how to make simple clothes; how hundreds of species of plants and animals live.* They teach surviving and craft skills along with classical curricula. Thanks to their labor system, they mostly prevented income injustice and were able to reduce their shifts to 4 hours in a day. Gender equality seems to be acquired; people see their biological sex as a gift of nature and gender roles are totally equalized. Their prime minister is a woman, even their leading political party is women led.

I would like to reserve an isolated paragraph for their health system. They have their Ecotopian style in healthcare. Their hospitals are generally small places unlike big modern hospitals in the

rest of the world. However, they do not lack any necessary equipment. They have x-ray units, operation rooms, anesthesia devices with all the others. Hospitals are clean and tidy. Nurses are specialized in particular areas, some are in therapeutic massage for example. Ecotopians are provided with a -from cradle to grave- insurance system. They feel confident that they will have the needed healthcare beyond economic doubts. Ecotopians have a determinist approach to death. Just like their American Indian ancestors, they value dying and die peacefully with their ecological religion. Their medical system prioritizes preventive medicine. All citizens have regular check-ups and none is hesitant to go to the hospitals of economic reasons. It can also be inferred that their healing practices might include sexual stimulation too, as observed from Weston's nurse in the hospital. However, this finding should be thought with their lifestyle in general. They have complete sexual freedom and non-monogamous relationships are welcomed.

From my readings with the animal ethics colored glasses, I concluded that Utopians seem not to be aware of animal ethics concepts such as like awareness, indirect/direct duties, autonomy, interests, respect, dying, consciousness, moral status, pleasure, pain, sensibility, inherent value, being subject of life, etc. However, not to be unjust to them, they have a deep sense of ecological balance. They even value trees, even though I didn't see any part that Ecotopians value animals, I can justifiably deduce that they also give "a" type of value to them. Characteristics of this "value" is not certain and described clearly though. They freely hunt and eat animals. However, it surely deserves a deeper look that they have some practices of animal welfare. It is important to understand their justifications in treating well to animals. I guess, for the animal ethics discussion, we have to go a little bit further for the animals from the state of "being ends in themselves" or "means to ends" for Ecotopian thought. I sense a scale of stands -not like white and black- in terms of valuing animals.

Ecotopia indeed is an interesting piece of work. I guess, what makes it exciting to read is not its literary style, but its imagination of an alternate world. A world where people seem to be happy. I understand happiness as a positive concept here as long as it is balanced throughout a lifetime. Ecotopians seem to find that balance within life. Their surroundings help them a lot in

sustaining that. Main values can be extracted from Ecotopia are that environmental and social stability, creativity, gender equality, freedom, protection of natural resources, health, discussion, joy, sustainability and balance. These are some but not all of course, these are the ones that I was able to deduct. More sophisticated readers surely would find many other connections and values.

Let's call it a happy ending: Weston falls in love with a Utopian woman, Marisa. His love for Marisa and Ecotopia encouraged him to stay there. In the end, he wrote back to his friend in *Times-Post* saying that he found his home and won't come back. I will leave the details of their romantic affair to the potential readers.

Utopias are alternative ideal designs. Writer's imagination of a perfect world could light the way to a better society, not for just humans, for all creatures too. I believe that Ecotopia can be read as an ideal of an alternative world to create a balance between people and nature. Although Americans are represented as materialist, consumerist and unfavored, I see no reason to limit these issues to mere nationalism but have plenty to extend it to a global supranationalism.

Ankara Devlet Tiyatrosu Oyunu Dr. Jekyll ile Bay Hyde

İlkim Karakapıcı[1]

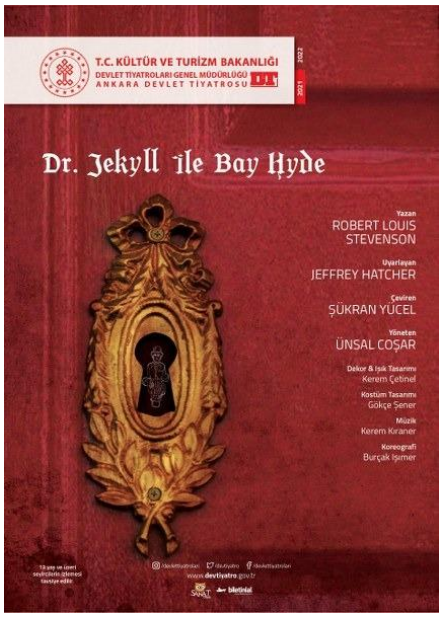

Dr. Jekyll ve Bay Hyde 2021-2022 sezonunda Ankara Devlet Tiyatrosunda sergilenen tek perde bir oyundur. Ben de bu oyunu kasım ayında Akün Sahnesi'nde izleme şansı buldum.

Tiyatro oyunu, İskoçyalı yazar Robert Louis Stevenson'ın 1886'da yayınlanan romanından perdeye aktarılmıştır. 1800'lerde Victoria devri İngiltere'sinde geçen bu hikâyede kişilik bölünmesi yaşayan Dr. Jekyll'ı izlemekteyiz. Dr. Jekyll her insanın içinde iyi ve kötü olduğunu ve bu kötü tarafın insanlığın büyük sorunu olduğunu düşünmektedir. Kötülüğün ortadan kaldırılmasıyla da saf iyilik kazanacaktır. Bu duruma çözüm bulmak amacıyla iyi ve kötü tarafı ayıran bir ilaç geliştirmeye karar verir. Keşfettiği ilacı kendi üzerinde denediğinde yanlışlıkla karanlık yönünü ortaya çıkarmış ve Bay Hyde ile tanışmıştır. Dr. Jekyll şehvet ve şiddet düşkünü Bay Hyde'a dönüştüğü zamanlarda cinayet işlemekte, hayat kadınlarıyla beraber olmakta ve onlara işkence etmektedir. Doktor zamanla kötülüğü yani Bay Hyde'ı kontrol edememeye başlar. Bay Hyde işlediği cinayetlerle şüphe çekmeye devam eder ve yakalanmadan önce zehir içerek intihar eder.

[1] Diş Hekimi. Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Tıp Etiği ve Tarihi Doktora Programı Öğrencisi. İlkim.karakapici@gmail.com

Victoria devri İngiltere'sinde böyle bir romanın yazılmasına şaşırmamak gerek. Victoria devri insanın doğasından gelen davranışların yok sayıldığı ve kötü veya günah denilerek bastırıldığı bir dönemdir. Yazar yarattığı dünyada, Dr. Jekyll gibi toplumun dürüst, ahlaklı olarak nitelendirdiği insanların bile inkâr edilemez bir kötü tarafı olduğunu göstermektedir.

Romanın sergilenen tiyatrosu, hikâyeye sadık kalmakla beraber küçük değişikliklere de sahiptir. Öncelikle sahne dekorunun çok iyi olduğunu belirtmeliyim. Doktorun kişiliğinin değiştiği sahneleri vurgulamak adına metaforik bir kırmızı kapı kullanılmış. Bu kapı doktorun bilinçaltını yansıtmaktadır. Jekyll'ın kapıdan geçişi ile değişimini izlerken aynı zamanda iç sesini de duymaktayız. Hikâyede tek Hyde varken sahnede üç farklı Hyde izlemekteyiz. Birden fazla Hyde karakteri izlemek, kötü karakterin baskınlığını göstermesi açısından yerinde bir tercih olmuştur. Oyunda aynı zamanda Hyde'ın aşk yaşadığı bir kadın da vardır. Jekyll'ın bu kadını parkta gördüğünde tetiklenerek Hyde'a dönüşmesi ve kadının onun kötü biri olduğunu

öğrenmesine rağmen onu sevmeye devam etmesi düşündüren sahnelerdir. Oyunculukların muhteşem olduğunu eklemek isterim. Bir öneri olarak, oyun tek perde yerine iki perde olsaydı oyuncuların yorgunluğu son sahnelere daha az yansır böylece seyircinin motivasyonu da artabilirdi diye düşünüyorum.

Tiyatronun benim için en ilgi çekici sahnesi ise Dr. Jekyll'ın nasıl etik değerlere bağlı, dürüst, güvenilir bir hekim olduğunu göstermesi adına kurgulanmış, çalıştığı hastanedeki başhekimin yaptığı diseksiyon sahnesiydi. Bu sahnede, bir gün önceden halka, fakültede diseksiyon yapılacağı, gelip izlemenin bedava olduğu çağrısı yapıldı. Gösteri sırasında başhekim seyircilere, kadavranın bir kadın olduğunu bu yüzden beyninin küçük olduğunu aynı zamanda bir hayat kadını olduğunu çünkü bütün hayat kadınlarının cinsel organları ödemli doğduğunu söylemektedir. Dr. Jekyll ise bu saçmalığa dayanamamaktadır. Bütün bunların yalan olduğunu, kadavranın çok bekletildiği için beyninin küçüldüğünü, cinsel organının ödemli olduğunu çünkü bu kadının hayat kadını değil, tecavüze uğradığını söyleyerek itiraz eder. Jekyll başhekimin halkı yanlış bilgilendirdiğini, hekimlik mesleğine ihanet ettiğini belirtir. Sonraki sahnelerde de Jekyll'ın etik davranışlarıyla topluma örnek bir doktor olduğunu, savunduğu değerlerden dolayı da birçok hekimle de ters düştüğünü öğrenmekteyiz.

Tiyatronun izlenmesi yönünde tavsiyede bulunmaya ek olarak bu sahnenin tek başına tıp tarihi ve etik doktorası yapan biri olarak beni heyecanlandırdığını belirtmeliyim. Dönemi, dönemin bilimsel paradigmasını yansıtması sebebiyle de tiyatroyu şiddetle tavsiye ediyorum.

Yayın Kurulu

Editör:

Prof. Dr. Nüket Örnek Büken

Yardımcı Editörler:

Doç. Dr. Önder İlgili

Dr. Öğr. Üyesi Müge Demir

Araş. Gör. Dr. Çağrı Zeybek Ünsal

Araş. Gör. Muhammet Arslan

Contact/İletişim:

Hacettepe University Faculty of Medicine Department of Medical History and Ethics, 06100 Sıhhiye/Ankara TURKEY

Tel: +90 (312) 305 43 61

E-posta: deontoloji@hacettepe.edu.tr

URL: http://www.deontoloji.hacettepe.edu.tr/

Turkey Unit of UNESCO Chair in Bioethics (Haifa):

http://www.deontoloji.hacettepe.edu.tr/unescobiyoetik/tanitim.php

Hacettepe University Center for Bioethics:

http://www.hubam.hacettepe.edu.tr/